

**75-РІЧЧЯ
II з'їзду
РСДРП**

**Український
історичний
журнал**

7

Київ - 1978

Передплачуйте

«УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ»

ОРГАН ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ТА ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ПРИ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ—
ФІЛІАЛУ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНИЗМУ ПРИ ЦК КПРС

«Український історичний журнал» — багатопроблемне періодичне наукове видання — розрахований на науковців, викладачів історії у вузах, школах, на студентів, краєзнавців, пропагандистів і агітаторів, слухачів системи партійної освіти, на всіх, хто цікавиться історією та вивчає її.

В журналі друкуються статті, повідомлення, замітки з історії СРСР і КПРС, Української РСР і Компартії України та загальної історії. Значне місце на сторінках журналу займають матеріали про XXV з'їзд КПРС і проблеми комуністичного будівництва, з історії міжнародного робітничого і комуністичного руху. Постійно публікуються також матеріали, присвячені видатним історичним подіям, огляди історичних джерел і літератури, методичні матеріали для викладачів вузів та шкіл, рецензії на нові книги тощо.

Журнал вміщує статті з питань методології та методики історичних досліджень, з спеціальних історичних дисциплін. На його сторінках читач знайде рубрики «На допомогу викладачу історії», «Пам'ятники історії та культури», «Спогади», «Документальні розповіді», «Історіографія та джерелознавство», «Критика та бібліографія» та ін.

Під рубрикою «Наш календар» друкуються матеріали до визначних історичних дат. У розділі «Хроніка та інформація» широко висвітлюється робота наукових установ, кафедр вузів, музеїв.

«Український історичний журнал» видається українською мовою, виходить щомісяця.

Передплатна ціна:

на рік	— 4 крб. 80 коп.,
піврічна	— 2 крб. 40 коп.,
квартальна	— 1 крб. 20 коп.
ціна окремого номера	— 40 коп.

Пе-
відділе
всюджі
Од
{індекс
безпер

ства «Союздруку»,
громадські розпо-

оричний журнал»
ік. Це забезпечить

ІНОВОГО ЖУРНАЛУ»

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 7 (208)

ЛИПЕНЬ

1978

Науковий журнал
Заснований 1957 р.
Виходить щомісяця

ОРГАН ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР,
ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ПРИ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ —
ФІЛІАЛУ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ ПРИ ЦК КПРС

КИЇВ

«НАУКОВА ДУМКА»

З М І С Т

СТАТТІ

75-річчя II з'їзду РСДРП

- Варгатюк П. Л. Ленінське вчення про партію нового типу і втілення його в діяльності КПРС 5
- Пансюк В. П. (Львів). II з'їзд РСДРП — поворотний етап у розвитку міжнародного робітничого руху 18

Конституція СРСР — основний закон розвинутого соціалістичного суспільства

- Вербило О. М. Конституція СРСР про Радянські Збройні Сили 23

XXV з'їзд КПРС і проблеми комуністичного будівництва

- Кульчицький С. В. Провідна роль робітничого класу в утворенні і зміцненні нової історичної спільності людей — радянського народу 35

До 150-річчя з дня народження М. Г. Чернишевського

- Лещенко М. Н., Олійник Л. В. М. Г. Чернишевський — великий російський революційний демократ 45
- Першина З. В. (Одеса). М. Г. Чернишевський — революційний борець за рівноправність і дружбу народів 55

ПОВІДОМЛЕННЯ

- Макаренко О. А. Рух солідарності зарубіжних трудящих проти загрози нової антирадянської інтервенції (1924—1932 рр.) 64
- Сидоренко В. П. Трудящі України в боротьбі за виконання завдань другого року десятої п'ятирічки 72
- Певник В. І. Селянські маси України і вибори до III Думи 81

ЗАМІТКИ

- Горбенко Л. Л. Діяльність партійних організацій України по підвищенню ролі лекційної пропаганди в ідейно-політичному вихованні трудівників села (1966—1970 рр.) 89
- Дем'янова Т. О. (Миколаїв). До історії перебудови письменницьких організацій на Україні (1932—1937 рр.) 94
- Пресенко В. Й. (Бердянськ). Про розвиток технічної пропаганди на Україні в роки першої п'ятирічки 97

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

- Пономаренко Г. Я. (*Донецьк*), Жеребченко І. П. (*Донецьк*). З досвіду міжвузівської роботи опорної кафедри історії КПРС 101

ПАМ'ЯТНИКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

- Іванюк Я. Г. (*Полтава*). Місто-фортеця Переволочна у XVII—XVIII ст. 106

ДОКУМЕНТИ ТА МАТЕРІАЛИ

- Більшовицьке підпілля на Україні у 1918 р. Підготували Пиріг Р. Я., Шилов-цев Ю. В. 111

НАШ КАЛЕНДАР

- Левін В. С., Морозов В. А. Представник ленінської гвардії (До 90-річчя з дня народження В. П. Затонського) 124
Осипенко Л. В., Шапран М. Ф. (*П'ятигорськ*). Революцією покликаний (До 90-річчя з дня народження І. І. Гаркавого) 128
Бречак І. М. Народний герой (До 70-річчя з дня народження Героя Радянського Союзу генерал-майора О. М. Сабурова) 130
Мартиненко А. К. Відомий радянський історик (До 80-річчя І. С. Галкіна) 133

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

- Зінченко Ю. І. Питання взаємодії партизанів з частинами Червоної Армії під час визволення Правобережної України в радянській історіографії 137

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

- Стасів В. П. (*Львів*). Ленінським шляхом до комунізму 142
Гурбич О. М. (*Донецьк*), Лихолобова З. Г. (*Донецьк*). Л. С. Рогачевская. Социалистическое соревнование в СССР. Исторические очерки. 1917—1970 143
Зубков О. І. (*Севастополь*), Коваль М. В. Г. И. Ванеев. Черноморцы в Великой Отечественной войне 145
Забарко Б. М., Сливка Ю. Ю. (*Львів*). Б. И. Распутнис. Советская историография современного рабочего движения 147
Мезенцева Г. Г. Б. О. Тимошук. Слов'яни Північної Буковини V—IX ст. 149
Любимський Л. О. (*Львів*). Алоїз Срога. Без регущі. Полеміка і роздуми 150

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

Проти буржуазно-націоналістичних і реформістських фальсифікаторів

- Соломатін М. М. Республіканська наукова конференція 152
Гончаренко С. В. (*Полтава*). Науково-методична конференція у Полтаві 153

* * *

- Павленко В. В. Наукова сесія з нагоди 30-річчя Договору про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу між СРСР і НРБ 154
Казанович Н. М. (*Краматорськ*). Науково-методична конференція 155
Лемещук М. М. Республіканська науково-практична конференція, присвячена роботі народних університетів 156
Міщенко В. М. Міжнародні наукові зв'язки Інституту історії АН УРСР у 1977 р. 157
Шаповал І. М. (*Дніпропетровськ*). Історичний музей імені Д. І. Яворницького 159

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

- П. М. Калениченко (головний редактор), Ю. В. Бабко, В. К. Василенко, В. О. Замлинський (заст. головного редактора), М. В. Коваль (заст. головного редактора), І. П. Кожукало, М. Ф. Котляр, М. І. Крячок, М. Н. Лещенко, А. В. Санцевич, В. А. Чирко, Ф. П. Шевченко, А. М. Шлепаков, П. М. Шморгун

Відповідальний секретар редакції В. І. Кузнецов

Адреса редакції

252001, Київ-1, вул. Кірова, 4.

Телефон 29-62-34

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

75-летие II съезда РСДРП

Варгатюк П. Л. Ленинское учение о партии нового типа и воплощение его в деятельности КПСС	9
Плысюк В. П. (<i>Львов</i>). II съезд РСДРП — поворотный этап в развитии международного рабочего движения	18

Конституция СССР — основной закон развитого социалистического общества

Вербило А. Н. Конституция СССР о Советских Вооруженных Силах	21
--	----

XXV съезд КПСС и проблемы коммунистического строительства

Кульчицкий С. В. Ведущая роль рабочего класса в образовании и укреплении новой исторической общности людей — советского народа	35
--	----

К 150-летию со дня рождения Н. Г. Чернышевского

Лещенко Н. Н., Олейник Л. В. Н. Г. Чернышевский — великий русский революционный демократ	45
Першина З. В. (<i>Одесса</i>). Н. Г. Чернышевский — революционный борец за равноправие и дружбу народов	55

СООБЩЕНИЯ

Макаренко А. А. Движение солидарности зарубежных трудящихся против угрозы новой антисоветской интервенции (1924—1932 гг.)	64
Сидоренко В. П. Трудящиеся Украины в борьбе за выполнение заданий второго года десятой пятилетки	72
Попик В. И. Крестьянские массы Украины и выборы в III Думу	81

ЗАМЕТКИ

Горбенко Л. Л. Деятельность партийных организаций Украины по повышению роли лекционной пропаганды в идейно-политическом воспитании тружеников села (1966—1970 гг.)	89
Демьянова Т. А. (<i>Николаев</i>). К истории перестройки писательских организаций на Украине (1932—1937 гг.)	94
Проценко В. И. (<i>Бердянск</i>). О развитии технической пропаганды на Украине в годы первой пятилетки	97

В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ ИСТОРИИ

Почомаренко Г. Я. (<i>Донецк</i>). Жерсбченко И. П. (<i>Донецк</i>). Из опыта межвузовской работы опорной кафедры истории КПСС	101
--	-----

ПАМЯТНИКИ ИСТОРИИ И КУЛЬТУРЫ

Иванюк Я. Г. (<i>Полтава</i>). Город-крепость Переволочная в XVII—XVIII вв.	106
---	-----

ДОКУМЕНТЫ И МАТЕРИАЛЫ

Большевистское подполье на Украине в 1918 г. Подготовили Пирог Р. Я., Шиловцев Ю. В.	111
--	-----

НАШ КАЛЕНДАРЬ

Левин В. С., Морозов В. А. Представитель ленинской гвардии (К 90-летию со дня рождения В. П. Затонского)	124
Осипенко Л. В., Шапран М. Ф. (<i>Пятигорск</i>). Революцией призванный (К 90-летию со дня рождения И. И. Гаркавого)	128
Бречак И. М. Народный герой (К 70-летию со дня рождения Героя Советского Союза генерал-майора А. Н. Сабурова)	130
Мартыненко А. К. Известный советский историк (К 80-летию И. С. Галкина)	133

ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ

Зниченко Ю. И. Вопросы взаимодействия партизан с частями Красной Армии во время освобождения Правобережной Украины в советской историографии	137
--	-----

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Стасив В. П. (<i>Львов</i>). Ленінським шляхом до комунізму	142
Гурбич О. Н. (<i>Донецк</i>), Лихолобова З. Г. (<i>Донецк</i>). Л. С. Рогачевская. Социалистическое соревнование в СССР. Исторические очерки. 1917—1970	143
Зубков А. И. (<i>Севастополь</i>), Коваль М. В. Г. И. Вансеев. Черноморцы в Великой Отечественной войне	145
Забарко Б. М., Сливка Ю. Ю. (<i>Львов</i>). Б. И. Распутник. Советская историография современного рабочего движения	147
Мезенцева Г. Г. Б. О. Тимошук. Слов'яни Північної Буковини V—IX ст.	149
Любимский Л. А. (<i>Львов</i>). Алоїз Срога. Без ретуші. Полеміка і роздуми	150

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

Против буржуазно-националистических и реформистских фальсификаторов

Соломатин Н. Н. Республиканская научная конференция	152
Гончаренко С. В. (<i>Полтава</i>). Научно-методическая конференция в Полтаве	153

* * *

Павленко В. В. Научная сессия по случаю 30-летия Договора о дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи между СССР и НРБ	154
Казанович Н. М. (<i>Краматорск</i>). Научно-методическая конференция	155
Лемешук Н. М. Республиканская научно-практическая конференция, посвященная работе народных университетов	156
Мищенко В. М. Международные научные связи Института истории АН УССР в 1977 г.	157
Шаповал И. М. (<i>Днепропетровск</i>). Исторический музей имени Д. И. Яворницкого	159

Статті

75-річчя II з'їзду РСДРП

П. Л. ВАРГАТЮК (Київ)

ЛЕНІНСЬКЕ ВЧЕННЯ ПРО ПАРТІЮ НОВОГО ТИПУ І ВТІЛЕННЯ ЙОГО В ДІЯЛЬНОСТІ КПРС

В минулому році Комуністична партія Радянського Союзу, радянський народ у розквіті сил і могутності відзначили 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції — головної події XX століття, яка докорінно змінила долю нашої країни, хід розвитку всього людства.

Напередодні всенародного ювілею Великого Жовтня була схвалена нова Конституція СРСР, в якій підбито підсумки героїчного шляху, пройденого країною за роки Радянської влади. В цих історичного значення подіях яскраво виявилась керівна роль Комуністичної партії в революційному перетворенні суспільства, яку вона здійснює з часу свого заснування.

Нині Комуністична партія, весь радянський народ урочисто відзначають 75-річчя II з'їзду РСДРП — знаменну дату в історії КПРС, в історії нашої країни, світового комуністичного і робітничого руху.

«Всесвітньо-історичне значення з'їзду полягає в тому, — говориться в постанові ЦК КПРС «Про 70-річчя II з'їзду РСДРП», — що на цьому з'їзді завершився процес об'єднання революційних марксистських організацій і була утворена партія робітничого класу Росії на ідейно-політичних і організаційних принципах, які розробив В. І. Ленін. Виникла пролетарська партія нового типу, партія більшовиків, велика ленінська партія»¹.

КПРС справедливо називається ленінською партією, пролетарською партією нового типу. Побудована на ідеях ленінізму, завжди вірна їм, вона беззавітно служить великій ленінській справі будівництва соціалізму і комунізму. Партія — дітище В. І. Леніна. Він був її засновником, організатором і вождем. Він розробив її програму, стратегію і тактику, принципи організації, розвивав і захищав її теоретичні основи — марксизм, беззмінно керував її багатогранною практичною діяльністю.

В. І. Ленін визначив утворену ним партію як партію нового типу, відрізняючи її від західноєвропейських соціал-демократичних партій. Ця різниця була принциповою, докорінною, і йшла по лінії програмних цілей, політичних завдань і організаційних принципів, визначення ролі пролетарської партії в розвитку суспільства.

¹ Про 70-річчя II з'їзду РСДРП. Постанова Центрального Комітету КПРС від 4 квітня 1973 р., К., 1973, стор. 3.

Історія виникнення і розвитку ленінської партії, здійснення її керівної ролі в революційному русі, будівництві соціалізму і комунізму — тема велика і багатогранна. Її висвітленню присвячені численні праці².

Утворення пролетарської партії нового типу — закономірний наслідок розвитку суспільства, зростання російського і міжнародного робітничого руху.

Марксизм-ленінізм вчить, що революційні теорії, політичні діячі та політичні партії появляються тоді, коли виникають певні суспільні потреби, для розв'язання цих потреб. В. І. Ленін, як політичний діяч і теоретик марксизму, і пролетарська партія, яку він створював, вийшли на арену політичної боротьби на передомному рубежі всесвітньої історії, коли на зміну епосі зростаючого капіталізму прийшла епоха імперіалізму і пролетарських революцій — «епоха, яку можна назвати передоднем краху капіталізму»³.

Імперіалізм до краю загострив корінні суперечності суспільного розвитку. Виняткової гостроти, насамперед, досягла основна суперечність капіталістичного ладу — суперечність між суспільним характером виробництва і приватновласницькою формою присвоєння його наслідків, між працею і капіталом. На кінець XIX — початок XX століття робітничий клас виріс кількісно і якісно, в процесі революційної боротьби формувалась його класова свідомість, посилювалась організованість. Він все більше згуртовувався і гартувався, об'єднував навколо себе всіх трудящих на боротьбу за знищення капіталізму і перехід до соціалізму. В робітничому русі набув широкого розповсюдження марксизм — передова революційна теорія, яка дозволяла пролетаріату і його авангардові вірно визначати шляхи і способи революційного перетворення суспільства.

В. І. Ленін писав, що імперіалізм — це «епоха, коли, за загальним визначенням марксистів, дозріли вже об'єктивні умови краху капіталізму і коли є в наявності маси соціалістичного пролетаріату»⁴. Матеріальні і духовні передумови соціалістичної революції, які закономірно склалися в період імперіалізму, робили його передднем цієї революції. Більше того, пролетарська революція в той час не лише була об'єктивною необхідністю, а й ставала назрілим питанням безпосередньої революційної практики. Для її здійснення настійно необхідна була революційна марксистська пролетарська партія.

Завдання утворення такої партії ставало тим більш актуальним, що соціал-демократичні партії II Інтернаціоналу, які тоді існували, виявилися непридатними для революційного повалення капіталізму. Сформувавшись в обстановці відносно «мирного» розвитку капіталізму, ці партії в основному звикли з легальними, парламентськими, тредюніоністськими формами боротьби, поступово перетворювалися в придаток своїх парламентських фракцій. Лідери їх все більше сповзали на позиції ревізіонізму і реформізму, вели справу до відмови від боротьби за соціалістичну революцію і диктатуру пролетаріату. Під впливом

² Див.: В. І. Ленін. О руководящей роли партии в социалистическом строительстве, М., 1969; Второй съезд РСДРП и его всемирно-историческое значение. Документы и материалы, М., 1973; О пролетарской партии нового типа. Документы и материалы, М., 1978; А. Ф. Костин. Ленинская концепция создания РСДРП и ее буржуазные критики, М., 1973; А. И. Зевелев, Л. С. Кузнецов. Историко-графия возникновения большевизма, М., 1973; А. Д. Педосов, А. П. Осадчая. XXV съезд КПСС и историко-партийная наука. (Некоторые историографические вопросы), М., 1976; П. А. Родионов. Основные проблемы историко-партийной науки на современном этапе, М., 1976; Л. С. Кузнецов. Советская историография борьбы В. И. Ленина за создание партии нового типа, Саратов, 1975, та ін.

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 25, стор. 251.

⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 26, стор. 110.

опортунізму соціал-демократичні партії перероджувалися в реформістські, nereволюційні організації, керовані агентурою буржуазії в робітничому русі. Як відзначав В. І. Ленін, «...десятиріччя так званої мирної епохи нагромадили в усіх країнах Європи масу дрібнобуржуазного, опортуністичного гною *всередині* соціалістичних партій»⁵.

Ревізіонізм і опортунізм у партіях II Інтернаціоналу помітно активізувався після смерті Ф. Енгельса. У 1899 р. вийшла книга Е. Бернштейна «Передумови соціалізму і завдання соціал-демократії», що стала ідейною платформою міжнародного реформізму, опортунізму. Бернштейн піддав ревізії всі головні положення марксизму. Виступивши проти найістотнішого в марксизмі — вчення про класову боротьбу і диктатуру пролетаріату, він підміняв його боротьбою за часткові реформи, які не зачіпали основ буржуазного ладу. Ідеї Бернштейна сприйняли частина французьких соціалістів, російські «економісти», опортуністи з інших країн. Незабаром у соціал-демократичних партіях запанував опортунізм і націоналізм, вони стали соціал-шовіністськими партіями, зреклися революційної суті марксизму. Це привело кінець кінцем соціал-демократичні партії II Інтернаціоналу до ідейного і політичного банкрутства.

Викриваючи nereволюційний, реформістський характер партій старого типу, В. І. Ленін науково довів, що в умовах імперіалізму робітничому класові необхідний новий тип пролетарської партії — справді революційна марксистська партія, яка докорінно відрізняється від соціал-демократичних партій II Інтернаціоналу.

Поряд з зазначеними загальними факторами, властивими всім країнам в епоху імперіалізму, враховувалися і ті специфічні обставини, що зумовлювали неминучість утворення партії нового типу в Росії.

У порівнянні з іншими країнами економічний і політичний розвиток Росії, розвиток революційного руху в ній відзначалися рядом особливостей. За своїм промисловим рівнем і політичною системою країна відставала від Західної Європи. Але, якщо там після поразки Паризької Комуні наступив період «мирного» розвитку капіталізму, то Росія, навпаки, знаходилася напередодні буржуазно-демократичної революції, яка мала відбутися в умовах імперіалізму, що неминуче зближувало її з революцією соціалістичною.

Всі основні соціальні суперечності епохи імперіалізму — між працею і капіталом, селянством і поміщиками-кріпосниками, розвинутим капіталістичним містом і відсталим напівфеодальним селом, жорстоким національним гнітом царизму і обуренням пригнічених націй — набули в Росії особливої гостроти. Капіталістичні відносини тісно перепліталися з численними пережитками кріпосництва, посилювалися залежністю царизму, російського капіталізму від іноземного капіталу. З загостренням соціальних конфліктів Росія перетворювалась у вузловий пункт суперечностей світового імперіалізму, стала його найслабшою ланкою. Раніше від інших країн тут складалася та політична сила — союз робітничого класу і основних мас селянства, яка здатна розв'язати ці суперечності революційним шляхом. Все це створювало сприятливі умови для перемоги в нашій країні як буржуазно-демократичної, так і соціалістичної революції.

З самого початку організована революційна боротьба російського пролетаріату набула міжнародного значення. Перед революційними силами Росії стояли такі важливі завдання, розв'язання яких мало загальне значення, висувало російський пролетаріат в авангард світового революційного руху. В Росію переміщувався центр революційної

⁵ Там же, стор. 104.

думки і революційної справи, центр міжнародного революційного руху.

Внаслідок цих обставин — загострення суперечностей імперіалізму, назрівання народної революції в Росії — саме наша країна стала батьківщиною лєнінізму — нового етапу в розвитку марксизму, батьківщиною марксизму нової епохи. В Росії було розроблене вчення про партію нового типу. У ній, раніше, ніж в будь-якій іншій країні, виникла Комуністична партія, яка очолила боротьбу революційних сил за створення нового суспільства. Її виникнення стало поворотним пунктом світового революційного руху.

Вчення про партію нового типу розроблялося В. І. Леніним в ході розв'язання практичних завдань утворення партії.

Основоположники марксизму вказували, що пролетаріат не може виконати свою історичну місію без керівництва революційної партії, здатної повести його на революційне повалення капіталізму і побудову соціалістичного суспільства. Свої ідеї, викладені в «Маніфесті Комуністичної партії» та інших працях, К. Маркс і Ф. Енгельс застосували на практиці при створенні «Союзу комуністів» і I Інтернаціоналу.

Але теоретичні погляди і практичний досвід К. Маркса і Ф. Енгельса по створенню перших пролетарських марксистських організацій були забуті лідерами партій II Інтернаціоналу. В міру все більшого поширення в цих партіях ілюзій можливості перемоги над капіталізмом без соціальної революції вони ставали непридатними до революційної боротьби за владу.

Історична заслуга В. І. Леніна полягає в тому, що він, спираючись на основоположні ідеї К. Маркса і Ф. Енгельса, на досвід російського і світового революційного руху, в боротьбі з опортуністами II Інтернаціоналу, російськими «економістами» і меншовиками створив струнку і цілісне вчення про партію нового типу, сформулював її теоретичні й організаційні основи, стратегію і тактику, норми партійного життя і принципи партійного керівництва. Це вчення було розроблене у працях В. І. Леніна, написаних наприкінці XIX — на початку XX століття — «Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів?», «Завдання російських соціал-демократів», «Проект і пояснення програми РСДРП», «Що робити?», «Лист до товариша про наші організаційні завдання», «Крок вперед, два кроки назад», «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції» та ін.

Створюючи вчення про партію нового типу, В. І. Ленін виходив з того, що за своєю класовою природою вона є партією робітничого класу, бо внаслідок свого об'єктивного становища в суспільстві тільки цей клас — найбільш революційний та організований, покликаний створити нове суспільство. Тільки він може об'єднати навколо себе всіх трудящих проти капіталізму, за побудову соціалізму і комунізму.

В. І. Ленін неодноразово підкреслював, що за своїми політичними цілями і формами боротьби пролетарська партія повинна бути послідовно революційною партією — партією соціальної революції і диктатури пролетаріату. Соціалістична революція — єдиний засіб виконання всесвітньо-історичної місії робітничого класу і його партії, а диктатура пролетаріату — основне знаряддя зміцнення і захисту завоювань революції та побудови соціалізму.

Щоб здійснити цю місію, партія нового типу повинна відповідати певним ідеологічним, політичним і організаційним вимогам.

Розробляючи вчення про партію, В. І. Ленін називав її передовим, свідомим загоном, авангардом робітничого класу, ідейно і політично тісно зв'язаним з масами. Щоб виконати роль авангарда, партія повинна керуватися вченням марксизму, нерозривно в своїй діяльності поєд-

нувати революційну теорію і революційну практику. В. І. Ленін особливо наголошував на тому, що без революційної теорії не може бути революційного руху, що роль передового борця може виконати лише партія, керована передовою теорією. В цьому — корінна відмінність марксистсько-ленінської партії від партій старого типу, як і сучасних соціал-реформістських партій.

У боротьбі з «економістами» В. І. Ленін довів, що робітничий клас не може самостійно виробити соціалістичну ідеологію. Залишений напризволяще він неминуче попадає під вплив буржуазної ідеології. Тільки партія, що є передовим загоном класу, озброєна теорією наукового комунізму, знанням законів суспільного розвитку і класової боротьби, розумінням умов і перспектив пролетарського руху, здатна внести в робітничий клас соціалістичну свідомість, поєднати робітничий рух з науковим соціалізмом.

Партія нового типу — це, насамперед, ідейний союз однодумців, оснований на вченні марксизму. Тому головним в історичній місії цієї партії, як вчив В. І. Ленін, є творчий розвиток марксизму, виховання робітничого класу, всіх трудящих в дусі його вимог, організація мас на боротьбу за здійснення його великих принципів.

Згідно з ленінським вченням, в інтересах зміцнення ідейної єдності пролетарська партія повинна вести безкомпромісну боротьбу проти буржуазної ідеології, опортунізму, дрібнобуржуазної революційності, націоналізму, проти щонайменших відступів від марксизму як у своїх рядах, так і в міжнародному комуністичному русі. Тільки розмежування з інакомислячими, тільки рішуча боротьба за чистоту революційної теорії створює ту ідейну єдність, без якої не існує марксистсько-ленінська партія. Вірність цього ленінського положення підтверджується практикою діяльності всіх комуністичних партій.

Формулюючи вчення про партію, В. І. Ленін особливу увагу приділив її організації. На його думку, ідейний союз однодумців водночас мав бути організованим і дисциплінованим загоном робітничого класу. «Щоб бути на ділі свідомою виразницею,— писав Ленін,— партія повинна вміти виробити такі організаційні відносини, які б *забезпечували певний рівень свідомості і систематично підносили цей рівень*»⁶.

Обґрунтовуючи значення організованості, В. І. Ленін рішуче виступав і проти правоопортуністичного ототожнення партії з класом, і проти лівоопортуністичних спроб перетворення її в змовницьку групу. Партія — це бойовий, організований загін робітничого класу. «У пролетаріаті нема іншої зброї в боротьбі за владу, крім організації... Пролетаріат може стати і неминуче стане непереможною силою лише завдяки тому, що ідейне об'єднання його принципами марксизму закріплюється матеріальною єдністю організації, яка згуртовує мільйони трудящих в армію робітничого класу»⁷.

Основним організаційним принципом побудови партії нового типу є демократичний централізм. Під ним розуміється суворі партійна дисципліна, підкорення меншості більшості, безумовна обов'язковість рішень вищих органів для нижчих при найширшій ініціативі кожної організації і кожного члена партії, демократичних формах внутріпартійного життя.

Обстоюючи принцип демократичного централізму, В. І. Ленін рішуче виступав проти правоопортуністичного заперечення централізму й внутріпартійної дисципліни, а також проти лівоопортуністичного перебільшення централізму та ігнорування демократичних форм внутрі-

⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 8, стор. 251.

⁷ Там же, стор. 386.

партійного життя. «Для марксистсько-ленінської партії, — говорив Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев, — однаково шкідливі як анархічна розпущеність, що видається за демократію, так і бюрократична централізація, яка стримує розвиток ініціативи і активності комуністів»⁸.

Вірність принципу демократичного централізму, непримиренність до будь-якої фракційності забезпечують ту організаційну єдність, без якої марксистсько-ленінська партія не змогла б виконувати роль авангарду робітничого класу і всіх трудящих. Правильність цього висновку постійно підтверджується практикою марксистсько-ленінських партій.

Характеризуючи партію нового типу, В. І. Ленін вказував на інтернаціональний принцип її побудови. Пролетарська партія — це єдина централізована організація, що об'єднує комуністів усіх національностей, непримиренна до будь-яких проявів націоналізму, місництва і сепаратизму. За своїм складом і будовою, ідеологією і політикою вона є партією интернаціоналістів. Точне дотримання принципу пролетарського интернаціоналізму, правильне поєднання національного та интернаціонального в діяльності пролетарської партії — важливіший критерій революційності партії, запорука перемоги интернаціональної справи робітничого класу.

І з'їзд РСДРП, проголосивши утворення партії, назвав її, як відзначав В. І. Ленін, не руською, а російською, щоб знищити всяку думку про її національний характер⁹. «Партія більшовиків, — зазначав товариш Л. І. Брежнев, — була першою в історії політичною партією, побудованою на принципі об'єднання пролетарських організацій, в яких робітники усіх національностей зливалися в єдину бойову силу»¹⁰. На цьому ж интернаціональному принципі в наступному будувалися всі марксистсько-ленінські партії. Життя підтвердило неминущу цінність і цього важливого положення ленінського вчення.

Наріжним каменем ленінського вчення є положення про керівну роль партії в революційній боротьбі та революційному перетворенні суспільства. Воно завжди викликало шалені атаки різноманітних ворогів марксизму-ленізму, але теорія і практика партійного будівництва, відкидаючи ці наскоки, підтверджували його правоту і життєву силу.

Як передовий, свідомий і організований загін, партія нового типу є вищою формою класової організації робітників, покликаною бути керівною і спрямовуючою силою всього робітничого класу, всіх трудящих. «Ми повинні пам'ятати, — писав В. І. Ленін, — що революційна партія тільки тоді заслуговує на своє ім'я, коли вона *на ділі* керує рухом революційного класу»¹¹. Підкреслюючи керівну роль партії, він вказував, що партія виховує «авангард пролетаріату, здатний взяти владу і *вести весь народ* до соціалізму, спрямовувати і організовувати новий лад, бути учителем, керівником, вождем усіх трудящих і експлуатованих у справі влаштування свого суспільного життя без буржуазії і проти буржуазії»¹².

Як колективний політичний вождь мас, партія здійснює свою керівну роль насамперед шляхом розробки науково обгрунтованої політики, що відповідає потребам розвитку суспільства. Ця політика формулюється в Програмі партії, її стратегії і тактиці, виражається в її гене-

⁸ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 3, К., 1972, стор. 288.

⁹ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 10, стор. 253.

¹⁰ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 4, К., 1974, стор. 59—60.

¹¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 6, стор. 360—361.

¹² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 33, стор. 25.

ральній лінії, що розробляється на тривалий період революційної боротьби або будівництва соціалізму і комунізму. Вона визначає стратегічні цілі, політичні сили і засоби їх досягнення, ставлення до різних партій і груп у процесі здійснення цих цілей. По-друге, партія нового типу здійснює свою керівну роль, переконуючи трудящих в правильності своєї політики, мобілізуючи і організуючи маси на практичне здійснення цієї політики. Партія виступає як вихователь, натхненник і організатор, справжній вождь трудящих.

Виходячи з положення про керівну роль партії, В. І. Ленін розробив норми партійного життя і принципи партійного будівництва.

Формулюючи принципи партійного будівництва, він наголошував на класовому підході до явищ суспільного життя, всебічному аналізі конкретно-історичного моменту, поєднанні наступності в здійсненні генерального курсу партії з творчим розв'язанням назрілих проблем, єдності політичної та організаторської роботи, теорії і практики, слова і діла, зміцненні зв'язків з масами, всебічному аналізі їх інтересів, колективності керівництва, персональної відповідальності кожного за доручену справу та ін. Правильність цих принципів доведена всією практикою революційної діяльності нашої партії, як і інших марксистсько-ленінських партій. Тільки дотримання їх забезпечує партії успіх, порушення ж може привести до втрати керівної ролі, зв'язків з масами.

Внутрішнє життя партії повинне регулюватися твердими правилами, що визначають форми її організації та методи роботи. Ці правила спільно приймаються й закріплюються в партійних документах, зокрема в Статуті партії, і є законом її діяльності. Вироблення норм внутріпартійного життя і суворе дотримання їх усіма членами партії і партійними органами — неодмінна умова здійснення партією її керівної ролі.

Отже, розробляючи вчення про партію нового типу, В. І. Ленін відзначив такі її обов'язкові якості як вірність марксизму, непримиренність до його ворогів, послідовно класовий, революційний характер, організованість і дисципліна, інтернаціоналізм, нерозривний зв'язок з масами. Тільки завдяки єдності думки, волі і дії партія може стати «мозком класу», його «спинним хребтом», може успішно здійснити роль керівника трудящих, бути головним зрядом революційного перетворення світу.

Творча розробка В. І. Леніном вчення про партію стала найважливішою передумовою створення в Росії пролетарської партії нового типу. Боротьба за організацію цієї партії розпочалася в сприятливих умовах піднесення робітничого руху, розповсюдження марксизму, розгрома народництва, розгортання теоретичної і практичної діяльності В. І. Леніна.

Вже в 1894 р. В. І. Ленін висунув завдання утворення в Росії революційної марксистської партії. Визначаючи при цьому завдання майбутньої партії, він писав, що вона має очолити робітничий клас, згуртувати навколо нього селянство, повести їх до переможної демократичної і комуністичної революції¹³. Утворений і керований ним петербурзький «Союз боротьби за визволення робітничого класу» приступив до з'єднання марксизму з робітничим рухом, був першим серйозним зачатком такої партії. За його зразком виникли соціал-демократичні союзи в Москві та Іваново-Вознесенську, «Союзи боротьби за визволення робітничого класу» в Києві та Катеринославі. У зв'язку з зростанням соціал-демократичного руху виникла практична можливість об'єднання місцевих організацій у єдину пролетарську партію.

¹³ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 1, стор. 276—290.

У підготовці такого об'єднання поряд з іншими брали участь провідні соціал-демократичні організації України. 1—3 березня 1898 р. соціал-демократи Петербурга, Москви, Києва, Катеринослава та інших міст скликали в Мінську I з'їзд РСДРП. З'їзд проголосив утворення Російської соціал-демократичної робітничої партії, обрав її Центральний комітет, визнав київську соціал-демократичну «Рабочую газету» офіційним органом партії. Але з'їзд, що проходив без В. І. Леніна і його найближчих соратників, які перебували на засланні, не прийняв програми і статуту — документів, що визначають ідейну та організаційну єдність партії. Утворення єдиної, згуртованої партії залишалося завданням майбутнього.

Після з'їзду в соціал-демократичному русі Росії наступив період ідейного і організаційного розброду і хитань. Головною перешкодою для реального існування партії став опортунізм і націоналізм. В місцевих організаціях тимчасово запанували «економісти», які заперечували необхідність політичної боротьби пролетаріату, виступали проти організації централізованої революційної пролетарської партії. Водночас єврейський соціал-демократичний союз — Бунд наполягав на сепаратистсько-націоналістичному принципі будівництва РСДРП. В цих умовах не можна було згуртувати партію простим відновленням заарештованого після з'їзду ЦК партії, як пропонував Бунд, або негайним скликанням чергового з'їзду, чого домагався Катеринославський комітет РСДРП. Щоб створити партію нового типу відповідно до вимог ленінського вчення про партію, необхідно було розгромити «економізм», ідейно, політично та організаційно згуртувати соціал-демократію на революційних позиціях, виробити її програму і статут, завершити роботу скликанням з'їзду однодумців. Цим завданням відповідав розроблений В. І. Леніним план об'єднання соціал-демократичних організацій в єдину партію за допомогою загальноросійської політичної газети, що мала б своїх агентів і кореспондентів в усіх районах країни.

Для здійснення цього плану під керівництвом В. І. Леніна була створена газета «Искра». Перебування на місцях її агентів, утворення груп сприяння, повсюдне розповсюдження газети і ленінських творів, широке листування з В. І. Леніним та «Искрой» — все це сприяло розгортанню боротьби проти «економістів» та інших опортуністів за створення революційної пролетарської партії. Навколо ленінської «Искры» на принциповій марксистській платформі згуртувалися місцеві соціал-демократичні комітети, ціла плеяда професіональних революціонерів.

Революційні соціал-демократи України взяли активну участь у здійсненні ленінського плану побудови в Росії партії нового типу. В Харкові, Києві і Полтаві діяли групи сприяння «Искре». Через Одесу, Херсон, Львів, Кам'янець-Подільський проходили основні шляхи транспортування ленінської газети. «Искра» та іскрівська література широко розповсюджувалась у соціал-демократичних організаціях України. Систематично листувалися з В. І. Леніним і «Искрой» у 1901 р. соціал-демократи з 7 міст, а у 1903 р. — з 12 міст України. Ще більше місцевих організацій підтримували ідейні та кореспондентські зв'язки з «Искрой». Агентами ленінської «Искры» тут були Є. М. Адамович, М. Е. Бауман, Р. С. Землячка, П. А. Красіков, Ф. В. Ленгнік, В. П. Ногін, Г. І. Окулова, І. І. Радченко, Г. П. Паромова, М. О. Сільвін, М. О. Скрипник, Д. І. Ульянов, О. Д. Цюрупа, В. А. Шелгунов, О. Г. Шліхтер та інші визначні революціонери. В боротьбі за партію нового типу брали активну участь Н. Є. Вілонов, А. К. Войцехович, К. Є. Ворошилов, Н. І. Дубовий, І. Ю. Захаренко, М. М. Кабаненко, Г. П. Матлахов, Г. І. Петровський, П. І. Пузанов, О. Г. Скороход, П. П. Татько, І. А. Чигрин, сотні інших місцевих передових робітників-соціал-демократів.

Внаслідок напруженої боротьби на кінець 1902 — початок 1903 років «економісти» були розбиті, створилась ідейна єдність соціал-демократії. З перемогою іскрівського напрямку Харківський, Київський, Катеринославський, Одеський, Миколаївський, Єлисаветградський комітети, Херсонська група РСДРП та інші соціал-демократичні організації визнали «Искру» керівним ідейним і практичним органом. Більшість організацій також визнала Організаційний комітет по скликанню II з'їзду РСДРП, який перебував у Харкові і Києві, і взяла участь у підготовці з'їзду¹⁴.

«Искра» згуртувала російську соціал-демократію на принципах революційного марксизму. За оцінкою В. І. Леніна, вона об'єднала увесь цвіт революційного пролетаріату Росії¹⁵. Завдяки цьому виникла реальна можливість скликання II з'їзду РСДРП, головне завдання якого полягало у «створенні справжньої партії на тих принципових і організаційних началах, які були висунуті і розроблені «Искрой»¹⁶.

17(30) липня — 10(23) серпня 1903 р. в Брюсселі — Лондоні відбувся II з'їзд РСДРП, в якому взяли участь 43 делегати з 51 ухвальним голосом від 26 організацій з різних районів Росії і 14 з дорадчим голосом. 27 делегатів (33 голоси) були прихильниками «Искры». На з'їзді були представлені 7 соціал-демократичних організацій України. Делегати найбільших з них — Київської (П. А. Красіков та І. К. Нікітін), Катеринославської (Л. С. Віленський і Л. Д. Махлін) і Одеської (Р. С. Землячка) підтримували твердих іскрівців, виступали разом з В. І. Леніним.

Найважливішим завданням з'їзду було прийняття Програми партії. При обговоренні проекту Програми, підготовленого ленінською «Искрой», опортуністи заперечували проти включення до неї вимоги диктатури пролетаріату, вимог з селянського і національного питання. Їхні заперечення іскрівського проекту були спрямовані на те, щоб перешкодити створенню послідовно революційної партії робітничого класу, проти визначення кінцевої мети боротьби пролетаріату, інтернаціонального характеру партії, її керівної ролі в революційному русі, проти створення союзу робітничого класу і селянства. Відкинувши заперечення «економістів», бундівців і Троцького, з'їзд прийняв революційну Програму, в якій чітко визначалися як найближчі завдання (буржуазно-демократична революція, повалення царизму, демократична республіка), так і наступні цілі (соціалістична революція, встановлення диктатури пролетаріату).

Це була перша в світі програма пролетарської партії, яка в цілковитій відповідності з духом і принципами теорії марксизму вимагала встановлення диктатури пролетаріату як необхідної умови соціалістичної перебудови суспільства. На протилежність західноєвропейським соціал-демократичним партіям Програма РСДРП чітко формулювала етапи розвитку революції, шляхи розв'язання аграрного і національного питання. Вона наносила серйозний удар по ревiзiонiзму i реформiзму. «Питання про диктатуру пролетаріату, — писав пізніше В. І. Ленін, — поставлене в цій програмі ясно і виразно, притому поставлене саме у зв'язку з боротьбою проти Бернштейна, проти опортунізму»¹⁷. Схвалення з'їздом революційної Програми, пасамперед, визначило його

¹⁴ Докладніше див.: І. М. Премислер. До історіографії іскрівських організацій на Україні.— «УІЖ», 1965, № 1; М. Р. Доній, М. І. Горбунова. Ленінська «Искра» і соціал-демократичні організації України, К., 1969; П. М. Шморгуц, П. Л. Варгачук. Іскрівські організації на Україні напередодні II з'їзду РСДРП.— «УІЖ», 1973, № 7.

¹⁵ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 26, стор. 324.

¹⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 8, стор. 187.

¹⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 351.

міжнародне значення. Згодом ленінська Програма стала зразком для програмних документів інших марксистсько-ленінських партій.

Щоб закріпити ідейну єдність організаційною, з'їзд обговорив і прийняв Статут партії. З доповіддю про проект Статуту партії на з'їзді виступив В. І. Ленін, який обґрунтував необхідність побудови партії на принципах централізму і дисципліни, підкреслюючи, що вони не суперечать, а передбачають внутріпартійну демократію. І хоч при голосуванні першого параграфу Статуту невелику перевагу одержали прихильники Мартова, в цілому схвалений з'їздом Статут був побудований на принципі демократичного централізму, просякнутий духом утворення саме партії нового типу, докорінно відмінної від партій II Інтернаціоналу. На вимогу партійних організацій наступний III з'їзд РСДРП схвалив ленінську формулювання параграфу про членство в партії.

Будуючи партію на принципах пролетарського інтернаціоналізму, з'їзд відкинув націоналістичний принцип федерації, запропонований Бундом, відхилив ультиматум про визнання його єдиним представником єврейського пролетаріату Росії. Був схвалений ряд рішень з питань тактики партії. Прихильники В. І. Леніна одержали перемогу при виборах керівних органів партії — Центрального комітету і редакції Центрального органу.

На II з'їзді РСДРП завершилася перемогою титанічна боротьба В. І. Леніна та його однодумців за створення партії нового типу. На з'їзді виникла партія більшовиків — велика ленінська партія, здатна успішно керувати боротьбою трудящих за визволення від експлуатації, за побудову соціалізму і комунізму. Її виникнення стало поворотним пунктом не тільки в російському, а й міжнародному революційному русі. На світовій арені з'явилась марксистська політична партія, непримирна до опортунізму і революційна щодо буржуазії, партія соціальної революції і диктатури пролетаріату.

Наступний 75-річний шлях нашої партії — це історія її неупинного розвитку і зміцнення, торжества ленінського вчення про партію в її практичній діяльності, зростання її керівної ролі в суспільному розвитку, завоювання всесвітньо-історичних перемог в революційному оновленні суспільства.

Історичний досвід підтверджує, що ленінська партія є справжньою партією соціальної революції. Вона керувала першою народною революцією 1905—1907 років, яка, хоч і не перемогла, до підвалин розхитала царизм. Партія більшовиків не занепала духом від невдачі першого революційного штурму, а наполегливо продовжувала готувати маси до нової революції, зміцнювала союз робітничого класу і селянства, об'єднувала всіх пригноблених і експлуатованих. У лютому 1917 р. царизм був знищений у другій буржуазно-демократичній революції, підготовленій більшовиками. Генієм Леніна, рішеннями VII (Квітневої) Всеросійської конференції і VI з'їзду РСДРП(б) партія була озброєна для класових битв соціалістичної революції. Працюючи в гущі мас, нещадно викриваючи буржуазію, угодовські та націоналістичні партії, більшовики створили політичну армію соціалістичної революції, об'єднали в один революційний потік такі соціальні течії як боротьба робітничого класу і біднішого селянства за владу, основних мас селянства за землю, трудящих пригноблених націй за національне визволення, всіх народів — за вихід із імперіалістичної війни і завоювання миру. Керована В. І. Леніном партія нового типу стала вождем переможної Великої Жовтневої соціалістичної революції, засновницею першої в світі соціалістичної держави робітників і селян.

Перемога Великого Жовтня — подія всесвітнього значення. Вона започаткувала нову епоху — епоху переходу людства від капіталізму

до соціалізму і комунізму. «...Ми не можемо не захоплюватись,— говорив товариш Л. І. Брежнев, — ділами Леніна і його соратників, які створили нашу партію — першу в історії партію нового типу, і провели її, наперекір усім вихорам ворожим, через барикади п'ятого року — до лютого сімнадцятого, а від лютого сімнадцятого — до перемоги Великого Жовтня»¹⁸.

У роки громадянської війни партія підняла трудящих на захист справи Жовтня проти інтервентів і білогвардійців. У цій грандіозній битві класів партія Леніна перемогла, відстояла і зміцнила завоювання Жовтня. Продовжуючи справу революції в мирний час, В. І. Ленін і Комуністична партія розробили науково обґрунтований план побудови соціалізму, складовими частинами якого є соціалістична індустріалізація, колективізація сільського господарства, культурна революція, розв'язання національного питання. Внаслідок героїчних зусиль робітничого класу, трудового селянства, радянської інтелігенції під керівництвом ленінської партії в СРСР побудовано соціалізм. У роки Великої Вітчизняної війни партія-будівничий знову стала партією-воїном. Згуртувавши всі радянські народи на боротьбу проти найжорстокішого ворога людства — фашизму, вона відстояла радянський державний і суспільний лад і вийшла з війни партією-переможницею.

Післявоєнні роки — це роки дальшого бурхливого зростання нашої країни, зміцнення її економічної могутності, вдосконалення її суспільно-політичних відносин. Під керівництвом КПРС досягнуті нові всесвітньо-історичні перемогли — побудовано розвинуте соціалістичне суспільство, створена перша в світі загальнонародна держава. «Ніколи ще країна наша не мала такого величезного економічного і науково-технічного потенціалу, — говорив товариш Л. І. Брежнев. — Ніколи ще не була такою міцною, такою надійною її обороноздатність. Ніколи ще ми не мали таких сприятливих можливостей для розв'язання завдань, заради яких у кінцевому підсумку і здійснювалась революція,— для піднесення добробуту мас, розгортання соціалістичної демократії, всебічного розвитку особи»¹⁹.

Поряд з основними соціальними проблемами Комуністична партія протягом своєї історії приділяла неослабну увагу національному питанню. Всі три її Програми чітко визначали конкретні завдання в цьому питанні. В процесі революційної боротьби більшовицька партія, виражаючи корінні інтернаціональні інтереси робітничого класу, виступаючи за бойовий союз трудящих всіх націй, відстоювала їх право на самовизначення, їх повну і безумовну рівноправність. Перемога Жовтневої революції водночас була перемогою в боротьбі за національне визволення народів. Ідучи шляхом Жовтня, український народ, як і інші народи колишньої царської Росії, створив свою національну радянську державність, одержав право самому визначати свою долю. В роки громадянської війни склався бойовий союз радянських республік. Природним завершенням зближення їх, досягнутого в ті роки, було добровільне об'єднання в Союз РСР, здійснене під керівництвом В. І. Леніна і Комуністичної партії. Розв'язуючи в процесі соціалістичного будівництва національне питання, партія добилася піднесення економічного і культурного рівня всіх народів, утворення нових, соціалістичних націй, зміцнення животної дружби народів СРСР. Внаслідок побудови розвинутого соціалістичного суспільства склалась нова історична спільність людей — радянський народ. Національна політика КПРС на сучасному етапі враховує як інтереси всебічного розвитку кожної соціа-

¹⁸ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті. т. 4, стор. 192.

¹⁹ Л. І. Брежнев. Великий Жовтень і прогрес людства, К., 1977, стор. 9.

лістичної нації, так і завдання дальшого зближення їх на шляху комуністичного будівництва.

Історичний шлях, яким пройшла наша партія, не має собі рівних в історії. Розпочавши з порівняно невеликої підпільної організації, вона перетворилася в 16,5-мільйонну армію комуністів — керівну і спрямовуючу силу радянського суспільства. Наша партія — партія першопрохідців. Жодна марксистсько-ленінська партія не розв'язувала таких складних історичних завдань, не доладала таких труднощів у боротьбі, як КПРС. Жодна партія не відігравала такої ролі в класових битвах, в розвитку суспільства, в міжнародних відносинах, як КПРС.

Багаторічна політична, ідеологічна та організаторська діяльність КПРС блискуче підтверджує істинність ленінського вчення про партію, принципів її побудови і керівної діяльності. Завдяки тому, що партія завжди вірна ленінському вченню, створювалась і розвивалась як передовий, свідомий і організований загін робітничого класу, вища форма його організації, вона в ході революційної боротьби згуртувала навколо себе багатонаціональний робітничий клас Росії, всіх трудящих, завоювала визнання як керівник мас. Ставши після перемоги Жовтня правлячою партією, вона успішно вирішувала назрілі питання партійного, державного і господарського будівництва.

Форми організації партії, як відомо, залежать від умов і завдань її діяльності. З перемогою Жовтня, коли країна вступила в новий етап розвитку, в складі РКП(б) розпочалась організація комуністичних партій радянських національних республік. Першою з них була Комуністична партія України, утворена на своєму I-му з'їзді в липні 1918 р. З того часу Компартія України, яка щойно відзначила своє 60-річчя, є вірною опорою ЦК партії, активним бойовим загоном КПРС в боротьбі за побудову соціалізму і комунізму.

Однією з важливих проблем партійного будівництва, які партія успішно вирішувала, була проблема керівних кадрів. В роки боротьби за перемогу соціалізму республіканська партійна організація висунула до партійного керма таких видатних діячів, як Г. І. Петровський, В. Я. Чубар, С. В. Косіор, О. Г. Шліхтер та ін. В післявоєнні роки з партійної організації України вийшли такі видатні політичні діячі як Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев, член Політбюро ЦК КПРС, секретар ЦК А. П. Кириленко, член Політбюро ЦК КПРС, Перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький. Очолюючи Комуністичну партію і Радянську державу, товариш Л. І. Брежнев вносить особистий великий вклад в розвиток економіки і культури, зміцнення Збройних Сил країни, згуртування революційних сил сучасності, боротьбу за мир.

Досвід переконливо довів, що наша партія є партією творчого марксизму-ленінізму. На всіх етапах історії вона втілювала в життя революційну теорію, рішуче захищала її проти буржуазної і дрібнобуржуазної ідеології, правого і «лівого» опортунізму і націоналізму, боролася проти будь-яких спроб фальсифікації марксизму-ленінізму. Внаслідок постійного збагачення новими положеннями і висновками марксизм-ленінізм є для партії керівництвом до дії, могутньою ідейною зброєю.

В Програмі КПРС, рішеннях з'їздів і пленумів ЦК, партійних документах до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, 50-річчя Радянського Союзу, 50-річчя і 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, в новій Конституції СРСР і творах товариша Л. І. Брежнева партія дала глибоке узагальнення досвіду будівництва соціалізму і комунізму, сучасного світового революційного розвитку, внесла вклад в розвиток марксистсько-ленінської теорії.

За роки своєї діяльності КПРС не тільки підтвердила ленінське вчення про партію нового типу, але й успішно розвивала його. Вона збагатила це вчення висновками про перетворення партії робітничого класу у партію всього народу, про зростання керівної ролі Комуністичної партії в процесі будівництва комунізму. Виходячи з цих положень, XXIV і XXV з'їзди КПРС висунули завдання дальшого поліпшення якісного складу рядів партії, всебічного розвитку внутріпартійної демократії, суворого дотримання ленінських норм партійного життя, поліпшення підготовки керівних кадрів, підвищення рівня партійно-політичної освіти, піднесення ефективності всієї ідейно-виховної роботи партії. Все це спрямовано на вдосконалення партійного керівництва всіма ділянками комуністичного будівництва.

Незмінно зростає міжнародний авторитет нашої партії. Нині вона йде в авангарді світової соціалістичної системи, всіх революційних сил світу, подає їм різноманітну допомогу, рішуче виступає проти сучасного ревізійонізму, правого і «лівого» опортунізму, маоїзму. Життєву силу ленінського вчення про партію нового типу демонструє міжнародний комуністичний рух, який, незважаючи на труднощі, зростає і міцніє. КПРС є взірцем для братніх марксистсько-ленінських партій, передовим, самовідданим, бойовим загоном інтернаціонального руху комуністів.

Наша партія виступає послідовним борцем проти імперіалізму і війни, провісником миру між народами. Вона є реальною силою, здатною мобілізувати народи на відвернення війни, зміцнення міжнародної безпеки, розгортання мирного співіснування, зміцнення антиімперіалістичної солідарності всіх прогресивних сил. Її Програма миру привертає симпатії десятків мільйонів людей.

Своєю героїчною історією, славними сучасними ділами Комуністична партія здобула палку любов і довір'я радянського народу, всього прогресивного людства. Вона зустрічає знаменний ювілей у боротьбі за виконання історичних рішень XXV з'їзду КПРС, величної програми десятиріччя. Її діяльність «підпорядкована одній меті: щоб радянський народ жив ще краще, повнокровніше, щасливіше, щоб ми ще впевненіше просуvalися вперед до нашої світлої мети — комунізму»²⁰.

П. Л. Варгатюк

ЛЕНИНСКОЕ УЧЕНИЕ О ПАРТИИ НОВОГО ТИПА И ВОПЛОЩЕНИЕ ЕГО В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КПСС

Резюме

В статье на основе трудов В. И. Ленина и документов Коммунистической партии освещаются необходимость и закономерность создания партии нового типа, разработка ленинского учения о партии, борьба за образование первой в мире Коммунистической партии, воплощение учения о партии в практической деятельности КПСС.

²⁰ Л. І. Брежнев. Промова на XVIII з'їзді Всесоюзної Ленінської Комуністичної Спілки Молоді 25 квітня 1978 року, К., 1978, стор. 3.

II З'їзд РСДРП — ПОВОРОТНИЙ ЕТАП У РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО РОБІТНИЧОГО РУХУ

(До виходу у світ збірника документів і матеріалів
«О пролетарской партии нового типа»)

Історія нашої партії багата на епохальні події, які стали поворотним пунктом і в розвитку міжнародного робітничого, і всього революційно-визвольного руху. До таких подій належить II з'їзд РСДРП, 75-річчя якого відзначили трудящі нашої країни і прогресивні люди усього світу. Значення II з'їзду РСДРП полягає в тому, що на ньому була створена в Росії революційна марксистська партія, партія більшовиків.

До 75-річчя цієї знаменної події Видавництво політичної літератури випустило збірник документів і матеріалів, в яких розкрито суть і риси пролетарської партії нового типу, показано значення її керівної діяльності у визвольній боротьбі робітничого класу і його союзників за демократію, за перемогу соціалізму і комунізму, відтворено історію боротьби за партію нового типу*. У збірнику вміщено найважливіші праці В. І. Леніна того періоду або витяги з них, документи партії, які розкривають її революційно-перетворюючу діяльність на різних етапах розвитку і в різних історичних умовах боротьби. У збірнику вміщено доповіді і промови Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР Л. І. Брежнєва, доповідь члена Політбюро, секретаря ЦК КПРС М. А. Суслова на урочистому засіданні, присвяченому 70-річчю II з'їзду РСДРП.

Вихід документів і матеріалів є важливою подією в ідеологічному, політичному, духовному житті партії і народу. Документи не тільки розкривають основні риси і особливості партії нового типу, але й засвідчують, що партія завжди творчо застосовувала свою ідейну зброю, вдосконалювала форми і методи своєї діяльності, вела непримиренну боротьбу з відкритими і скритими ворогами робітничого класу.

Збірник відкривається витягами з праць В. І. Леніна «Завдання російських соціал-демократів», «Заява редакції «Искры», «З чого почати?», «Що робити?», які показують об'єктивну необхідність створення у Росії пролетарської партії нового типу. Ці вибрані місця з ленінських праць концентрують увагу читача на тих нових завданнях, які стояли перед російським робітничим рухом на рубежі ХХ століття. І це зрозуміло. Адже з умов і завдань боротьби безпосередньо випливала потреба найтіснішого згуртування рядів революціонерів. Здійснення цього завдання вимагало від російської соціал-демократії, перш за все,

* О пролетарской партии нового типа. Документы и материалы. К 75-летию II съезда РСДРП, М., 1978, 175 с. Посилання на сторінки збірника даються в тексті.

врахування тих змін, які сталися у суспільстві. «Ленін був першим серед діячів російського і міжнародного робітничого руху, — відзначав М. А. Суслов, — хто зрозумів і науково довів, що в умовах імперіалізму робітничому класові необхідний новий тип партії, яка докорінно відрізняється від партій II Інтернаціоналу, потрібна партія соціальної революції і диктатури пролетаріату» (стор. 147).

З вміщених у збірнику матеріалів випливає, що з самого початку наша партія будувалась і виступала як складова частина міжнародного робітничого руху, використовувала багатющий досвід західноєвропейського революційного руху і практику демократичного і пролетарського руху в Росії. Вона прибрала навіть ту ж саму назву — соціал-демократична робітнича партія, якою називали себе західноєвропейські марксисти. І це закономірно, бо, як писав В. І. Ленін, «...соціал-демократичний рух є міжнародний, самою своєю суттю» (стор. 14).

Підтверджуючи зв'язок російської соціал-демократії з міжнародним робітничим рухом, II з'їзд РСДРП у прийнятій ним Програмі записав, що російська соціал-демократія, як і міжнародна соціал-демократія взагалі, ставить собі за мету організувати пролетаріат у самостійну політичну партію, яка б протистояла усім буржуазним партіям, керувала б всіма проявами його класової боротьби, викривала б перед ним непримиренну протилежність інтересів експлуататорів інтересам експлуатованих і пояснювала б йому історичне значення і необхідні умови майбутньої соціальної революції (стор. 46).

Положення про те, що партія нового типу є складова частина усього міжнародного робітничого руху, знайшли своє обґрунтування у праці В. І. Леніна «Що робити?», у всіх трьох програмах нашої партії, в ряді інших документів, вміщених у збірнику. «КПРС — невід'ємна складова частина міжнародного комуністичного і робітничого руху, — говорить у Програмі партії, прийнятій XXII з'їздом КПРС... — ...Комуністична партія Радянського Союзу буде і далі зміцнювати єдність міжнародного комуністичного руху, розвивати братерські зв'язки з усіма комуністичними і робітничими партіями, координувати свої дії з зусиллями усіх загонів світового комуністичного руху для спільної боротьби проти небезпеки нової світової війни, за інтереси трудящих, за мир, демократію і соціалізм» (стор. 117—118).

У збірнику підібрані документи і матеріали, які розкривають суть партії нового типу, її докорінну відмінність від партій II Інтернаціоналу. Наша партія постає перед читачем, перш за все, як партія, що неухильно керується марксистсько-ленінським вченням. У збірнику наводяться слова В. І. Леніна викладені у книзі «Що робити?»: «Без революційної теорії не може бути і революційного руху... *Роль передового борця може виконати тільки партія, керована передовою теорією*» (стор. 14, 15). Лише та партія може виконати роль вождя, авангарду трудящих, яка керується революційним марксистсько-ленінським вченням, розвиває і оберігає його від ревізіоністських перекирвань. Боротись з опортуністами за створення революційної партії, В. І. Ленін вважав за потрібне, з самого початку записати у Програмі партії чітко і ясно, що необхідною умовою перемоги соціальної революції РСДРП вважає диктатуру пролетаріату, тобто завоювання пролетаріатом такої політичної влади, яка дозволить йому придушити всякий опір експлуататорів, збудувати нове суспільство (стор. 46).

У жодній резолюції II Інтернаціоналу, документах партій, які входили до нього, не ставилось завдання завоювання диктатури пролетаріату. Тим наша партія корінним чином відрізнялася від партій старого типу. Документи збірника переконують також і в тому, що наша партія була постійно вірна теорії марксизму-ленінізму, творчо розви-

вала це революційне вчення. «Наша партія високо несе революційний прапор марксизму-ленінізму і пролетарського інтернаціоналізму, — говорив на XXV з'їзді КПРС товариш Л. І. Брежнев, — з честю здійснює свою історичну місію, безустанно бореться за торжество комуністичних ідеалів» (стор. 140). Наша партія творчо, з врахуванням конкретних умов розвиває марксистсько-ленінське вчення, оберігає його революційну душу, його чистоту, рішуче бореться з буржуазною ідеологією, з різними проявами опортунізму, ревізіонізму, догматизму і сектантства.

Таким чином одна з докорінних відмінностей партії нового типу від партій II Інтернаціоналу полягає в тому, що ця партія віддана теорії марксизму, творчо ставиться до неї, прагне втілити її в життя. Для партії російського робітничого класу марксизм був завжди керівництвом до дії, а не зібранням застиглих, закостенілих догм.

Партія нового типу була і залишається непримиренною щодо опортунізму, в якій би формі він не проявлявся. Зразком такої принципової, небаченої в історії міжнародного соціал-демократичного руху, боротьби з опортунізмом став II з'їзд РСДРП. У вміщених у збірнику статтях «Розповіді про II з'їзд РСДРП», «Промові при обговоренні Статуту партії», у праці «Крок вперед, два кроки назад», «Доповіді більшовиків міжнародному соціалістичному конгресу у 1904 р.» та інших розкрита широка картина принципової боротьби В. І. Леніна і його прихильників проти економістів, бундівців, меншовиків. Збірник не обмежується розглядом боротьби з опортуністами на II з'їзді РСДРП, а подає факти такої боротьби на інших етапах розвитку партії з розкольницькими діями меншовиків, ліквідаторів, одзовістів, «лівих» комуністів, троцькістів та інших опортуністів. Особливий інтерес у цьому відношенні представляють резолюції розширеної редакції газети «Пролетарий», VI (Празької) Всеросійської конференції РСДРП, X і XV з'їздів партії. Характерною особливістю партії нового типу є те, що вона бачить джерело своєї сили, запоруку успішного розв'язання великих і складних завдань комуністичного будівництва в ідейній і організаційній єдності і згуртованості.

Вміщені у збірнику частини Програми партії, схвалені II з'їздом РСДРП, праці В. І. Леніна «Крок вперед, два кроки назад», Програма партії, прийнята VIII з'їздом РКП(б), резолюції X—XI з'їздів партії, доповідь товариша Л. І. Брежнева «Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік» та деякі інші матеріали розкривають ще одну особливість партії нового типу. Ця особливість полягає в тому, що В. І. Ленін, партія завжди відстоювали принцип класового будівництва партії та інших організацій пролетаріату. Не закриваючи дороги в партію представникам інших класів і верств суспільства, В. І. Ленін, партія неухильно проводили у життя лінію на залучення до партії найбільш свідомих і перевірених у політичному і діловому відношенні робітників. «Свідомий робітник, — писав В. І. Ленін, — уміє цінити той багатий запас знань, той ширший політичний кругозір, який він знаходить у соціал-демократів інтелігентів. Але в міру того, як складається у нас справжня партія, свідомий робітник повинен навчитися відрізняти психологію воїна пролетарської армії від психології буржуазного інтелігента, який вихваляється анархічною фразою» (стор. 38—39).

Особливо рішуче В. І. Ленін і партія виступали проти тих, хто намагався перетворити партію у «дискусійний» клуб, хто прагнув оточити китайською стіною свій, національний робітничий рух. На II з'їзді РСДРП, як відомо, в результаті гострої і рішучої боротьби восторженствувала ідеологія пролетарського інтернаціоналізму. В ході роботи

з'їзду була рішуче і назавжди відкинута ідея опортуністів-бундівців створити партію не по класовому, а по національному принципу, як федерацію відособлених національних організацій. Щоб знищити всяку думку про національний характер пролетарської партії, вона, як відомо, назвала себе не руською, а російською соціал-демократичною партією. Після утворення РСРП партія зберегла цю рису, прибравши назву Всесоюзна Комуністична партія (більшовиків), а нині — Комуністична партія Радянського Союзу.

У рецензованому збірнику широко розкрито принципи організаційної побудови партії.

Створена на II з'їзді РСДРП партія більшовиків докорінно відрізнялась від партій II Інтернаціоналу по організаційній будові. Якщо західноєвропейські соціал-демократичні партії широко відкривали двері у свої ряди дрібнобуржуазним елементам, не зв'язуючи членство у партії з потребою особистої участі такого члена у роботі тієї чи іншої організації, то В. І. Ленін дотримувався і відстоював інший принцип організації партії. Починаючи з II з'їзду РСДРП, Володимир Ілліч зайняв рішучу позицію у боротьбі проти прихильників Мартова, які орієнтувались на тип партій II Інтернаціоналу, хотіли її бачити якомога ширшою, неформальною, а значить і не здатною активно керувати класовою боротьбою пролетаріату. В. І. Ленін виходив з того, що партія повинна бути організацією з твердою пролетарською дисципліною, монолітною і бойовою, яка спрямовувала б і контролювала діяльність кожного свого члена. Викриваючи опортунізм меншовиків, В. І. Ленін писав у праці «Крок вперед, два кроки назад», що партійна організація здається меншовикам страхітливою «фабрикою», підпорядкування частини цілому і меншості більшості уявляється «закріпаченням», поділ праці під керівництвом центру викликає з їх боку трагікомічні зойки проти перетворення людей в «коліщата і гвинтики», згадка про організаційний статут викликає презирливу гримасу і зневажливе зауваження, що можна б і зовсім без статуту (стор. 38).

Недивлячись на впертий опір опортуністів, яким, як відомо, вдалося протягнути перший параграф Статуту у формулюванні Мартова, II з'їзд партії схвалив в цілому ленінський проект Статуту. Незабаром III з'їзд РСДРП замінив формулювання першого параграфу Статуту на ленінську редакцію.

В Статуті партії, прийнятому II з'їздом, закріплювався принцип демократичного централізму, який визначений у керівній ролі Центрального Комітету. Він виявлявся також у тому, що при обговоренні принципів питань всі члени партії мали право вносити свої пропозиції, брати участь в їх обговоренні. Партійні організації користувались правом автономії при розв'язанні тих чи інших питань, які входили в їх компетенцію (стор. 54).

Питанням організації партії, принципам і нормам партійного життя у збірнику відведено більшість вміщених у ньому матеріалів. Це не тільки свідчення важливості організаційних основ будівництва партії нового типу, але й переконливий доказ того, що цим питанням партія займалась постійно.

Процес зростання керівної ролі партії є об'єктивним і обумовлений величезними за масштабами і внятковими за складністю внутрішніми і міжнародними завданнями, які розв'язує партія, зростанням політичної зрілості і активності мас, розширенням соціалістичної демократії, підвищенням вимог до соціального управління. Він впливає також з необхідності поліпшувати комуністичне виховання трудящих, постійно збагачувати марксистсько-ленінську теорію, яка вказує єдино правильний шлях просування нашого суспільства до комунізму.

Червоною ниткою через матеріали збірника проходить думка, що керівна роль партії залежить від суб'єктивних факторів, від ступеня організованості комуністів, від їх розстановки і ролі у житті суспільства. У зв'язку з цим, документи звертають увагу на потребу дальшого зміцнення робітничого ядра у партії. «В умовах розвинутого соціалізму, — підкреслював на XXV з'їзді КПРС товариш Л. І. Брежнев, — коли Комуністична партія стала партією всього народу, вона аж ніяк не втрачає свого класового характеру... Ми глибоко задоволені тим, що робітники становлять нині 58 процентів тих, хто вступає в її ряди. Це закономірно, це відображає провідну роль робітничого класу в житті суспільства» (стор. 140).

Як свідчать документи і матеріали збірника, партія не тільки дотримувалась ленінських норм і принципів партійного керівництва, боролась і бореться з будь-якими відступами у цьому плані, але й відповідно до нових умов творчо розвивала ці норми і принципи життя. Про це свідчать рішення XX з'їзду КПРС, постанови листопадового (1964 р.) Пленуму ЦК КПРС, матеріали XXIII, XXIV і XXV з'їздів партії, вміщені у книжці.

Пролетарська партія нового типу має ще одну особливість, яка проявляється у єдності теорії і практики, у тісному зв'язку партії з масами, про що розповідають багаточисленні документи і матеріали, вміщені у збірнику, передусім, всі три Програми партії, резолюція XI з'їзду РКП (б) «Про зміцнення і нові завдання партії», матеріали XXIII, XXIV і XXV з'їздів КПРС.

Документи і матеріали збірника засвідчують також, що пролетарській партії нового типу в ході підготовки соціалістичної революції та будівництва нового суспільства довелося долати значні труднощі і перешкоди. Проте дотримуючись ленінських настанов, зберігаючи і примножуючи риси і особливості партії нового типу, вона з честю виходила з усіх випробувань.

У багатьох матеріалах, перш за все, у доповідях товариша Л. І. Брежнева «Справа Леніна живе і перемагає», «Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік», у звітах XXIV і XXV з'їздам КПРС, у доповіді М. А. Суслова «Другий з'їзд РСДРП і його всесвітньо-історичне значення» показана успішна керівна діяльність партії нового типу у всіх галузях життя суспільства. Документи і матеріали переконують, що КПРС, як правляча партія, на якій лежить висока відповідальність за будівництво нового суспільства забезпечує науковий підхід не тільки до розв'язання актуальних економічних, соціальних, політичних проблем, але й щодо будівництва самої партії, вибору форм і методів партійного керівництва. Партія постійно підвищує звання і значення члена партії, добивається, щоб кожен комуніст був справжнім політичним бійцем, служив прикладом високої ідейності, відповідальності, дисциплінованості, впроваджував у наше життя все нове, передове, запалював вогнем своєї ініціативи трудящих.

Збірник дає повну картину будівництва, життя і діяльності пролетарської партії, її історії, теорії і практики. З книги органічно випливає, що II з'їзд РСДРП і створена ним пролетарська партія нового типу знаменували собою поворотний етап в історії всього робітничого і революційно-визвольного руху.

Матеріали рецензованої книги викривають буржуазних і ревізіоністських фальсифікаторів історії щодо політики нашої партії. Опублікований до 75-річчя II з'їзду РСДРП збірник документів і матеріалів подасть допомогу працівникам ідеологічного фронту у проведенні ідейно-виховної, пропагандистської, агітаційно-масової роботи серед трудящих.

Конституція СРСР—основний закон розвинутого соціалістичного суспільства

О. М. ВЕРБИЛО (Київ)

КОНСТИТУЦІЯ СРСР ПРО РАДЯНСЬКІ ЗБРОЙНІ СИЛИ

Під мудрим і випробуваним керівництвом Комуністичної партії нашої Радянська Батьківщина впевнено крокує до вершин людського прогресу — побудови комуністичного суспільства. Успіхи радянських людей на цьому історичному шляху дістали своє яскраве відображення у Конституції СРСР, конституціях союзних республік. Їх всенародне обговорення і прийняття вилилось у хвилюючу демонстрацію єдності і згуртованості радянських людей навколо Комуністичної партії, її ленінського Центрального Комітету. Ця подія викликала величезний вплив сил у трудівників міст і сіл, які у відповідь на турботу партії виконують і перевиконують завдання третього року п'ятирічки.

Новий запал натхнення дали радянським людям спогади Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л. І. Брежнєва «Мала земля» і «Відродження», які всі трудящі нашої країни читають і обговорюють з величезною цікавістю і почуттям гордості. У цих книгах яскраво відображено героїзм радянського народу в процесі комуністичного будівництва, у забезпеченні безпеки рідної Вітчизни.

«Під час своєї поїздки на Схід, — говорив товариш Л. І. Брежнєв у виступі на XVIII з'їзді ВЛКСМ, — я познайомився і з тим, як поставлено охорону наших кордонів, і з тими, хто несе там свою нелегку службу, — із славними воїнами нашої армії, нашого Військово-Морського Флоту, наших прикордонних військ. Скажу одне, товариші: кордони Батьківщини надійно прикриті від будь-яких несподіванок, справа її захисту — в досвідчених, вірних руках. І можу запевнити, що молоді люди Радянської країни, які охороняють її мир і спокій, мають усе необхідне, щоб з честю виконувати свою високу місію»¹.

Цю високу місію ось уже понад шістьдесят років гідно виконує створена великим Леніним, Комуністичною партією армія першої у світі держави робітників і селян, армія нового, соціалістичного типу. У неї немає іншої мети, ніж захист інтересів народу. Міністр оборони СРСР Маршал Радянського Союзу Д. Ф. Устинов, зокрема, зазначав, що «створені великим Леніним, Комуністичною партією наші Збройні Сили надійно захищають революційні завоювання Жовтня, мирну працю будівників комунізму, з честю виправдовують своє історичне призначення»².

¹ Л. І. Брежнєв. Промова на XVIII з'їзді Всесоюзної Ленінської Комуністичної Спілки Молоді 26 квітня 1978 року, К., 1978, стор. 10—11.

² На страже завоеваний Октябрю. Сборник, М., 1978, стор. 58.

У справді народному характері Радянських Збройних Сил, у їх організації і функціонуванні, як у дзеркалі, відображена революційна, гуманістична сутність соціалістичного суспільного і державного ладу, миролюбної політики Радянського Союзу, турбота про зміцнення миру на землі, підвищення обороноздатності країни у зв'язку з постійною загрозою воєнного нападу, яка створюється агресивними імперіалістичними силами.

Миролюбний характер зовнішньої політики Радянського Союзу законодавчо закріплено у Новій Конституції СРСР, у статті 28-й якої, зокрема, зазначається, що «СРСР неухильно проводить ленінську політику миру, виступає за зміцнення безпеки народів і широке міжнародне співробітництво»³. Зовнішня політика СРСР спрямована на забезпечення сприятливих міжнародних умов для побудови комунізму в нашій країні, захист державних інтересів СРСР, зміцнення позицій світової соціалістичної системи, підтримку боротьби народів за національне визволення і соціальний прогрес, на відвернення агресивних воєн, досягнення загального і повного роззброєння та послідовне здійснення принципу мирного співіснування держав з різним соціальним ладом⁴.

Мирні ініціативи, з якими виступають країни соціалістичної співдружності, сприяють політичній розрядці. Але хоч сили агресії і потіснені, вони ще не знешкоджені. Створивши міф про так звану «радянську загрозу», імперіалістичні держави продовжують гонку озброєнь. Так, військовий бюджет США в 1975 р. становив майже 86 млрд. доларів, у 1976 — 92,9, а на 1978 р. він збільшений до 112,3 млрд. доларів. На засіданнях керівних органів імперіалістичного блоку НАТО, які проходили у травні 1977 р., було вирішено негайно приступити до реалізації поточних програм розвитку збройних сил блоку протягом найближчих 12—18 місяців і розробити детальний довгостроковий план удосконалення і посилення натовської воєнної машини на період до середини 80-х років. На вимогу міністра оборони США Г. Брауна було вирішено щорічно збільшувати воєнні витрати країн — учасниць НАТО не менше, ніж на 3%. «Кидання від одного типу зброї до іншого, — підкреслювалося у доповіді Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради Союзу РСР товариша Л. І. Брежнєва на спільному урочистому засіданні Центрального Комітету КПРС, Верховної Ради СРСР і Верховної Ради РРФСР у Кремлівському Палаці з'їздів 2 листопада 1977 р., — яке ґрунтується, очевидно, на наївному розрахунку зберегти на них монополію, лише підхльостує гонку озброєнь, поглиблює взаємне недовір'я, утруднює здійснення заходів роззброєння»⁵.

Закріплюючи миролюбний характер радянської зовнішньої політики, Конституція СРСР водночас приділяє належну увагу і захисту соціалістичної Вітчизни. Цьому питанню в ній присвячено спеціальну 5-у главу — «Захист соціалістичної Вітчизни». У ній, зокрема, записано: «Захист соціалістичної Вітчизни належить до найважливіших функцій держави і є справою всього народу... Обов'язок Збройних Сил СРСР перед народом — надійно захищати соціалістичну Вітчизну, бути в

³ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Прийнята позачерговою сьомою сесією Верховної Ради СРСР дев'ятого скликання 7 жовтня 1977 року, К., 1977, стор. 13.

⁴ Див.: Там же.

⁵ Л. І. Брежнєв. Великий Жовтень і прогрес людства. Доповідь на спільному урочистому засіданні Центрального Комітету КПРС, Верховної Ради СРСР і Верховної Ради РРФСР у Кремлівському Палаці з'їздів 2 листопада 1977 року, К., 1977, стор. 27.

постійний бойовий готовності, яка гарантує негайну відсіч будь-якому агресорові»⁶.

Про конкретні завдання в справі захисту соціалістичних завоювань йдеться і в інших главах Конституції. У ній також всебічно охарактеризовано призначення Радянських Збройних Сил, їх історичну місію. Головним знаряддям захисту соціалістичної Вітчизни є держава і створені нею Збройні Сили. «Держава, — говориться в статті 32-й Конституції СРСР, — гарантує безпеку та обороноздатність країни, оснащуюе Збройні Сили СРСР усім необхідним»⁷.

Характерна особливість військової організації Радянської держави: полягає в тому, що розвиток і вдосконалення її перебуває в постійній діалектичній єдності з соціально-політичним розвитком і вдосконаленням радянського суспільства. «Будівництво нашої армії, — відзначав В. І. Ленін, — тільки тому могло привести до успішних результатів, що воно створювалося в душі загального радянського будівництва, на основі класових співвідношень, які проявляються в галузі будь-якого будівництва»⁸. Такі співвідношення, зазначав при цьому Володимир Ілліч, дістають «справжнє випробування в армії».

Радянська Армія була створена 60 років тому як армія диктатури пролетаріату. Союз робітничого класу і трудового селянства — це основна політична сила соціалістичної революції, по суті, політично організований народ, який будує і захищає соціалістичний і комуністичний лад. В. І. Ленін називав диктатуру робітничого класу особливим класовим союзом пролетаріату і селянства при керівництві робітничого класу.

Робітничо-селянська, в минулому за складом переважно селянська армія Країни Рад була органом пролетарської диктатури і стояла на сторожі інтересів трудових класів. «Армія у нас класова, проти буржуазії»⁹, — писав В. І. Ленін. Тим самим Володимир Ілліч відповів на запитання про те, як можна було створити робітничо-селянську Червону Армію і зробити її надійною зброєю пролетарської держави. Така військова організація могла виникнути і переможно відбивати озвірілий натиск класових ворогів тільки на основі міцного союзу робітників і селян. Вона — плоть від плоті цього союзу, його втілення. В цьому В. І. Ленін вбачав найвірнішу ознаку народності нової армії. «Це значить, — писав він, — що ми здійснили в цій найбільш важкій справі об'єднання робітничого класу з величезною масою селянства, яка переходить на його бік, і тим показали йому, що таке керівництво робітничого класу»¹⁰⁻¹¹.

Як відзначав К. Маркс, робітничий клас є єдиним в історії класом, який не ставить своєю метою увічнення своєї влади. Його диктатура не є самоціллю, вона — знаряддя побудови соціалізму. В. І. Ленін говорив, що зникнення небезпеки реставрації капіталізму означало б припинення диктатури пролетаріату¹². В. І. Ленін і партія більшовиків вважали природною подібною еволюцію соціалістичної держави. Зокрема, вони передбачали перетворення Радянських Збройних Сил у загальнонародний орган. Ще в резолюції VIII з'їзду партії з військового питання зазначалося, що коли держава звільниться від класового характеру, то «...одночасно з цим армія втратить свій класовий характер. Вона

⁶ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік, стор. 14.

⁷ Там же, стор. 15.

⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 74.

⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 43, стор. 210.

¹⁰⁻¹¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 39, стор. 386.

¹² Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 44, стор. 202.

стане *загальнонародною* армією в справжньому розумінні слова, тому що в соціалістичній общині не залишиться паразитично-експлуаторських, куркульських елементів»¹³.

У Радянській країні держава класової диктатури і армія класової диктатури, класовий принцип їх будівництва були тимчасовими, властивими періоду диктатури робітничого класу. Вони були історично необхідними і здійснювалися з усією рішучістю і послідовністю з інтересами робітничого класу і всіх трудящих. Так, у перші роки після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції всі зусилля Радянської влади були спрямовані на придушення опору експлуаторських класів, на розгром імперіалістичних інтервентів. У відповідності з цим і наші Збройні Сили мали дві функції — внутрішню і зовнішню. Після побудови основ соціалізму становище змінилося. З утвердженням суспільної власності в усіх галузях народного господарства, з ліквідацією залишків експлуаторських класів, досягненням соціально-політичної та ідейної єдності радянського суспільства Збройні Сили виконали свою внутрішню функцію. З повною і остаточною перемогою соціалізму вичерпала себе і перестала бути необхідною в СРСР диктатура пролетаріату. Держава диктатури пролетаріату переросла в загальнонародну соціалістичну державу.

Загальнонародна держава вже не здійснює функції придушення опору експлуаторських класів. У зв'язку з цим змінилися також і функції Радянської Армії — армії загальнонародної держави. В Радянському Союзі — країні перемігшого соціалізму — немає ні антагоністичних класів, ні пригноблених народів, немає політичної боротьби, яка виражає собою антагоністичні класові суперечності, а значить немає і самого ґрунту для внутрішньої функції Збройних Сил. Інакше кажучи, виконання соціалістичною армією своєї внутрішньої функції характерне лише для певного історичного етапу становлення і зміцнення нового суспільства, а саме — для перехідного періоду від капіталізму до першої фази комуністичного суспільства — соціалізму. Ця обставина дала можливість нашій партії зробити в Програмі КПРС висновки про те, що «з точки зору внутрішніх умов Радянський Союз не має потреби в армії»¹⁴.

Однак зовнішня функція соціалістичної армії з розвитком соціалістичного суспільства не тільки не втрачає свого значення, а, навпаки, відіграє дедалі більшу роль у зміцненні і розвитку соціалістичних країн. Ця функція була головною і на першому етапі розвитку соціалістичної країни. В умовах історичного протиборства двох світових систем значення збройного захисту соціалізму від імперіалістичних агресорів незмірно зростає. Конституція СРСР узагальнює досвід збройного захисту завоювань соціалізму і законодавчо його закріплює. Це відбивається насамперед у всебічному розкритті зовнішньої функції, історичної місії армії загальнонародної держави. «З метою захисту соціалістичних завоювань, мирної праці радянського народу, суверенітету і територіальної цілісності держави створено Збройні Сили і встановлено загальний військовий обов'язок»¹⁵, — говориться в статті 31-й Конституції СРСР.

Буржуазні ідеологи всіляко намагаються фальсифікувати факти, що стосуються історичного призначення Радянських Збройних Сил. Так, англійський учений М. Макінтош, розглядаючи з позицій буржуазного

¹³ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. 1, К., 1954, стор. 410.

¹⁴ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1962, стор. 97.

¹⁵ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік, стор. 14.

світогляду бойовий шлях Радянської Армії, пише, що «з перших днів Радянської влади її керівники обговорювали питання про можливість використання Червоної Армії для перенесення революцій в інші європейські країни»¹⁶. Визначення в Конституції — Основному Законі СРСР історичного призначення Радянських Збройних Сил завдає нищівного удару по вимогах буржуазних ідеологів про Радянську Армію.

Ще в роки становлення Радянської держави В. І. Ленін вказував, що «не шляхом насильства впроваджується комунізм»¹⁷, що марксизм «...завжди заперечував «підштовхування» революцій...»¹⁸, що до них веде «...увесь економічний розвиток капіталістичних країн»¹⁹. «...Революція, — підкреслював Володимир Ілліч, — не замовляється, революція з'являється, як наслідок вибуху обурення народних мас»²⁰.

Міф про Радянську Армію як знаряддя експорту революції не новий. Його вигадали ще в роки громадянської війни меншовики, есери та буржуазні націоналісти, які стверджували, що встановлення Радянської влади було результатом не визвольної боротьби раніше пригноблених народів країни, а «інтервенції» Червоної Армії. Крах цих наклепів змушений був визнати один з ідеологів українського буржуазного націоналізму В. Винниченко, який очолював у свій час Генеральний секретаріат Центральної ради, а пізніше — Директорію. Він, зокрема, писав: «Ми всю вину перекладали на російських більшовиків: це вони, мовляв, йшли на Україну зі своїми військами і били нас... Нсобхідно широко і відверто сказати, що якби проти нас не було повстання нашого власного селянства і робітничого класу, то Російський Радянський уряд нічого не зміг би зробити проти нас... І не Російський Радянський уряд вигнав нас з України, а наш власний народ»²¹.

Визвольну місію Радянських Збройних Сил у роки другої світової війни буржуазні фальсифікатори зображують як експорт революції в країни Європи і Азії. Так, той же Макінтош приписує Радянській Армії функцію «звершення революції в європейських країнах».

Факти ж свідчать, що перемога народно-демократичних революцій в країнах Центральної і Північно-Східної Європи у повній відповідності з вченням марксизму-ленінізму стала результатом розвитку в них внутрішніх соціально-економічних і політичних процесів. Розгром фашизму Радянською Армією створив лише зовнішні умови для народних збройних повстань і встановлення нової народно-демократичної влади. Історична визвольна місія Радянської Армії викликала захоплення, любов і повагу до неї з боку мільйонів трудящих визволених країн. Про це дуже образно говорилося, зокрема, в румунській армійській газеті «Апераря патрней» («Захист батьківщини»): «Якщо б зібрати всі квіти, з якими зустрічали народи радянських воїнів-визволителів, і сплести з цих квітів вінок, ним можна було б один раз опоясати земну кулю. Якщо можна було б зібрати воедино вогонь, палаючий в очах людей, які з радістю зустрічали Радянську Армію — визволительку, палав би найбільший з усіх вогнів. Ось якого воїна виростила велика партія, створена Володимиром Іллічем Леніним. Велике щастя бути товаришем по зброї цього воїна»²².

¹⁶ Воїна, історія, ідеологія, М., 1974, стор. 330—331.

¹⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 158.

¹⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 385.

¹⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 96.

²⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 113.

²¹ Цит. за кн.: В. А. Чирко. Коммунистическая партия — организатор братского сотрудничества народов Украины и России в 1917—1918 гг., М., 1967, стор. 2.

²² Цит. за кн.: А. В. Антосяк. В боях за свободу Румынии, М., 1974, стор. 272—273.

У доповіді міністра оборони СРСР Маршала Радянського Союзу Д. Ф. Устинова «Шістдесят років на захисті завоювань Великого Жовтня», проголошеній на урочистих зборах, присвячених 60-річчю Радянської Армії і Военно-Морського флоту у Кремлівському Палаці з'їздів 22 лютого 1978 р., зокрема, сказано: «Ніколи не померкне слава наших Збройних Сил, дорогою ціною здобута в битвах з ворогом. Це вони вперше зупинили наймогутнішу в капіталістичному світі армію фашистської Німеччини, заступили шлях дальшому поширенню агресії. Це вони знищили основні сили гітлерівських полчищ, завдали нищівного удару по японських милітаристах, відіграли вирішальну роль у досягненні перемоги в другій світовій війні. Це вони визволили багато народів Європи і Азії від чужоземного поневолення, гідно виконавши свою інтернаціональну місію»²³.

Відзначаючи героїзм радянських воїнів у Великій Вітчизняній війні, Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев у книзі «Мала земля» підкреслює, що мільйони синів і дочок нашої Вітчизни пішли у бій не шкодуючи життя. Вони перемогли, здобувши батьківщині Жовтня величезну вдячність народів, визволених від фашистського поневолення. «Наша перемога... — зазначається в книзі, — показала велич нашої соціалістичної Вітчизни, показала всесилля комуністичних ідей, дала гідні подиви взірці самовідданості й героїзму...»²⁴.

З величезною силою історична місія Радянських Збройних Сил розкрилася у роки другої світової війни. На початку літа 1941 р. чорна тінь фашизму нависла над усією Європою. Польща була загарбана протягом трьох тижнів, Бельгія — за 18 днів, Франція капітулювала на 44-й день війни. В найтяжчі часи своєї історії людство ніколи не стояло так близько від загибелі. В капіталістичному світі не знайшлося сили, яка могла б зупинити коричневу чуму. Всі народи світу з тривогою і надією слідували за самовідданою боротьбою радянських людей проти фашистського нашествия. Від їх мужності, стійкості, волі залежало майбутнє всього людства, світової цивілізації і культури.

На Збройні Сили СРСР, на армії соціалістичної співдружності історія поклала завдання надзвичайно гуманного характеру — збереження миру. І вони гідно виконують свою історичну місію — пильно охороняють мирну творчу працю радянського народу, мир в усьому світі. «Треба прямо сказати: якщо імперіалісти не наважилися розв'язати нову світову війну, — зазначав Л. І. Брежнев, — то це, насамперед, історична заслуга світової системи соціалізму. Без неї все обличчя планети було б іншим»²⁵.

У главі 5-й Конституції СРСР втілено ленінські ідеї про роль постійної бойової готовності до захисту соціалістичної Вітчизни. Оцінюючи обстановку, яка склалася в країні після закінчення громадянської війни і розгрому іноземної військової інтервенції, В. І. Ленін закликав бути «насторожі», оскільки молода Радянська республіка була оточена класами й урядами, які відкрито виявляли до неї величезну ненависть. Володимир Ілліч підкреслював, що ця вимога є першою заповіддю нашої політики, першим уроком, який «...повинні засвоїти всі робітники і селяни...»²⁶.

Факти свідчать про те, що якби не співдружність СРСР і всіх соціалістичних держав, імперіалісти давно б розв'язали нову війну. Так,

²³ 60 лет Вооруженных сил СССР. Документы и материалы, М., 1978, стор. 23.

²⁴ Л. І. Брежнев. Мала земля, К., 1978, стор. 48.

²⁵ «Правда», 1 грудня 1972 р.

²⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 44, стор. 284.

у доповіді сенатського комітету зовнішніх відносин США відзначалося, що Сполучені Штати не відмовилися б від втручання у справи Угорщини, «якби радянські можливості в галузі ядерної зброї залишилися на рівні 1953 р.»²⁷. Зважаючи на збитки, що їх могли зазнати США у боротьбі з противником, який сам був здатний масовано застосувати ядерну зброю, сенатський комітет рекомендував президенту країни не втручатися у внутрішні справи угорського народу.

Перший секретар ЦК Комуністичної партії Куби, прем'єр-міністр Револьюційного уряду Республіки Куба Фідель Кастро Рус у своєму виступі на XXV з'їзді КПРС, зокрема, говорив: «Якби не було Радянського Союзу, капіталістичні держави, в умовах нестачі сировинних ресурсів та енергетичної кризи, знову без вагань взяли б за поділ світу. Якби не було Радянського Союзу, неможливо було б навіть уявити ні тієї міри незалежності, якою користуються сьогодні малі держави, ні успішної боротьби народів за повернення під свій контроль природних багатств, ні того, що їх голос переконливо звучить нині в концерті націй»²⁸.

У документах XXV з'їзду КПРС, які являють собою дальший творчий розвиток марксистсько-ленінського вчення про захист соціалістичних завоювань і армію, міститься важливий теоретичний висновок про постійно зростаючий гуманний характер Радянських Збройних Сил. «Вони, — говориться в Матеріалах XXV з'їзду партії, — захищають справу революції, соціалізму і миру між народами. Не було в історії армії, яка служила б таким гуманним і великим цілям та ідеалам. Тому такою пошаною і всенародною повагою оточені наша Радянська Армія, Військово-Морський флот і прикордонні війська»²⁹.

В сучасних умовах роль бойової готовності військ незмірно зростає. Агресор може проводити бойові дії в будь-яку пору року і організовувати напад у найстисліші строки, не вдаючися до скільки-небудь помітних перегруповань своїх стратегічних сил. Ось чому бойова готовність наших Збройних Сил повинна підтримуватися на високому рівні постійно і забезпечуватися не тільки в кризових ситуаціях, але і в умовах розрядки міжнародної напруженості.

Підтримання бойової готовності Збройних Сил СРСР на рівні сучасних вимог відповідає корінним інтересам радянського народу, народів братніх соціалістичних країн, є важливим фактором забезпечення мирних умов для будівництва нового суспільства і захисту революційних завоювань трудящих. Це відповідає і життєвим інтересам усього прогресивного людства, оскільки об'єктивно служить справі миру на землі і безпеки народів. В історичній місії Радянських Збройних Сил яскраво втілюється їх народний характер.

Досвід ведення сучасних воєн повністю підтверджує положення, висунуте В. І. Леніним ще в період російсько-японської війни, про те, що «безповоротно канули у вічність ті часи, коли війни велися наємниками або представниками напіввідірваної від народу касты. Війни ведуться тепер народами...»³⁰. Якщо у першій світовій війні брали участь 33 держави з населенням понад 1,5 млрд. чол., то в другій — 72 держави і понад 2 млрд. чол., що становило відповідно, 75 і 80% населення земної кулі. Перша світова війна охопила територію 14, а друга — 40 держав. У першу світову війну під зброєю було 74, а в другу — 110 млн. чол. Під час другої світової війни в деяких країнах кожний

²⁷ История международных отношений и внешней политики СССР, т. III, М., 1964, стор. 476—477.

²⁸ «Правда», 26 лютого 1976 р.

²⁹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 172.

³⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 9, стор. 146.

другий серед чоловіків служив в армії³¹. А якщо врахувати, що ця війна вимагала перебудови всієї промисловості і сільського господарства відповідно до потреб воєнного часу, то виходить, що майже все доросле населення країн, які воювали, або служило в збройних силах, або працювало на війну.

Ленінський принцип будівництва Радянських Збройних Сил — єдність армії і народу — дістав своє законодавче закріплення в ряді статей Конституції СРСР. «Захист соціалістичної Вітчизни є священний обов'язок кожного громадянина СРСР, — говориться в статті 62-й Конституції СРСР. — Зрада Батьківщині — найтяжчий злочин перед народом»³²⁻³³. Стаття 63-я: «Військова служба в рядах Збройних Сил СРСР — почесний обов'язок радянських громадян»³⁴. Обов'язки державних органів, громадських організацій, службових осіб і громадян по забезпеченню безпеки нашої країни, зміцненню її обороноздатності, говориться в статті 32-й Конституції, визначаються законодавством СРСР³⁵. «Включення цього положення до Конституції СРСР, — підкреслював товариш Д. Ф. Устинов, — сприяє дальшому зміцненню монолітності армії і народу, посиленню військово-патріотичного виховання наших людей, підготовці їх до захисту Батьківщини»³⁶.

Вперше в Конституції СРСР, зокрема в статті 146-й, визначається, що Ради народних депутатів сприяють зміцненню обороноздатності країни. Це положення має велике значення для посилення бойової могутності Радянських Збройних Сил. У нашій країні налічується понад 50 тис. Рад народних депутатів. Їх сприяння справі зміцнення обороноздатності країни піднесе її оборонну могутність на новий ступінь. Велике значення для зміцнення єдності армії і народу має запровадження згідно зі статтею 31-ю Конституції СРСР загального військового обов'язку.

Майже 100 років тому Ф. Енгельс відзначав, що в зв'язку із зростанням мілітаризму і залученням до служби в арміях капіталістичних держав великої частини трудящих, вони стають здатними «...у певний момент здійснити свою волю всупереч командуючому військовому начальству. І цей момент настане, як тільки народна маса — сільські та міські робітники, а також селяни — матиме свою волю»³⁷. Таку волю мали робітники і селяни нашої країни в лютому і жовтні 1917 р. Солдати і матроси повернули зброю проти експлуататорів.

Глибокі процеси відбуваються і в свідомості трудящих капіталістичних країн. Нині агресорам стає дедалі важче вести несправедливі війни, оскільки політична свідомість народів значно зросла, а їх прагнення до миру і свободи постійно зміцнюються. Невипадково дедалі більше й більше капіталістичних держав переходить до комплектування збройних сил на найманій основі. Повністю найманцями укомплектовано нині особовий склад Збройних Сил США, Англії, Канади. Дедалі більше найманих військовослужбовців з'являється і в арміях західноєвропейських країн. Так, у Бельгії, Данії вони становлять уже дві третини особового складу військ, у ФРН, Франції, Голландії, Туреччині — майже половину. Найманця легше використовувати в антинародних цілях, змусити битися за неправе діло.

³¹ Див.: Е. В. Медведев, А. С. Миловидов. Роль народных масс в современных войнах, М., 1960, стор. 13—14.

³²⁻³³ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік, стор. 24.

³⁴ Там же.

³⁵ Див.: Там же, стор. 15.

³⁶ «Коммунист Вооруженных Сил», 1977, № 21, стор. 13.

³⁷ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 20, стор. 165.

Армія, за образним визначенням Ф. Енгельса, є зліпком з того суспільного ладу, який її створює³⁸. «...В історії армії, — писав К. Маркс, — з різкою ясністю резюмується вся історія громадянського суспільства»³⁹. Внутрішньою функцією армій буржуазних країн є придушення революційного руху. У настанові армії США «Операції проти нерегулярних сил», зокрема, зазначається, що для ліквідації заворушень серед громадянського населення, боротьби з партизанами, для облав, обшуків і конфіскацій майна мають створюватися спеціальні підрозділи, укомплектовані особовим складом з кадрової армії, громадянської поліції та служби контррозвідки. За офіційними даними, тільки в 1968 р. військові підрозділи США направлялися для «придушення бунтів» 106 разів у 25 штатах. У цих операціях брали участь загалом понад 150 тис. військовослужбовців армії і флоту. Виконуючи волю своїх хазяїв-монополістів, солдати і морські піхотинці вбивали за громадянські права в Лос-Анжелесі, стріляли по студентах університетів Іллінойсу, Луїзіани, Каліфорнії та інших штатів. У травні 1970 р. солдати національної гвардії розстріляли студентську демонстрацію в Кентському університеті (штат Огайо). Протягом 5 років (1968—1972) війська США майже 300 разів брали участь у ліквідації «внутрішніх заворушень». До цих операцій залучалися майже 230 тис. солдатів і офіцерів⁴⁰.

Армійські частини систематично використовуються в боротьбі проти демократичних рухів і в інших країнах, які є членами агресивних воєнних блоків, зокрема в Англії. Криваві розправи англійської воєнщини в Ольстері — наочний тому доказ.

Зовнішньою функцією армій імперіалістичних країн є ведення агресивних розбійницьких воєн. Так, за статутом армії США на збройні сили цієї країни покладено такі завдання: бути готовими завдати ядерного удару по ворогу і проводити локальні війни з обмеженим застосуванням ядерної зброї; придушувати національно-визвольний рух. Коротку, але виразну характеристику армії США дав американський письменник Т. Коффін у книзі «Пристрасть стерв'ятників»: «Все, що нам треба було, ми захопили силою... Наші солдати розбили мексиканців і захопили Каліфорнію. Потім ми воювали в жорстокій громадянській війні, воювали на Кубі і Філіппінах, організували свою власну «революцію» на Гавайях проти місцевої королеви, тримали канонерки і морську піхоту в Китаї; придумали і використали цю страшну зброю — атомну бомбу — у другій світовій війні. І в усіх цих справах ми прикидалися справедливими, напускали на себе благочестивий вигляд, що всі ці звірства і злочини ми творимо, нібито керуючись найчистішими міркуваннями»⁴¹.

На відміну від армій капіталістичних країн — армій класового і національного гноблення, наша армія з перших днів постала перед світом як армія дружби й інтернаціонального братерства народів. Червона Армія високо несла визвольний прапор Жовтня і захищала Радянську владу як першу і головну умову свободи і незалежності трудящих. В її рядах були представники всіх націй нашої країни. Як відомо, майже 40 національностей Російської імперії були позбавлені права служити в армії і на флоті, в тому числі казахи, узбеки, таджики, кирзиги, туркмени, народності Півночі і Північного Кавказу. Уряд і панівні класи

³⁸ Див.: К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 20, стор. 161.

³⁹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 29, стор. 149.

⁴⁰ «Ленинское знамя» (орган Київського Червонопрапорного військового округу), 23 жовтня 1977 р.

⁴¹ Цит за кн.: М. Скірдо. Народ, армія, полководець, М., 1970, стор. 30.

боялися довіряти зброю тим, кого вони тримали в покорі. «Формування особливих частин, до складу яких входить якась одна національність (крім російської), — зазначалося в одному з документів військового міністерства царської Росії, — не відповідає ні політичному, ні внутрішньому становищу Росії. Історичний досвід показав, що спроби формувати на окраїнах туземні частини приводили до одного й того ж результату: ці частини доводиться розформувати, як тільки на одній окраїні загострюється національне питання»⁴².

На протигагу царизму, Радянський уряд надав усім трудящим почесне право із зброєю в руках відстоювати завоювання революції незалежно від їх расової і національної приналежності. Запровадження загального військового обов'язку в СРСР яскраво свідчить про народний характер Радянських Збройних Сил, про соціально-політичну єдність соціалістичного суспільства. Характеризуючи історичну місію Радянської Армії, В. І. Ленін писав, що в разі імперіалістичної агресії «...з нашого боку війна буде не на словах, а на ділі війною в союзі з пригнобленими народами всього світу»⁴³.

Влітку 1919 р., після утворення суверенних радянських республік — Російської, Української, Білоруської, Латвійської і Литовської — В. І. Ленін запропонував об'єднати на час війни їх військові й економічні зусилля для відсічі імперіалістичної інтервенції і внутрішньої контрреволюції. В «Іпроекті директиви ЦК про воєнну єдність» Володимир Іл'ич, зокрема, писав: «...необхідною умовою успіху цієї війни є єдине командування всіма загонами Червоної Армії й якнайсуворіша централізація в розпорядженні всіма силами й ресурсами соціалістичних республік...»⁴⁴.

У створенні Червоної Армії величезна роль належить великому російському народові. Видатний організатор Радянських Збройних Сил М. В. Фрунзе писав, що Червона Армія ніколи не розглядалася як армія «російська», армія однієї національності. Незважаючи на те, що понад 3/4 складу армії і флоту становили росіяни, це не знімало «з усіх інших національностей союзу права і обов'язку захищати із зброєю в руках радянську землю. Обов'язок цей рівномірно і на засадах повної рівності має поширитися в кінцевому підсумку навіть на ті народності, які раніше воїнської повинності не несли»⁴⁵.

Буржуазні військові діячі намагалися довести, що відсталі народи Росії нездатні до служби в армії. Життя спростувало подібні твердження. Національні військові формування багато зробили для захисту Радянської влади. Червона Армія будувалася і зміцнювалася зусиллями всіх народів нашої країни на чолі з великим російським народом. Наприкінці громадянської війни серед червоноармійців росіян налічувалося 77,6%, українців — 13,7, білорусів, латишів, естонців, татар, башкирів та ін. — 8,7%⁴⁶. Національні частини виявили виняткові мужність і героїзм у боях з білогвардійцями та інтервентами. Нсмеркнучою славою, зокрема, вкрили себе частини латиських стрільців. З них у 1918 р. було сформовано Латиську стрілецьку дивізію, яка боролася проти Денікіна і Юденича, брала участь у штурмах Каховки і Перекопу.

Велика Вітчизняна війна показала, що дружба народів, пролетарський інтернаціоналізм зміцнювали Радянські Збройні Сили, породжували масовий героїзм у воїнів усіх національностей, сприяли згурту-

⁴² Национальная политика ВКП(б) в цифрах, М., 1930, стор. 96.

⁴³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 34, стор. 221.

⁴⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 388.

⁴⁵ М. Ф. Фрунзе. Избранные произведения, М., 1965, стор. 214.

⁴⁶ П. И. Шуктомов. Дружба, закаленная в боях, М., 1972, стор. 35.

ванню трудящих різних країн у боротьбі з фашизмом. Водночас досвід другої світової війни свідчить, що ідеологія расизму і націоналізму розклала фашистську армію, викликала до неї ненависть усіх народів.

І в сучасних умовах дружба народів, соціалістичний інтернаціоналізм є одним з важливих джерел бойової могутності Радянських Збройних Сил. «Наша армія, — підкреслив у Звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їздові партії Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев, — вихована в дусі глибокої відданості соціалістичній Батьківщині, ідеям миру й інтернаціоналізму, ідеям дружби народів. Саме цим Радянська Армія відрізняється від армій буржуазних. Саме за це радянські люди люблять свою армію, пишаються нею»⁴⁷.

З прийняттям нової Конституції СРСР ще яскравіше виявляється особливість Радянської Армії як армії дружби і братерства народів, школи інтернаціонального виховання. В Радянському Союзі, зазначається в Конституції СРСР, на основі зближення всіх класів і соціальних верств, юридичної і фактичної рівності всіх націй і народностей, їх братерського співробітництва склалася нова історична спільність людей — радянський народ. Радянські Збройні Сили — невід'ємна частина радянського народу, нової історичної спільності людей.

Конституція СРСР враховує міжнародне становище Радянського Союзу як складової частини світової системи соціалізму, а також інтернаціональну відповідальність радянського народу⁴⁸. Втіленням цієї відповідальності є бойова співдружність армій Організації Варшавського Договору. Цей договір надійно служить інтересам миру і соціалізму. «Ми, — говорив Л. І. Брежнев на XXV з'їзді КПРС, — рішучі противники як поділу світу на воєнні блоки, що протистоять один одному, так і гонки озброєнь. Наша позиція щодо цього добре відома. Однак необхідно заявити з усією ясністю: поки зберігається блок НАТО, поки мілітаристські кола ведуть гонку озброєнь, наша країна разом з іншими учасниками Варшавського Договору зміцнюватиме цей військово-політичний союз»⁴⁹.

Головним джерелом бойової могутності Радянських Збройних Сил є керівництво Комуністичної партії. В Конституції СРСР є спеціальна стаття, в якій дано розгорнуту характеристику керівної і спрямовуючої ролі Комуністичної партії, чітко визначено її справжнє місце в радянському суспільстві і державі. «Керівною і спрямовуючою силою радянського суспільства, — говориться в статті 6-й Основного Закону СРСР, — ядром його політичної системи, державних і громадських організацій є Комуністична партія Радянського Союзу»⁵⁰. КПРС є керівником і організатором захисту соціалістичної Вітчизни. Зміцнення і розвиток Радянської Армії — одне з першочергових завдань партії. «Зберегти армію, — підкреслювалося в листі ЦК РКП(б) «Про Червону Армію» в січні 1921 р. — може тільки партія. Підтримати і посилити боєготовність армії може тільки наше уважне, дбайливе, бережливе, любовне ставлення до армії»⁵¹.

Правильність цього висновку підтверджена всім досвідом збройного захисту соціалістичної Вітчизни. Дальше зростання керівної і

⁴⁷ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 85.

⁴⁸ Див.: Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік, стор. 5.

⁴⁹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 9.

⁵⁰ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік, стор. 7.

⁵¹ КПСС о Вооруженных Силах Советского Союза. Документы 1917—1968, М., 1969, стор. 148.

спрямовуючої ролі Комуністичної партії — вирішальна умова надійного захисту нашої країни в майбутньому. «Немає жодної галузі військового будівництва, — пише член Політбюро ЦК КПРС, міністр оборони СРСР Маршал Радянського Союзу Д. Ф. Устинов, — в якій би не виявлялася керівна і мобілізуюча роль КПРС. Як і завжди, кожен крок у зміцненні обороноздатності нашої країни і піднесенні бойової могутності її Збройних Сил пов'язаний з партійним керівництвом. Він перебуває в центрі уваги Центрального Комітету партії, Політбюро ЦК, Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР, Голови Ради Оборони СРСР Маршала Радянського Союзу Леоніда Ілліча Брежнєва... Радянські воїни дорожать увагою і піклуванням партії і відповідають їй на це беззавітною вірністю, самовідданим воїнським трудом»⁵². Тісно згуртовані навколо ленінської партії, її Центрального Комітету на чолі з Л. І. Брежнєвим, в єдиному строю з воїнами армій країн Варшавського Договору, радянські воїни завжди готові з честю виконати свій священний патріотичний та інтернаціональний обов'язок.

А. Н. Вербило

КОНСТИТУЦИЯ СССР О СОВЕТСКИХ ВООРУЖЕННЫХ СИЛАХ

Резюме

В статье освещается воплощение и развитие Конституцией СССР ленинского учения о защите социалистического Отечества, исторического предназначения Советских Вооруженных Сил, а также разоблачаются вымыслы буржуазных фальсификаторов о так называемой «советской угрозе». Содержание статьи свидетельствует, что Советские Вооруженные Силы были и являются надежным оплотом мира, демократии и прогресса.

⁵² «Коммунист Вооруженных Сил», 1977, № 21, стор. 13.

XXV з'їзд КПРС

і проблеми комуністичного будівництва

С. В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ (Київ)

ПРОВІДНА РОЛЬ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ В УТВОРЕННІ І ЗМІЦНЕННІ НОВОЇ ІСТОРИЧНОЇ СПІЛЬНОСТІ ЛЮДЕЙ — РАДЯНСЬКОГО НАРОДУ

Виникнення радянського народу як нової історичної спільності людей — це своєрідний узагальнюючий підсумок тих економічних, соціально-політичних і культурних перетворень, які відбулися у нашій країні після Великого Жовтня. Спільні риси поведінки, характеру, світогляду радянських людей набули нині вирішального значення. Спільність умов соціально-економічного і духовного життя, корінних інтересів і цілей громадян СРСР незалежно від соціального становища і національної приналежності сприяє їх згуртуванню в єдине монолітне ціле.

Нова історична спільність людей пройшла в своєму розвитку три етапи. Перший з них — перехідний період від капіталізму до соціалізму, коли закладався її фундамент. На другому етапі — до початку 60-х років — ця спільність склалася повністю. Етап розвинутого соціалізму характеризується далшим посиленням соціально-класової та інтернаціональної єдності трудящих, зміцненням союзу робітничого класу, селянства та інтелігенції, зближенням трудящих класів і соціальних груп на основі соціалістичних інтересів і комуністичних ідеалів робітничого класу.

Роль радянського робітничого класу у становленні і розвитку нової спільності людей є вирішальною на всіх історичних етапах. Адже, як відомо, робітничий клас займає провідне становище в суспільному розвитку внаслідок своєї економічної і політичної ролі в житті держави і властивих йому ідейних та моральних якостей. «Тільки пролетаріат, — вказував В. І. Ленін, — в силу економічної ролі його у великому виробництві, — здатний бути вождем усіх трудящих..., тільки цей клас може допомогти трудящим масам об'єднатися, згуртуватися і остаточно відстояти, остаточно закріпити комуністичне суспільство, остаточно його побудувати»¹. Саме тому в нашій багатонаціональній країні робітничий клас став соціальним ядром нової історичної спільності людей.

Становленню радянського народу як нової історичної спільності поклала початок Велика Жовтнева соціалістична революція. Слідом за робітничим класом на штурм старого ладу піднялися найширші верстви трудового народу, передові діячі науки і культури. Напередодні

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 33, стор. 24; т. 41, стор. 295.

революції В. І. Ленін зазначав: «Пролетаріат виступає тут справді, як представник *усієї* нації, всього живого і чесного *в усіх* класах, гігантської більшості дрібної буржуазії...»². Встановлення Радянської влади як форми диктатури пролетаріату на ділі забезпечило свободу і демократію для всіх трудящих Країни Рад, неможливі в жодній капіталістичній державі.

В результаті націоналізації основних засобів виробництва і ліквідації буржуазії та поміщиків у розпорядження Радянської влади перейшли командні висоти економіки. Незважаючи на невелику питому вагу у складі населення (12,4% в 1928 р.)³, що пояснювалося упадкованим від царської Росії низьким рівнем розвитку продуктивних сил, робітничий клас упевнено здійснював керівництво соціалістичним будівництвом. «...Він тримає в руках державну владу, — писав В. І. Ленін, — він розпоряджається усупільненими вже засобами виробництва, він керує хиткими, проміжними елементами і класами, він придумує зростлу енергію опору експлуататорів»⁴.

Визначальна роль робітничого класу у формуванні радянського народу як нової історичної спільності знайшла найбільш яскравий вияв у керівництві Комуністичної партії. «Під керівництвом Комуністичної партії трудящі нашої країни успішно справилися з найголовнішим і найскладнішим завданням соціалістичної революції — будівничим. Було втілено в життя ленінський план будівництва соціалізму, який охоплює всі основні сфери життя суспільства»⁵. Об'єктивно заінтересований у зміцненні соціальної єдності трудящих, робітничий клас під проводом своєї партії очолив боротьбу за витіснення з сфери виробництва всіх експлуататорських класів і створення однотипної соціально-класової структури суспільства.

Велике значення для формування соціально-класової спільності радянських людей мала соціалістична індустріалізація країни. Вона зумовила значне зростання чисельності і питомої ваги робітничого класу (до 33,5% за даними перепису населення 1939 р.)⁶, розширення сфери його соціальної та інтелектуальної діяльності, посилення однорідності складу. Із підвищенням загальноосвітнього і культурно-технічного рівня посилювалась роль робітничого класу як організатора і керівника мільйонних мас трудящих у соціалістичному будівництві, провідної сили в соціально-класовому зближенні всіх трудівників міста і села.

Робітничий клас подав вирішальну допомогу селянству в колективізації сільського господарства, у створенні на селі великого машинного виробництва. Суцільна колективізація сільського господарства і ліквідація куркульства як класу, що відбувалася на її основі, мали особливе значення для досягнення соціально-класової однотипності радянського суспільства і тим самим для створення основ нової історичної спільності людей, адже селянство становило більшість населення країни. Якщо до революції відбувалося розшарування селянства на сільську буржуазію і пролетаріат, то колективізація сільського господарства, навпаки, привела до класової консолідації трудящих мас села і виникнення єдиного класу колгоспного селянства. Всесоюзний перепис 1939 р. показав, що в той час колгоспне селянство становило майже

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 34, стор. 285.

³ Народное хозяйство СССР в 1975 г. Статистический ежегодник, М., 1976, стор. 9.

⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 39, стор. 263.

⁵ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, К., 1977, стор. 5.

⁶ Народное хозяйство СССР в 1975 г., стор. 9.

половину всього населення країни (47,2%), а селяни-одноосібники — лише 2,6% ⁷. З ліквідацією куркульства як найбільш численного експлуататорського класу і утвердженням у сільському господарстві великого колективного виробництва, заснованого на машинній техніці, було назавжди ліквідовано протилежність між містом і селом. Зміцнився союз робітників і селян, розпочався активний процес зближення селянства з робітничим класом за соціальним обличчям, характером праці, культурно-технічним рівнем.

Спираючись на командні висоти економіки, держава диктатури пролетаріату порівняно швидко ліквідувала капіталістичні елементи у великій промисловості міста. Значно довше проходив процес перетворення дрібнотоварного укладу у промисловому виробництві. Треба зазначити, що переважна більшість кустарів та ремісників не експлуатувала чужу працю, і тому їх перехід до соціалістичного способу виробництва відбувся на добровільних засадах, у ході реалізації ленінського кооперативного плану. Вже до кінця першої п'ятирічки основну масу кустарів та ремісників було кооперовано, багато з них влилося до лав робітничого класу. Шлях кустаря у промислову артіль і на державне підприємство спричиняв докорінну зміну його соціального становища — колишній дрібний виробник, пов'язаний з приватною власністю на засоби виробництва, ставав повноправним членом соціалістичного суспільства.

Складовим елементом ленінського плану соціалістичного будівництва була культурна революція. В процесі побудови соціалізму ліквідовано властиву класово антагоністичним суспільствам протилежність між фізичною і розумовою працею, Комуністична партія залучила на бік робітничого класу значну частину буржуазних спеціалістів і провела велику роботу по підготовці кадрів робітничо-селянської інтелігенції.

У результаті соціалістичних перетворень, здійснених протягом перехідного періоду, утвердилася соціально-класова єдність радянського суспільства. Перемога соціалізму, зафіксована в Конституції СРСР 1936 р., означала, що з поділом суспільства на експлуататорів та експлуатованих у нашій країні було покінчено назавжди. Завдяки соціальної однотипності суспільства широкі маси трудящих глибше усвідомлювали і сприймали такі риси і якості робітничого класу, як висока ідейна переконаність, політична активність, організованість, творче ставлення до праці, патріотизм і пролетарський інтернаціоналізм. Посилення впливу робітничого класу на трудящих стало об'єктивною передумовою формування нової соціально-класової спільності радянських людей.

Становлення соціально-класової єдності суспільства відбувалося поряд з розв'язанням національного питання. Ще до Жовтневої революції в умовах, коли правлячі кола перетворили багатонаціональну країну на «тюрму народів», В. І. Ленін пророчо писав: «Старому світові, світові національного гноблення, національної гризні або національного відособлення, робітники протиставляють новий світ єдності трудящих усіх націй, в якому нема місця ні для одного привілею, ні для найменшого гноблення людини людиною»⁸. Перемога Жовтня була водночас перемогою народних мас у боротьбі за своє національне визволення. Встановивши диктатуру пролетаріату, робітничий клас негайно почав розв'язувати національне питання, в результаті чого народи колишньої царської Росії вперше одержали можливість історичного вибору, право самим визначати свою долю.

⁷ Там же.

⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 23, стор. 145.

Провідна роль робітничого класу в сфері національних відносин знайшла вияв, насамперед, у створенні і зміцненні національної державності, побудові нової, соціалістичної держави робітників і селян, рівноправних націй і народностей — Союзу РСР. Обґрунтовуючи ідею про доцільність об'єднання народів у державний союз на федеративних засадах, В. І. Ленін писав: «Цілком добровільно, без брехні і заліза, зростатиме ця федерація, і вона незламна»⁹. З утворенням Союзу РСР склалася державна єдність трудящих нашої країни, яка сприяла прискореному розвитку економіки і культури кожної радянської республіки, згуртуванню націй і народностей на основі марксистсько-ленінської ідеології, зміцненню дружби і співробітництва між народами в галузі економіки, політики і культури. Добровільне об'єднання радянських республік у єдиний Радянській союзній державі дало змогу надійно захистити їх від зазіхань міжнародного імперіалізму і створило сприятливі зовнішньополітичні умови для формування нової історичної спільності людей. Утворення Союзу РСР прискорило об'єктивний процес зближення націй, в якому робітничий клас відіграв визначальну роль. Ця його роль пояснювалась самим характером індустріальної праці, тісними виробничими зв'язками кожного великого підприємства з десятками інших, розмішених у різних районах країни.

Важко переоцінити вклад робітничого класу у створення соціалістичної економіки — єдиного народногосподарського комплексу. Складання цього комплексу почалося відразу після соціалістичної революції, з утворенням тісного господарсько-політичного союзу радянських республік, і значно прискорилося після їх об'єднання в єдину державу. В. І. Ленін вказував, що вже при капіталізмі пролетаріат виступає «...економічним об'єднувачем, який мільйони розкиданих, розпорошених селян об'єднує своєю промисловістю»¹⁰. В умовах соціалістичного ладу, при функціонуванні єдиного народногосподарського комплексу робітничий клас став справжнім організатором співробітництва і взаємодопомоги народів.

Диктатура пролетаріату покінчила з соціальним і національним гнобленням, встановила рівноправність усіх націй у суспільному виробництві, в усіх сферах суспільно-політичного життя, культурі. Завоювання такої рівноправності було необхідною передумовою консолідації багатонаціонального населення Радянської країни в нову історичну спільність людей. Однак, щоб подолати наслідки національного гноблення, зазначав Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев, «...мало скасувати юридичну нерівність націй, треба покінчити і з фактичною нерівністю між ними»¹¹. Заходи, спрямовані на ліквідацію фактичної нерівності націй, були складовою частиною ленінського плану побудови соціалізму в СРСР. Для цього в національних республіках і районах ще у роки перших п'ятирічок створено потужну базу великої машинної індустрії, прискореними темпами проходив процес культурного будівництва. Все це вимагало колосальних коштів, які надходили переважно з союзного бюджету. Вірний своєму інтернаціональному обов'язку, російський робітничий клас постійно допомагав населенню колишніх окраїн матеріальними і фінансовими ресурсами, кадрами. Завдяки цьому у відсталих раніше республіках і районах країни в найкоротші строки виникли національні загони робітників, істотно зросла загальна чисельність робітничого класу. Якщо по країні в цілому

⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 277.

¹⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 42, стор. 241.

¹¹ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 4, К., 1974, стор. 48.

кількість робітників великої промисловості в розрахунку на 10 тис. чол. населення протягом 1926—1939 рр. зросла у 4 рази, то в Туркменії — у 12,8, у Казахстані — в 18,4, в Киргизії — у 27 разів¹². Союз робітничого класу з селянством усіх націй і народностей, який становить класову основу дружби між народами, ще більше зміцнився.

Створення відносин дружби і співробітництва між народами є історичною місією робітничого класу. «Тільки пролетарі здатні знищити національну відособленість, — зазначав Ф. Енгельс, — тільки пролетаріат, що пробуджується, може встановити братерство між різними націями»¹³. Як відомо, правлячі кола царської Росії всіляко розпалювали міжнаціональні чвари і взаємну недовіру, внаслідок чого слабкі паростки дружби між народами глушилися під пресом національно-колоніального гноблення. Після Великого Жовтня, втілюючи в життя ленінську національну політику, уряд молодого Країни Рад постійно приділяв велику увагу зміцненню дружби і співробітництва між трудящими всіх союзних республік, дбав про національне відродження пригноблених у минулому народів, їх всебічну внутрішню консолідацію на соціалістичній основі. Було здійснено безпосередній перехід від феодальних і патріархально-родових форм виробництва і побуту до соціалізму, минаючи капіталістичну стадію розвитку. Соціально-класова структура союзних республік стала в основному однотипною, адже було ліквідовано експлуататорські класи — носії класового і національного гноблення, з'явилися загони робітничого класу та інтелігенції з представників корінного населення, майже повністю було подолано приватновласницьку природу селянства. Завершилося в основному формування націй нового, соціалістичного типу. В одних випадках це відбулося шляхом перетворень буржуазних націй у соціалістичні, в інших — внаслідок переростання народностей і родо-племінних спільностей у соціалістичні нації і народності.

Таким чином, докорінні перетворення, здійснені в нашій країні при переході від капіталізму до соціалізму під керівництвом робітничого класу на чолі з Комуністичною партією, зумовили утворення неопитного союзу трудящих класів, націй і народностей. Було створено економічні, соціальні і політичні основи формування радянського народу як нової історичної спільності.

Другий етап становлення нової спільності людей збігається у часі з формуванням розвинутого соціалізму. В цей період у зв'язку із зростанням провідної ролі робітничого класу в соціалістичному будівництві відбулося даліше зміцнення соціально-класової та інтернаціональної єдності радянського народу. Завдяки допомозі насамперед російського робітничого класу, всього російського народу було збережено випереджаючі темпи економічного і культурного будівництва в раніше відсталих республіках і районах. Якщо на попередньому етапі це дало змогу розв'язати проблему ліквідації фактичної нерівності між народами, то в 40—50-х роках сприяло вирівнюванню рівнів їх економіки і культури. Вклад раніше відсталих народів у соціалістичне будівництво зріс, співробітництво і взаємодопомога народів збагатилися новими гранями і значно розширилися.

Незавершений в ряді національних республік і районів процес формування робітничого класу та інтелігенції з корінного населення (за даними Всесоюзного перепису населення 1939 р. діапазон питомої ваги робітничого класу в класовій структурі корінних національностей союзних республік був надто широким — від 38,2% в Російській Фе-

¹² Великий советский народ, К., 1976, стор. 135.

¹³ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 2, стор. 565.

дерації до 7,5% в Киргизії¹⁴) в ці десятиріччя розгорнувся з особливою силою. Було усупільнено всі господарства селян-одноосібників і кустарів-одинаків. Вказані процеси зумовили досягнення цілковитої однотипності соціально-класової структури народів СРСР, завершення формування соціалістичних націй і народностей. Розквіт економіки та культури всіх націй і народностей, досягнутий в умовах функціонування єдиного народногосподарського комплексу країни під благотворним впливом ленінської національної політики КПРС, прискорив темпи інтернаціоналізації економічного, суспільно-політичного і культурного життя, зближення соціалістичних націй.

Суворим випробуванням міцності радянського народу, союзу трудящих класів була Велика Вітчизняна війна. Радянський народ вийшов з нього ще більш згуртованим політично і морально. Перемога Радянського Союзу у Великій Вітчизняній війні довела життєвість нового суспільного ладу, продемонструвала непохитність марксистсько-ленінської ідеології робітничого класу, яка стала ідеологією всіх трудящих, велику силу дружби народів.

У перші післявоєнні роки було досягнуто винятково високих темпів соціалістичних перетворень у нових радянських республіках і районах, що мало принципово важливе значення для формування радянського народу як нової спільності людей. Завдяки допомозі всіх радянських республік строки соціалістичних перетворень на возз'єднаних землях Української, Білоруської і Молдавської РСР, у Прибалтиці і Туві було скорочено більш як удвоє порівняно з періодом побудови основ соціалізму в СРСР.

Прискорений розвиток соціалістичної індустрії в нашій країні викликав значне кількісне і якісне зростання робітничого класу — провідної сили міжкласового і міжнаціонального єднання трудящих. Як і раніше, зростання робітничого класу відбувалося за рахунок представників усіх націй і народностей країни. Закономірністю його в роки будівництва розвинутого соціалізму було неухильне підвищення частки робітників корінної національності у складі республіканських загонів робітничого класу (єдиний виняток — Казахстан, де внаслідок величезних масштабів освоєння цілих земель спостерігалось значне позитивне сальдо міжреспубліканської міграції робочої сили). Російський робітничий клас, десятки тисяч представників якого працювали в кожній союзній республіці (а в Казахстані, Киргизії і Туркменії чисельність російських робітників за даними перепису населення 1959 р. перевищувала кількість робітників корінної національності¹⁵), був могутньою силою, яка цементувала нації і народності Радянського Союзу в єдину інтернаціональну спільність.

Високі темпи економічного розвитку сприяли дальшому зміцненню загальнонародної форми власності на засоби виробництва. В 1956 р. частково, а в 1960 р. повністю промислова кооперація об'єдналася з державними промисловими підприємствами. На основі зміцнення союзу робітничого класу з селянством у сільському господарстві відбувалося швидке зростання продуктивних сил, яке зумовило даліше стирання істотних відмінностей між містом і селом, значне збільшення питомої ваги робітничого класу і виробничо-технічної інтелігенції в соціально-класовій структурі села. Зближення колгоспно-кооперативної форми соціалістичної власності із загальнонародною знайшло відображення в укрупненні колгоспів, перетворенні значної їх частини в радгоспи, реорганізації МТС. Процес зближення селянства з робітничим класом за

¹⁴ «История СССР», 1972, № 4, стор. 6.

¹⁵ Великий советский народ, стор. 251.

соціальним обличчям, культурою, рисами психології, який розпочався ще на попередньому етапі, в ці десятиріччя проходив прискореними темпами.

На початок 60-х років, коли було створено безпосередні передумови для будівництва комуністичного суспільства, нова історична спільність людей остаточно сформувалася на основі соціально-класової та інтернаціональної єдності всього населення. Але її динамічний розвиток продовжується і в умовах зрілого соціалізму. Нині роль робітничого класу і його партії в цьому розвитку особливо зростає.

На сучасному етапі Комуністична партія перетворилася в партію всього народу, хоч і не перестала бути політичною організацією, покликаною керувати боротьбою за здійснення класових цілей робітничого класу. Адже на позиції робітничого класу перейшли всі соціальні групи суспільства. Ставши політичним авангардом всього радянського народу, КПРС під керівництвом Центрального Комітету на чолі з видатним марксистом-ленінцем товаришем Л. І. Брежнєвим впевнено веде країну до комунізму. «У нас нема і не може бути іншої політичної сили, яка була б здатна з такою повнотою і послідовністю враховувати, поєднувати і координувати інтереси і потреби всіх класів і соціальних груп, всіх націй і народностей, всіх поколінь нашого суспільства, як це робить Комуністична партія», — говорив Л. І. Брежнєв¹⁶.

Одна з головних цілей партії, зафіксована в Програмі КПРС і в статті 19 нової Конституції СРСР, — досягнення соціальної однорідності радянського суспільства. Цей свідомо спрямовуваний партією об'єктивний процес суспільного розвитку включає: зближення класів і соціальних груп, поступову ліквідацію істотних відмінностей між містом і селом, між розумовою і фізичною працею, створення повної єдності соціалістичних націй шляхом їх дальшої внутрішньої консолідації і всебічного розширення міжнаціональних контактів. Найглибші соціальні перетворення такого характеру здійснюються в ході будівництва матеріально-технічної бази комунізму, під благотворним впливом науково-технічної революції і при визначальній участі робітничого класу. Радянська дійсність повністю підтвердила ленінське передбачення про те, що робітничий клас є «інтелектуальним і моральним рушієм, фізичним виконавцем» історичного завдання — побудови комунізму¹⁷.

Розгортання науково-технічної революції не веде до розмивання лав і падіння ролі робітничого класу, як це намагаються «довести» наші ідейні противники. Навпаки, в міру побудови матеріально-технічної бази комунізму питома вага робітничого класу в самодіяльному населенні дедалі більше зростає. Радянський робітничий клас становить тепер дві третини зайнятого населення країни — більше 70 млн. чол.¹⁸. Зростання абсолютної і відносної чисельності робітників у складі населення має велике значення для розв'язання головного завдання радянського народу — побудови матеріально-технічної бази комунізму. Нині вже 9/10 валового суспільного продукту створюється при визначальній участі робітничого класу. Будучи основною продуктивною силою суспільства, він працює в усіх галузях народного господарства. Розширення сфери виробничої діяльності посилює його вплив на всі соціальні верстви і сприяє дальшій консолідації радянського суспільства. Однак головна закономірність розвитку соціальних відносин епохи зрілого соціалізму полягає не в кількісному зростанні робітничого

¹⁶ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2, К 1971, стор. 554.

¹⁷ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 26, стор. 65.

¹⁸ Л. І. Брежнєв. Історичний рубіж на шляху до комунізму, К., 1977, стор. 7.

класу, а в якісних змінах, що відбуваються в ньому. Відповідно до загальної тенденції на інтелектуалізацію фізичної праці освітній і культурно-технічний рівень робітників швидко зростає, виникають нові робітничі професії, які вимагають поєднання фізичної і розумової праці, неухильно збільшується прошарок робітників-інтелігентів (тобто тих, хто має вищу і середню спеціальну освіту). «Сучасний радянський робітничий клас відрізняється не тільки від дореволюційного пролетаріату, але й від робітничого класу 30-х років, коли було здобуто перемогу соціалізму в СРСР», — вказував Л. І. Брежнєв¹⁹.

Відзначаючи кількісне зростання робітничого класу внаслідок розширення сфери його виробничої діяльності, необхідно водночас зауважити, що соціальні відмінності між індустріальними робітниками (промисловість, будівництво, транспорт) і робітниками інших галузей народного господарства (сільське та лісове господарство, житлово-комунальне господарство, побутове обслуговування тощо) залишаються істотними. У суспільстві розвинутого соціалізму основоположна ознака класово-соціальної диференціації — відношення до засобів виробництва — вже не є всеохоплюючою. За умов, коли для величезної більшості населення (робітничий клас, службовці, інтелігенція, за винятком невеликої її частини, що працює в колгоспах) цей критерій однаковий, на перший план висуваються інші класоутворюючі ознаки — рід занять, характер праці. Соціальним ядром робітничого класу і всього радянського народу як нової історичної спільності є індустріальні робітники.

У період розвинутого соціалізму в радянському селі відбуваються найглибші за своїми масштабами і суспільними наслідками соціально-економічні перетворення. В результаті послідовного втілення в життя розробленої на березневому (1965 р.) Пленумі ЦК КПРС аграрної політики партії було створено об'єктивні передумови для другої, після здійснення ленінського кооперативного плану, великої концентрації суспільного виробництва в колгоспах на базі міжгосподарської кооперації і агропромислової інтеграції. Разом з тим у сільському господарстві випереджаючими темпами розвивається державна форма власності — радгоспне виробництво. У 1976 р. вперше в історії соціалістичного сільського господарства обсяг товарної продукції радгоспів та інших державних господарств зрівнявся з обсягом товарної продукції колгоспів та міжгосподарських сільськогосподарських підприємств²⁰.

Разом з радгоспним виробництвом зростають аграрні загони робітничого класу. Питома вага робітників у зайнятому населенні радянського села становила, за Всесоюзним переписом населення 1959 р., 29,4%. Тільки в чотирьох союзних республіках (Російська Федерація, Естонія, Латвія і Казахстан) частка робітників перевищувала тоді третину. А через 11 років, за даними перепису 1970 р., цей показник в цілому по країні підвищився до 46,1%. Питома вага робітників у зайнятому населенні села становила в цей час більше третини вже в 12 союзних республіках, в тому числі більше половини — в трьох республіках (Російська Федерація, Естонія, Казахстан). Відповідно частка колгоспного селянства перевищувала половину сільського населення тільки в чотирьох союзних республіках — Україні (55,5%), Таджикистані (61%), Молдавії (65,6%) і Туркменії (67,9%)²¹. Отже, за одне тільки десятиріччя колгоспне село перетворилося на радгоспно-колгоспне.

¹⁹ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 3, К., 1972, стор. 459.

²⁰ Народное хозяйство СССР за 60 лет. Юбилейный статистический ежегодник, М., 1977, стор. 271.

²¹ Социально-экономические проблемы истории развитого социализма в СССР, М., 1976, стор. 310.

В загальній масі сільського населення переважаючим прошарком стали робітники.

У 70-х роках процес невинного зростання абсолютної і відносної кількості робітників у складі сільського населення продовжується. Разом з тим відбуваються найглибші зрушення в соціальній структурі колгоспного селянства. У 1976 р. в колгоспах країни працювало 14,8 млн. чол. (у 1970 р. — 16,7 млн.), з них механізаторів, праця яких за своїм характером практично не відрізняється від праці робітників, — 4074 тис., а спеціалістів з вищою і середньою спеціальною освітою — 548 тис. чол.²² За соціальним становищем селянство дедалі більше зближується з робітничим класом, а за освітнім рівнем і способом життя сільське населення тепер майже не відрізняється від міського. Підвищення рівня усусільнення колгоспного виробництва, з одного боку, і прискорений розвиток радгоспів та інших державних господарств, — з другого, рівною мірою сприяють стиранню граней між двома формами власності в сільському господарстві і ведуть до утворення в майбутньому єдиної загальнонародної комуністичної власності — основи соціальної єдності радянського суспільства.

За умов зростаючої соціальної однорідності суспільства дедалі більше зміцнюється політична та ідейна єдність робітничого класу з колгоспним селянством і соціалістичною інтелігенцією. Союз робітничого класу і селянства в розвинутому соціалістичному суспільстві набув нових якостей і є нині союзом усіх класів і соціальних верств країни. «Непорушний союз робітників, селян та інтелігенції, всіх працівників фізичної і розумової праці, який склався в СРСР, є надзвичайно важливим джерелом і гарантом дальших успіхів комуністичного будівництва», — вказував Л. І. Брежнев²³.

Визначальним фактором впливу робітничого класу на всі сторони соціально-економічного, суспільно-політичного і духовного життя суспільства є його ідеологія — марксизм-ленінізм. Вічно живе марксистсько-ленінське вчення згуртовує всіх радянських людей, на ньому ґрунтується зближення класів і соціальних груп, націй і народностей, зміцнюються морально-політична єдність радянського народу, братерська дружба всіх народів нашої країни.

У радянському суспільстві інтернаціоналізм став не тільки політикою і соціальною практикою, а й основою національної свідомості і національної психології громадян будь-якої національності, перетворився у «...глибокі переконання і норму поведінки мільйонів і мільйонів радянських людей усіх націй і народностей»²⁴. Могутню силу пролетарського інтернаціоналізму КПРС протиставляє націоналізму різних гатунків — ідеології, політиці і соціальній практиці буржуазії.

Для зміцнення інтернаціональної єдності радянського народу велике значення має інтернаціоналізація всього життя нашої країни, яка набула в останні десятиріччя особливо інтенсивного характеру. Прискоренню цього позитивного процесу сприяють науково-технічна революція, величезні масштаби сучасного виробництва, функціонування єдиного народногосподарського комплексу, дальший розвиток дружби і співробітництва між народами СРСР. У зв'язку з інтенсивним обміном кадрами між союзними республіками та окремими районами, зумовленим насамперед спеціалізацією і кооперуванням виробництва в межах усієї країни, вдосконаленням територіального поділу праці і розширенням міжреспубліканських економічних зв'язків, посилюється мі-

²² Народное хозяйство СССР за 60 лет, стор. 370, 377, 532.

²³ Л. І. Брежнев. Историчний рубіж на шляху до комунізму, стор. 9.

²⁴ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом, т. 4, стор. 60.

грація населення, що веде до урізноманітнення національного складу кожної республіки. Головну роль у міграції населення відіграє робітничий клас, оскільки робітники завжди становлять основну масу населення, що переміщується. За даними Всесоюзного перепису населення 1970 р., поза своєю республікою проживало 38% вірменів, 23,7% таджиків, 20,1% казахів, 19,5% білорусів, 16,5% росіян, 16% узбеків, 14,6% молдаванів, 13,8% азербайджанців, 13,4% українців²⁵. Зростання багатонаціональності трудових колективів відбувається паралельно з підвищенням частки робітничих кадрів корінної національності, особливо в тих союзних республіках, де питома вага робітничого класу в соціально-класовій структурі населення значно менше відповідного загальносоюзного показника.

Багатонаціональний радянський робітничий клас як в цілому, так і в кожній союзній республіці зокрема є не сумою, а своєрідним сплавом його національних загонів. Спільна праця у багатонаціональних трудових колективах сприяє посиленню міжнаціонального спілкування і ліквідації залишків національної обмеженості. Постійно спілкуючись на виробництві, під час навчання, за місцем проживання, трудящі різних національностей встановлюють тісні зв'язки між собою, набувають загальнорадянських рис і якостей. В міру вдосконалення суспільних відносин розвинутого соціалізму це зближення всіх націй і народностей «дедалі чіткіше виявлятиметься в поступовому стиранні національних відмінностей, виробленні спільних рис, які властиві радянським людям в усіх республіках і вбирають кращі якості їх національного характеру»²⁶.

Об'єктивний за своєю суттю процес зміцнення соціально-класової та інтернаціональної єдності трудящих СРСР багато в чому залежить від суб'єктивних факторів — політики Комуністичної партії, практичної діяльності радянського робітничого класу. На основі неухильного зближення всіх класів і соціальних прошарків при провідній ролі робітничого класу, на основі юридичної і фактичної рівності всіх націй і народностей у нашій країні в історично короткий строк склалася і розвивається нова спільність людей — радянський народ.

С. В. Кульчицкий

ВЕДУЩАЯ РОЛЬ РАБОЧЕГО КЛАССА В ОБРАЗОВАНИИ И УКРЕПЛЕНИИ НОВОЙ ИСТОРИЧЕСКОЙ ОБЩНОСТИ ЛЮДЕЙ — СОВЕТСКОГО НАРОДА

Резюме

В статье анализируются основные черты и закономерности образования и укрепления советского народа как новой исторической общности людей на разных исторических этапах. Рабочий класс является социальным ядром новой исторической общности. Объективный процесс укрепления социально-классового и интернационального единства трудящихся СССР направляется прежде всего творческой деятельностью рабочего класса и его авангарда — Коммунистической партии.

²⁵ Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года, т. VII, М., 1974, стор. 272—307.

²⁶ В. В. Щербицкий. Міжнародне значення досвіду національних відносин в СРСР, К., 1974, стор. 11.

До 150-річчя з дня народження М. Г. Чернишевського

М. Н. ЛЕЩЕНКО (Київ), Л. В. ОЛІЙНИК (Київ)

М. Г. ЧЕРНИШЕВСЬКИЙ — ВЕЛИКИЙ РОСІЙСЬКИЙ РЕВОЛЮЦІЙНИЙ ДЕМОКРАТ

Минуло 150 років з дня народження вождя російської революційної демократії, великого мислителя, вченого, письменника, літературного критика Миколи Гавриловича Чернишевського, багатогранна діяльність якого відіграла винятково важливу роль в історії визвольного руху нашої Вітчизни. Його самовіддана боротьба проти самодержавства і кріпосництва, яка була продовженням і дальшим розвитком революційних традицій О. М. Радішева, декабристів та О. І. Герцена, готувала ґрунт для сприйняття і застосування марксизму в Росії. М. Г. Чернишевський — один з попередників російської революційної соціал-демократії.

Наша національна гордість, М. Г. Чернишевський належав до другого покоління борців проти царизму — революціонерів-різничинців¹. Він народився 12(24) липня 1828 р. у м. Саратові, в сім'ї місцевого протоієрея і викладача церковних училищ Г. І. Чернишевського. Будучи для того часу досить розвиненою й освіченою людиною, батько дав синові добре виховання, зумів прищепити йому велику жадобу до знань. «Я став бібліографом, поглинатеlem книг дуже рано», — писав Микола Гаврилович у своїй автобіографії². Він досконало знав латинську, грецьку, німецьку, французьку і древньоєврейську мови. У 1846 р. талановитий юнак залишає семінарію, яка не задовольняла його своїм рівнем навчання, і вступає на відділення загальної словесності філософського факультету Петербурзького університету. В той час у країні царював Микола І, який ознаменував свій вступ на російський престол жорстокою розправою над декабристами і встановив режим тяжкої політичної реакції. В університеті, як і в інших вищих учбових закладах, панувала «уваровщина», лекції більшості професорів вражали своєю «пустотою і беззмисловністю».

В цих умовах майбутній вчений і революціонер дедалі частіше звертається до духовних надбань людства. Знання мов давало йому можливість знайомитися в оригіналі з творами визначних представників передової вітчизняної і європейської суспільно-політичної та філософської думки, слідкувати за іноземною журналістикою. Все це, як і постійне спілкування з широким колом друзів-одномудців, сприяло формуванню і зміцненню його світогляду, зокрема, як революційного демократа. Важливе значення щодо цього мало й глибоке вивчення ним

¹ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 21, стор. 249.

² Б. К. Иков. Николай Гаврилович Чернышевский, М., 1928, стор. 6.

складних процесів, що відбувалися тоді в соціально-економічному і політичному житті Росії та зарубіжних країн.

Як відомо, на середину ХІХ ст. самодержавно-кріпосницький суспільний і державний лад, що панував у Росії протягом віків, вступив у смугу глибокої кризи. Вона характеризувалася, з одного боку, розвитком капіталістичних відносин, який супроводжувався далшим розширенням ринку, зростанням виробництва хліба на продаж, дедалі більшим застосуванням машин і використанням вільнонайманої праці, розшаруванням селянства на два протилежних полюси — заможну верхівку і сільську бідноту, поступовою заміною ремісничих майстерень і мануфактури фабриками і заводами. З другого боку, — обезземеленням селянства, розоренням його значної частини, занепадом вотчинної мануфактури, зростанням заборгованості поміщиків державним кредитним установам і приватним особам.

Яскравим виявом кризи було посилення селянського руху, зумовлене погіршенням матеріального становища сільських трударів і зростанням феодально-кріпосницької експлуатації. Так, наприклад, якщо в Росії в 1826—1834 рр. відбулося, за неповними даними, 145 виступів селян, то в 1845—1854 рр. — уже близько 350. Особливо значного розмаху набрав селянський рух в роки Кримської війни. Так, лише в одній Київській губернії протягом тільки 1855 р. він поширився на 9 з 12 повітів, охопивши 422 села з населенням в кількাসот тисяч чоловік. На його придушення царські власті кинули 9 рот піхоти та 25 ескадронів кінноти³. Частішими стали випадки заворушень і серед робітників фабрик, заводів, мануфактур, а також солдатів і матросів. Зростав рух проти царизму і серед пригноблених ним народів національних окраїн.

В умовах наростання виступів селян і передпролетарів, під їх впливом посилювався суспільно-політичний рух, в центрі уваги представників якого стояло й питання про кріпосне право та засоби його знищення, про майбутнє Росії. Виникали численні гуртки, найбільшими серед них були гурток петрашевців та Кирило-Мефодіївське товариство в Києві. Керівник революційно-демократичного крила останнього — Т. Г. Шевченко закликав «громаду» гострити сокиру та йти на «супостата». Підписенню визвольного руху в Росії сприяли і революції 1848—1849 рр. у ряді країн Європи, що завдали нищівного удару феодальним монархіям, активізували боротьбу між пролетаріатом і буржуазією, зумовили даліше розгортання національно-визвольного руху. Під впливом усіх цих подій в Росії значно посилювалося класове розмежування, зокрема між ліберально-буржуазною і революційно-демократичною течіями.

Найвидатнішими представниками революційної демократії в 40-х роках ХІХ ст. були В. Г. Белінський і О. І. Герцен, які сміливо виступили проти феодально-кріпосницького ладу, вели нещадну боротьбу з реакційною «теорією» офіційної народності і ліберальної «мерзоти», згуртовували революційні сили, виховуючи відважних борців за нову Росію. Написаний В. Г. Белінським у 1847 р. «Лист до Гоголя» був, за оцінкою В. І. Леніна, одним з кращих творів тогочасної безцензурної демократичної преси, маніфестом, програмою нового покоління революціонерів-різномисників. Залишивши в 1847 р. Росію, О. І. Герцен разом з М. Т. Огарьовим заснував у Лондоні «Вільну російську друкарню». З 1857 р. зазвучав «Колокол», який бив на сполох, закликаючи російський народ до повалення царського самодержавства.

³ А. Барабой. Правобережная Украина в предреформенный период. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук, К., 1965, стор. 32; «Вісник Академії наук Української РСР», 1957, № 4, стор. 24.

М. Г. Чернишевський, який виходив у цей час на арену політичної боротьби, розвинув і збагатив кращі традиції суспільної думки і вільного руху в Росії. Закінчивши навесні 1850 р. університет, після короткого перебування на посаді вчителя 2-го кадетського корпусу в Петербурзі, він був призначений старшим вчителем російської словесності Саратовської гімназії, де працював до кінця квітня 1853 р. У цей період відбувається дальше формування М. Г. Чернишевського як революціонера. Про спрямування своїх політичних і соціальних переконань він говорив у 1852 р.: «У мене такий спосіб думок, що я змушений кожної хвилини чекати, що ось з'являться жандарми, відвезуть мене до Петербурга і засадять до фортеці... Я роблю тут такі речі, які пахнуть каторгою... Я не можу відмовитися від цього способу думок, тому що він властивий моему характерові, розлюченому і незадоволеному всім, що бачу навколо себе»^{3а}. Революціонер-демократ вірити у неминучість революційного вибуху. У своєму щоденнику (березень 1853 р.) Микола Гаврилович писав: «У нас буде незабаром бунт..., я неодмінно візьму в ньому участь... Це обов'язково буде. Незадоволення народу проти уряду, податків, чиновників, поміщиків весь час зростає...»⁴.

Майбутній вождь російської революційної демократії не міг задовольнитися життям провінційного Саратова. Він прагнув у вир подій. У травні 1853 р. Микола Гаврилович переїжджає до Петербурга, щоб стати, як він писав, журналістом і однією «з головних осіб крайньої лівої сторони». З липня 1853 р. М. Г. Чернишевський співробітничав в журналі «Отечественные записки». Порвавши невдовзі з ним, він зв'язує своє життя з «Современником» і незабаром стає його фактичним керівником. Найближчим другом і соратником Миколи Гавриловича був М. О. Добролюбов. Навколо них згуртовувалися М. О. Некрасов, М. Є. Салтиков-Шедрін, Т. Г. Шевченко, В. О. Обручев, М. Л. Михайлов, М. В. Шелгунов, З. Сераковський, Я. Домбровський, М. О. Серно-Соловйович, О. О. Слепцов, М. І. Утін, С. С. Римаренко та багато інших діячів суспільно-політичного руху в країні. Під ідейним впливом і керівництвом М. Г. Чернишевського вони стали послідовними революціонерами-демократами, борцями проти самодержавства й кріпосництва, за революційне оновлення Росії. М. Г. Чернишевський справляв великий вплив і на О. І. Герцена та М. П. Огарьова, прагнучи до встановлення тісніших зв'язків і контактів з ними, до об'єднання зусиль внутріросійського і закордонного центрів боротьби за здійснення революційно-демократичних перетворень у країні.

У травні 1855 р. відбувся прилюдний захист М. Г. Чернишевським магістерської дисертації «Естетичні відношення мистецтва до дійсності». В цій чудовій праці він виклав філософсько-матеріалістичну основу вирішення актуальних суспільних питань, рішуче виступав проти пануючої в той час теорії «мистецтво для мистецтва», викривав самодержавно-кріпосницький лад і його реакційну ідеологію. Відстоюючи матеріалізм і матеріалістичну естетику, Микола Гаврилович закликав до боротьби за новий світ, за визволення народних мас. Присутня на диспутах радикальна молодь з захопленням вітала цей блискучий виступ М. Г. Чернишевського. Це була справжня політична демонстрація. М. В. Шелгунов відзначав, що дисертація «Естетичні відношення мистецтва до дійсності» «була першою блискавкою», яка поклала початок «могутньому розумовому напрямку 60-х років». Не менш значною у

^{3а} Н. Г. Чернышевский. Полное собрание сочинений, т. I, М., 1939, стор. 418.

⁴ Там же.

цьому плані була поява у грудні 1855 р. праці М. Г. Чернишевського «Нариси гоголівського періоду російської літератури», в якій він розкрив велич ідей В. Г. Белінського, продовжив і поглибив його революційні традиції.

З усією силою розкрився талант М. Г. Чернишевського як вченого і літературного критика, розгорнулася його багатогранна громадсько-політична діяльність в кінці 50-х—на початку 60-х років XIX ст. в умовах дальшого загострення у Росії кризи феодально-кріпосницької системи, посилення антипоміщицької селянської боротьби та наростання першої революційної ситуації в 1859—1861 рр. Як відомо, в цей час спостерігалось піднесення національно-визвольного і революційного руху народів в Австрійській імперії, Ірландії, Індії, Китаї. Ширилася боротьба за возз'єднання Італії, Німеччини. Рух рабів поклав початок громадянській війні у Сполучених Штатах Америки.

Зазнавши поразки у Кримській війні 1853—1856 рр., яка з усією очевидністю виявила «гнилість і безсилля кріпосної Росії»⁵, царський уряд під впливом розвитку капіталістичних відносин та зростаючих рік у рік селянських заворушень змушений був скасувати кріпосне право. Оскільки воно здійснювалося не повсталим народом, а шляхом реформи, проведеної поміщицьким урядом самодержавного царя і його чиновниками, «...селяни, — як відзначав В. І. Ленін, — вийшли «на волю» обідрані, як жебраки, вийшли з рабства у поміщиків у кабалу до тих самих поміщиків та їх ставлеників»⁶. В результаті реформи 1861 р. селянство втратило величезну кількість землі (в окремих губерніях до 2/5). Воно змушене було викупати власні землі, причому платити за них удвоє і втриє дорожче від їх справжньої вартості. Лише на Україні сума нарахованих на селян викупних платежів перевищила 500 млн. крб.⁷ «Селяни, — підкреслював Володимир Ілліч, — залишилися і після звільнення «нижчим» станом, податним бидлом, чорною кісткою, з якої знущалося поставлене поміщиками начальство, видушувало податі, сікло різками, рукоприкладствовало і бешкетувало»⁸.

Обурене грабіжницькими умовами реформи селянство Росії відповіло на неї масовими повстаннями. Як указував К. Маркс, селяни повсюдно відмовлялися визнавати законність актів 19 лютого 1861 р.⁹ Вони припиняли виконувати повинність на користь поміщиків, знищували посіви, вирубували їх ліси, спалювали маєтки, а в ряді місць вступали у збройні сутички з поліцією і навіть військами. За далеко не повними даними міністерства внутрішніх справ, селянські заворушення вже у квітні 1861 р. охопили 32 губернії країни¹⁰. Значного розмаху набрав селянський рух і на Україні. Лише в березні—травні 1861 р., тобто в період введення в дію Маніфесту і Положень 19 лютого, тут відбулося 640 виступів селян, а протягом наступних двох років — 1827 заворушень у 2300 селах, в яких брали участь близько 1,2 млн. чол.¹¹

У цих умовах посилюється суспільно-політичний рух. На захист селянства виступили кращі люди Росії. Зокрема, О. І. Герцен, перебу-

⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 20, стор. 163.

⁶ Там же, стор. 133.

⁷ Н. Н. Лещенко. Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформы 1861 года, К., 1959, стор. 422.

⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 20, стор. 133.

⁹ Архив Маркса и Энгельса, т. XII, М., 1952, стор. 3.

¹⁰ М. Найденов. Классовая борьба в пореформенной деревне (1861—1863 гг.), М., 1955, стор. 37.

¹¹ М. Н. Лещенко. Класова боротьба в українському селі в епоху домонополістичного капіталізму, К., 1970, стор. 100, 106.

ваючи в той час у Лондоні, створив російський закордонний революційно-пропагандистський центр, який розгорнув у небачених до того масштабах агітацію за звільнення селянства від кріпосництва. Вона особливо посилилась після появи першої російської революційної газети — герценівського «Колокола», який, за оцінкою В. І. Леніна, стіною став за звільнення селян. «Рабське мовчання було порушене»¹², — писав Володимир Ілліч. У Петербурзі і Москві сталися студентські заворушення. Відбувалася дальша консолідація революційно-демократичних сил країни.

У ці буремні роки справді гігантську діяльність розгорнув М. Г. Чернишевський. Він вивчав всесвітню історію, починаючи від стародавніх Греції і Риму, політичну економію та філософію, аналізував, зіставляв і порівнював факти й події в розвитку визвольних рухів, класових битв. Особливо докладно революціонер-демократ спинявся на минулому і сучасному Росії. В цей час він написав праці, що стосувалися влаштування побуту поміщицьких селян («Листи без адреси» (п'ять листів) та ін.), глибоко і правдиво показавши в них історію кріпосного права в Росії, обґрунтувавши необхідність і неминучість його падіння. В цих та інших своїх творах Микола Гаврилович піднісся до рівня видатних мислителів сучасності. К. Маркс охарактеризував його як великого російського вченого і критика¹³. Він стає вождем російських революційних демократів, прапором і совістю революційної Росії.

Всебічну оцінку М. Г. Чернишевському дав В. І. Ленін. Порівнюючи його діяльність з діяльністю попереднього покоління революціонерів, Володимир Ілліч у статті «Селянська реформа» і пролетарсько-селянська революція» писав, що «Чернишевський був соціалістом-утопістом, який мріяв про перехід до соціалізму через стару, напівфеодальну, селянську общину, який не бачив і не міг у 60-х роках минулого століття бачити, що тільки розвиток капіталізму і пролетаріату може створити матеріальні умови і суспільну силу для здійснення соціалізму»^{13а}. Розвиваючи слідом за О. І. Герценом народницькі погляди, М. Г. Чернишевський, за визначенням В. І. Леніна, проте, «...зробив величезний крок вперед проти Герцена. Чернишевський був значно більш послідовним і бойовим демократом. Від його творів віє духом класової боротьби»¹⁴. Він боровся за підготовку і здійснення селянської революції, виступав за збройне повалення влади царського деспотизму і повне знищення феодально-кріпосницької експлуатації, що об'єктивно означало встановлення буржуазно-демократичного ладу¹⁵. Втілення в життя такої політичної програми для тодішньої Росії було б великим кроком уперед в її соціальному розвитку.

Закликаючи прогресивні сили Росії до революції, Микола Гаврилович різко «проводив ту лінію викривань зрад лібералізму, — відзначав В. І. Ленін, — яка донині ненависна кадетам і ліквідаторам. Він був надзвичайно глибоким критиком капіталізму, незважаючи на свій утопічний соціалізм»¹⁶.

Великий революціонер-демократ М. Г. Чернишевський у своїх творах піддав рішучій критиці реформу 1861 р., яку ліберали спочатку

¹² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 21, стор. 246.

¹³ Див.: Листування К. Маркса і Ф. Енгельса з російськими політичними діячами, К., 1953, стор. 178—179, 210.

^{13а} В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 20, стор. 165.

¹⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 25, стор. 91.

¹⁵ Я. И. Линков. Революционная борьба А. И. Герцена и Н. П. Огарева и «Земля и воля» 1860-х годов, М., 1964, стор. 188.

¹⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 25, стор. 91.

підкрашували, а потім навіть прославляли. Він назвав її, як підкреслював В. І. Ленін, «...жерзотністю, бо він ясно бачив її кріпосницький характер, ясно бачив, що селян обдирають пп. ліберальні визволителі, як липку»¹⁷. Лібералів же 60-х років М. Г. Чернишевський назвав «базіками, хвастунами і дурнями», ясно бачачи їх страх перед революцією, їх безхарактерність і холопство перед властью імушми¹⁸. Володимир Ілліч указував далі, що М. Г. Чернишевський був «...революційним демократом, він умів впливати на всі політичні події його епохи в революційному дусі, проводячи — через перепони й рогатки цензури — ідею селянської революції...»¹⁹.

Присвятивши своє життя боротьбі за визволення трудящих, М. Г. Чернишевський глибоко і всебічно вивчав історію російського революційного руху, творчо і критично осмислював досвід визвольної боротьби народів інших країн. На відміну від утопістів-соціалістів Заходу він виключав можливість знищення експлуатації і злиднів шляхом апеляції до гуманних почуттів панівних експлуаторських класів, вважав революцію єдиним засобом для здійснення цього і рішуче боровся за її наближення. Хоч Микола Гаврилович і не розумів, що причиною революцій є невідповідність між продуктивними силами і виробничими відносинами, однак він стверджував, що революція може розпочатися лише при наявності необхідних об'єктивних умов.

«Серед народів Європи, як і серед інших народів, — писав М. Г. Чернишевський у лютому 1862 р., маючи на увазі Росію, — наявне незадоволення пануючими порядками і час від часу створюються обставини, що доводять його до вибуху»²⁰. М. Г. Чернишевський тоді ще не був обізнаний з творчістю К. Маркса («Капітал» вийшов у світ під час заслання революціонера в Сибір). Як писав Ф. Енгельс про М. Г. Чернишевського, «коли в окремих випадках ми і бачимо у нього слабкі місця, обмеженість кругозору, то доводиться тільки дивуватися, що таких випадків не було далеко більше»²¹. Висловлені М. Г. Чернишевським ідеї про революцію, будучи вершиною суспільно-політичної думки домарксового періоду, справляли величезний вплив на передову громадськість країни, зокрема студентську молоддь.

Численні статті, опубліковані М. Г. Чернишевським та його другом і соратником М. О. Добролюбовим на сторінках «Современника», з захопленням читала молода різночинна інтелігенція. Ці статті сприяли її політичному вихованню й об'єднанню в революційні гуртки та організації. Активний учасник тогочасного визвольного руху М. Ніколадзе, наприклад, у своїх спогадах писав, що в 1861 р., ще будучи студентом, він «займався вивченням старих номерів «Современника», прочитував від першого до останнього рядка його книжки, виходу яких чекав з нетерпінням»²². Про це ж писав й інший учасник руху І. Красноперов. Він зазначав, що читання «Современника» у студентських гуртках, на приватних квартирах сповнювало їх серця великою радістю. І. Красноперов у своєму листі до М. Г. Чернишевського підкреслював: «Звертаюся до Вас саме тому, що Ви знайомі мені своїми благородними статтями..., і кожен з молодих людей розуміє, скільки він зобов'язаний «Современнику»²³.

¹⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 20, стор. 165.

¹⁸ Див.: Там же.

¹⁹ Там же.

²⁰ Н. Г. Чернышевский. Полное собрание сочинений, т. VIII, М., 1950 стор. 609.

²¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 22, стор. 419.

²² Н. Николадзе. Воспоминания о 60-х годах.— «Каторга и ссылка», 1927 № 5 (34), стор. 29.

²³ И. Красноперов. Записки разночинца, М., 1929, стор. 48—62.

М. Г. Чернишевський був зв'язаний з численними представниками прогресивної інтелігенції країни, і не тільки через «Современник», а й особисто. На це вказував ще К. Маркс, який писав, що навколо Чернишевського — глави революційної партії — об'єдналася ціла фаланга публіцистів, численна група людей, що складалася з офіцерів, студентської і учнівської молоді²⁴. Серед них були майбутні активні діячі революційного руху в Росії: брати М. О. і О. О. Серпо-Соловйовичі, О. О. Слепцов, С. С. Римаренко, В. С. Курочкін, М. І. Утін, В. О. Обручев, А. П. Потебня, М. В. Шелгунов, М. Л. Михайлов, З. Сераковський та багато інших²⁵.

Виступаючи за необхідність об'єднання розрізнених революційно-демократичних гуртків і груп в єдину революційну партію, М. Г. Чернишевський докладав усіх зусиль до цього. Такою всеросійською таємною політичною організацією стала «Земля і воля», заснована у другій половині 1861 р. — на початку 1862 р. В її створенні Микола Гаврилович брав безпосередню участь. Як вождь російських революційних демократів він також прагнув до встановлення тісних зв'язків і координації дій внутріросійського революційного центру з закордонним і з цією метою спеціально їздив до О. І. Герцена в Лондон²⁶.

Виходячи з конкретних умов російської дійсності, де робітничий клас у той час лише формувався і нічим себе ще не проявив, М. Г. Чернишевський головною вирішальною силою в революції вважав селянство, історія якого була насичена безперервними повстаннями та могутніми антифеодальними війнами. Масовими й рішучими були і виступи селянства, що розгорнулися навесні 1861 р., зокрема, в Казанській, Пензенській та ряді інших губерній Росії, а також на Україні. Повсталі селяни висунули численних своїх ватажків, найвидатнішим серед яких був Антон Петров.

Розробляючи тактику революційної демократії в боротьбі з царизмом, М. Г. Чернишевський відводив в ній одне з вирішальних місць політичній свідомості повсталих мас, їх вірі у свою перемогу. За цих умов, на його думку, незнання військової справи буде легко ліквідоване в ході боїв. Зокрема, настанови з тактичних питань боротьби яскраво висвітлені у прокламації «Панським селянам від їх доброзичливців уклін», автором якої був М. Г. Чернишевський. У цьому видатному документі російської революційної демократії 60-х років XIX ст. викривався грабіжницький характер реформи 1861 р., обґрунтовувалася необхідність народного збройного повстання.

На думку М. Г. Чернишевського, повстання могло бути переможним лише в тому разі, якщо воно розпочнеться одночасно в усіх губерніях країни і до нього повсюдно буде готовий народ. «А поки пора не прийшла, — говорилося у прокламації, — треба силу берегти... А коли всі готові будуть, значить, всюди підтримка підготовлена, ну тоді справу починай... А цей наш лист поміж собою читайте та один одному роздавайте. А крім свого брата-мужика та солдата, від усіх його ховайте, тому що для мужиків та для солдатів наш лист писаний, а до іншого ні до кого він не писаний, отже, крім вас, селян та солдатів, нікому і знати про нього не слід...»²⁷.

Вождь революційної демократії добре розумів, що успіх повстання залежатиме також від наявності зброї та уміння користуватися нею. Тому він закликав селян запасатися зброєю і вчитися військової спра-

²⁴ Див.: К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 18, стор. 416.

²⁵ А. В. Федоров. Общественно-политическое движение в русской армии, М., 1958, стор 73—74; Я. И. Линков. Назв. праця, стор. 170.

²⁶ Я. И. Линков. Назв. праця, стор. 114—118.

²⁷ Цит. за: Хрестоматія з історії Української РСР, т. II, К., 1961, стор. 64.

ви. Микола Гаврилович підкреслював, що тому, хто сміливо йде вперед, і гармата «шкоди завдає мало»²⁸.

Ідею народного збройного повстання, селянської революції М. Г. Чернишевський проводив у всіх своїх творах. На його думку, не народ повинен подати допомогу повсталим полкам, що йшли на Петербург і Москву, як вважали декабристи і О. І. Герцен, а повстання в армії мало спиратися на народний рух. Розвінчуючи наївний монархізм селян, їх віру в «доброго царя-батечка», М. Г. Чернишевський підкреслював, що саме народна республіка є найкращою політичною формою демократичного ладу. Вона, з точки зору М. Г. Чернишевського, за своїм походженням була б владою, встановленою в результаті перемоги селянської революції, а за своїм завданням — знаряддям побудови соціалістичного суспільства, основаного на селянській общині, роль і значення якої він переоцінював²⁹.

М. Г. Чернишевський різко виступав проти лібералів, які вважали, що народ нібито ще не доріс до політичних свобод. «Багато політиків нашого часу, — писав він у цьому зв'язку, — мають звичку видавати за аксіому, що кожен народ не повинен бути вільним, якщо не досягне вміння користуватися своєю свободою. Правило це гідне того дурня у стародавній казці, який вирішив не входити у воду, поки не навчиться плавати. Коли б людям треба було ждати свободи, поки вони стануть розумними... в рабстві, — їм би довелося вічно чекати»³⁰. М. Г. Чернишевський переконливо доводив, що не за самодержавно-кріпосницького режиму, не за соціальних і політичних умов буржуазного ладу, а лише за умов демократичного ладу розкриваються всі можливості, могутні творчі сили російського народу.

На основі глибокого вивчення досвіду боротьби російського і західноєвропейського пролетаріату М. Г. Чернишевський збагатив революційну теорію багатьма важливими положеннями. Проте через економічну і політичну відсталість Росії у 50-х—60-х роках XIX ст. він не міг дійти висновку, що селянські повстання можуть бути успішними лише в тому разі, якщо вони з'єднуються з робітничим рухом і проходять під керівництвом партії, озброєної марксистсько-ленінською теорією. Складовою частиною революційно-демократичних поглядів М. Г. Чернишевського, його програми було рішуче заперечення будь-якого національного гноблення, ідеології расизму, шовінізму і буржуазного націоналізму. Боротьбу пригноблених народів за свої права і національне самовизначення він розглядав як важливу ланку революційного руху, наполегливо відстоював демократичне вирішення національного питання в усіх країнах для всіх націй і народів. Актуальною є й сьогодні нещадна критика М. Г. Чернишевським американських расистів, колоніальної гнобительської політики англійської буржуазії.

М. Г. Чернишевський вболівав за долю рідної країни, панівні класи якої перетворили її на тюрму народів, піднімав свій могутній голос на захист пригноблених націй Росії, виступав за їх самовизначення, розвиток мов, культур. Послідовно демократичну позицію займав Микола Гаврилович і стосовно України, обстоював право її народу на свою незалежність. Водночас він, як і інші російські революційні демократи, рішуче засуджував українських націоналістів, що ототожнювали царизм з російським народом, прагнули до відчуження українського народу і його передової культури, викривав тих «українців», які

²⁸ Там же.

²⁹ В. Я. Зевин. Политические взгляды и политическая программа Н. Г. Чернышевского, М., 1953, стор. 165—166.

³⁰ Н. Г. Чернышевский. Полное собрание сочинений, т. VII, М., 1950, стор. 1061.

обожнювали патріархальщину, не вміли «відрізнити у своєму рідному побуті поганих сторін від добрих» і «підносили до ідеалу речі, від яких уже відвертався сам малоросійський народ»³¹. Видатний революціонер, вождь російської демократії в оцінці фактів і подій послідовно й завжди стояв на класових позиціях.

М. Г. Чернишевський боровся проти царизму пліч-о-пліч з іншими кращими синами Росії, визначними діячами пригноблених ним народів паціональних окраїн. Микола Гаврилович був близьким другом та ідейним наставником Т. Г. Шевченка, мав міцні зв'язки з М. В. Гогоберідзе, М. Я. Ніколадзе і Г. Є. Церетелі, з польськими революціонерами Я. Домбровським, І. Огризком і С. Сераковським та іншими передовими діячами суспільно-політичного руху 60-х років XIX ст. Ці факти свідчать про те, що наперекір експлуататорським класам народи, говорячи словами відомого українського радянського поета М. Т. Рильського, завжди «схилилися один до одного своїми гордими вершинами»³². Різнобічна діяльність і творчість М. Г. Чернишевського, прийняті ідеєю боротьби проти будь-якої експлуатації, ідеєю братерства народів, були великою школою політичного виховання революціонерів.

Наляканий широким розмахом селянського руху, збройним виступом польських повстанців і зростаючою популярністю революціонерів-демократів, які закликали народні маси до боротьби проти самодержавства, царизм докладав усіх зусиль для відвернення революційного вибуху. Він жорстоко придушив з допомогою солдатських багнетів селянські повстання і перейшов у наступ проти революційних демократів та їх друкованих органів. Скориставшись пожежами в Петербурзі, царські власті оголосили военний стан у столиці, заборонили недільні школи і журнал «Современник». 7 липня 1862 р. разом з М. О. Серно-Соловйовичем був заарештований і кинутий до Олексіївського рavelіну Петропавловської фортеці й М. Г. Чернишевський. Але і перебуваючи під арештом, «прикутий до скелі Прометей», як його називав Г. В. Плеханов, залишався вождем й натхненником усіх революційних сил Росії.

Ув'язнення М. Г. Чернишевського викликало глибоке обурення всієї прогресивної громадськості. У зв'язку з цим уряд змушений був піти на деяке послаблення тюремного режиму для нього. Зокрема, йому були дозволені побачення і листування з рідними і друзями, а також надана можливість займатися літературною діяльністю. В Олексіївському рavelіні Микола Гаврилович написав численні свої праці (близько 205 друк. арк.) і серед них — роман «Що робити?», в якому указував на хибність шляху реформ і закликав до здійснення народної революції. Створивши образи «нових людей» (Лопухова, Кірсанова) і змалювавши вперше в російській літературі мужній образ професіонального революціонера Рахметова, він поставив перед прогресивними силами Росії завдання — йти в маси, гартувати себе у боротьбі з класовим ворогом, готуючись до народного повстання. Роман «Що робити?» справив гігантський вплив на всі наступні покоління революціонерів, борців за волю народу. Великий син болгарського народу Г. Димитров, наприклад, відзначав, що стійкість і непохитність Рахметова надавала йому мужності під час лейпцігського судилища.

4 травня 1864 р. М. Г. Чернишевському був оголошений остаточний вирок: 7 років каторжних робіт з наступним довічним поселенням у Сибіру. А 19 травня 1864 р. на Митнінській площі в Петербурзі відбулася ганебна «цивільна страта»: видатного російського революційного демократа поставили на міській площі біля публічного стовпа

³¹ Там же, стор. 934.

³² Максим Рильський. Дружба народів, М., 1951, стор. 113.

навколiшки i над головою переломили шпагу. 20 травня закований в кайдани незламний революцiонер, великий син російського народу в супроводi жандармiв був вiдправлений до далекого Сибiру. Вся передова громадськiсть краiни була обурена цiєю жорстокою наругою над людською гiднiстю М. Г. Чернишевського. Свiй могутнiй голос проти неї пiдняв О. І. Герцен. Звертаючись до царського уряду, вiн писав: «Чернишевський був вами виставлений до стовпа на чверть години, а ви, а Росiя на скiльки рокiв залишитесь прикутими до нього? Прокляття вам, прокляття — і, ...помста!»³³.

Вiлюйськ, куди направили М. Г. Чернишевського на «вiчне поселення», у той час був маленьким виселком з 40 будинками, оточеним з усiх бокiв болотами. Це заслання було страшнiшим вiд каторги. В Кадаї вiн хоч зрiдка мiг бачитися з iншими засланцями, тут же його прирекли на цiлковиту самотнiсть. За кожним кроком Миколи Гавриловича слiдкували спецiально призначенi для цього жандарми, якi навіть вночi не давали йому спокою, заходячи регулярно до кiмнати (вологої i холодної), де вiн спав. Ще бiльше посилювся нагляд царських поcіпак за М. Г. Чернишевським пiсля чергової невдалої спроби І. Мишкiна влiтку 1875 р. визволити його з тяжкої неволi.

Заславши М. Г. Чернишевського на далеку сибiрську каторгу, царизм, проте, не зміг зламати полiтичних переконань великого революцiонера. Вiн i в тяжких умовах продовжував працювати в iм'я неминучої народної революцiї. Идеї М. Г. Чернишевського, його твори вiдiгравали активну, дiйову роль у розвитку революцiйної суспiльно-полiтичної думки. Серед написаних ним у той перiод романiв особливо велике значення мали «Пролог» i «Вiдблiски сiяйва», в яких автор закликав готуватися до грядущих революцiйних битв. М. Г. Чернишевський лишався непохитним революцiонером до останнiх днiв свого славного героїчного життя. Влiтку 1883 р. (через двадцять один рiк пiсля арешту) йому було дозволено покинути Вiлюйськ i переїхати пiд нагляд полiцiї до Астраханi. За чотири мiсяцi до смертi вiн дiстає можливість жити у своєму рiдному мiстi Саратовi.

В нiч на 17 жовтня 1889 р. перестало битися серце видатного борця за визволення народiв Миколи Гавриловича Чернишевського. В одному з листiв до своєї дружини, надiсланому з Олексiївського рaveliну, вiн, передвiщаючи, писав: «Наше життя належить iсторiї, минуть сотнi рокiв, а наші iмена... будуть дорогi людям. То ж треба нам не принизити себе... перед людьми, якi будуть вивчати наше життя»³⁴. І великий революцiонер, вчений i мислитель не помилився.

Им'я М. Г. Чернишевського ввійшло в iсторiю російського визвольного руху поряд з iменами найвидатнiших революцiонерiв, безстрашних борцiв за свободу i щастя трудящих.

Н. Н. Лещенко, Л. В. Олейник

Н. Г. ЧЕРНЫШЕВСКИЙ —
ВЕЛИКИЙ РУССКИЙ РЕВОЛЮЦИОННЫЙ ДЕМОКРАТ

Резюме

В статье освещается многогранная деятельность выдающегося революционера-демократа, великого русского мыслителя, ученого и литературного критика, показывается его огромная роль в воспитании и консолидации революционных сил России в конце 50-х — начале 60-х годов XIX в.

³³ «Колокол», 1864, № 186.

³⁴ Н. Н. Герценст. История царской тюрьмы, т. II, М., 1961, стор. 313.

М. Г. ЧЕРНИШЕВСЬКИЙ — РЕВОЛЮЦІЙНИЙ БОРЕЦЬ ЗА РІВНОПРАВНІСТЬ І ДРУЖБУ НАРОДІВ

Великий революціонер-демократ М. Г. Чернишевський, порушуючи корінні проблеми епохи, які хвилювали все людство, ніколи не розглядав ізольовано долі російського та інших народів Росії, як і не відокремлював визвольний рух у країні від загальноєвропейського демократичного руху. Тому В. І. Ленін назвав М. Г. Чернишевського всеросійським демократом-революціонером¹.

Дослідження програми М. Г. Чернишевського з національного питання, її глибокого й різнобічного впливу на ідейні пошуки й практичну діяльність учасників визвольного руху, на становлення й зміцнення міжнародних революційних зв'язків ще далеко від завершення. В історіографії останніх років цій проблемі приділялося порівняно небагато уваги². Глибоко розроблено лише зв'язки і взаємовплив М. Г. Чернишевського та Т. Г. Шевченка³. Прикро, що в працях з історії філософської думки дослідники майже не розкривають методологічні позиції М. Г. Чернишевського у розв'язанні національного питання⁴.

Як відомо, царська Росія була осередком не тільки соціального і політичного, а й національного гніту. В епоху падіння кріпосного права, в умовах першого загальнодемократичного натиску на самодержавство піднесення визвольного руху в національних районах країни стало одним з могутніх проявів антикріпосницької боротьби народних мас. Висуваючи у своїй програмі як головні соціальні (ліквідація поміщицького землеволодіння) та політичні (встановлення республіканського ладу) завдання, М. Г. Чернишевський та його соратники пов'язували їх з боротьбою за національну рівноправність і незалежність усіх народів Росії. Глибоку увагу М. Г. Чернишевський приділяв зростанню національно-визвольного руху в Європі й Азії, боротьбі за свободу негрів в Америці.

М. Г. Чернишевський значно ближче, ніж його сучасники, підійшов до наукового соціалізму. Його соціологічним поглядам були властиві наукові матеріалістичні здогади, історичний реалізм. Великий революціонер-демократ зумів принципово правильно поставити (але не розв'язати!) ряд основоположних для матеріалістичної соціології проблем:

¹ Див. В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 25, стор. 283.

² Див.: Н. Г. Чернышевский. Указатель литературы. 1960—1970, Саратов, 1976.

³ Е. С. Шаблювский. Т. Г. Шевченко и русские революционные демократы, К., 1975; його ж. Чернышевский и Украина, К., 1978.

⁴ Див.: Г. Г. Водолазов. От Чернышевского к Плеханову (Об особенностях развития социалистической мысли в России), М., 1969; У. Д. Розенфельд. Н. Г. Чернышевский. Становление и эволюция мировоззрения, Минск, 1972.

про значення економічного фактора в історії, про класи й класову боротьбу, про роль народних мас і особи в історії. Саме тому В. І. Ленін у «Філософських зошитах» писав про «зародок історичного матеріалізму» у Чернишевського⁵.

Матеріалістичний підхід виявився і в поглядах М. Г. Чернишевського на національне питання. По-перше, Чернишевський був твердо переконаний у тому, що розв'язання національного питання нерозривно пов'язане з революційним розв'язанням соціального питання (для Росії того часу — селянського), залежить від останнього. Він підійшов до розуміння соціальної неоднорідності нації в капіталістичному суспільстві, писав про непримиренні суперечності між експлуатованими й експлуататорами, про неминучість запеклої класової боротьби між ними. А це веде до єднання трудящих різних національностей у визвольному русі. «Нині дуже багато говорять про національність,— писав Микола Гаврилович.— Але якими б сильними не були симпатії та антипатії, що виникають з них, ще сильніші почуття навіюються кожному його особистими вигодами й потребами. За вигодами все європейське суспільство розділене на дві половини: одна живе чужою працею, інша — своєю власною, перша — благоденствує, друга — зазнає нужди»⁶. Цьому поділу відповідають різні політичні партії, причому «зв'язок за належністю до однієї й тієї ж партії набагато сильніший, ніж зв'язок за національністю...»⁷. Так Чернишевський обґрунтував принцип демократичного інтернаціоналізму.

По-друге, прагнучи пояснити національну спільність людей, Чернишевський зробив висновок про те, що нація — явище суспільно-історичне, яке продовжує безперервно розвиватися. Він стверджував, що національні особливості «набуті людиною історично»⁸, під впливом насамперед різних форм матеріального побуту. Однак історизм його був обмеженим. Не зрозумівши закономірностей зміни суспільно-економічних формацій, Чернишевський не зміг пов'язати появи націй з буржуазною епохою суспільного розвитку.

Для розвитку різних народів, підкреслював М. Г. Чернишевський, характерні одні й ті ж матеріальні закономірності. Переконалим є, зокрема, його порівняння таких далеких один від одного за рівнем розвитку народів, як англійці та якути. «...Загляньте в докладний опис життя якутів,— писав М. Г. Чернишевський,— і ви побачите, що в них наявні всі ті ж явища, що й у англійців, різниця тільки та, що в англійців ці явища суспільного життя дуже розвинуті, а в якутів вони розвинуті слабо... Зародок той же самий; він розвивається всюди за тими ж самими законами, тільки обстановка в нього в різних місцях різна, тому різний і розвиток»⁹.

Це принципове теоретичне положення Чернишевського своєю матеріалістичною тенденцією було спрямоване проти всіляких ідеалістичних расистських концепцій, послідовники яких є і серед сучасних буржуазних соціологів. Вони намагалися і намагаються довести вічність духовної нерівності народів, духовну неповноцінність ряду націй.

По-третє, в особі М. Г. Чернишевського теоретична думка Росії підійшла до однієї з найважливіших проблем соціології — співвідношення загального та особливого, загальнолюдського та національного.

⁵ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 29, стор. 54.

⁶ Н. Г. Чернышевский. Полное собрание сочинений, т. VI, М., 1949, стор. 337.

⁷ Там же, стор. 339.

⁸ Там же, т. X, М., 1951, стор. 969.

⁹ М. Г. Чернишевський. Вибрані філософські твори у трьох томах, т. 3, К., 1952, стор. 210—211.

Намічене Чернишевським розв'язання цього складного питання мало першорядне значення не лише для з'ясування ролі Росії, її культури у світовій історії, а й для визначення взаємовідносин народів, збагачення їх культур, осмислення завдань та перспектив визвольного руху в багатонаціональних країнах, для розкриття революційно-демократичної суті патріотизму.

М. Г. Чернишевський вважав, що немає націй, які б розвивалися відокремлено від інших. Істинно національне розвивається завдяки культурним зв'язкам між націями, їхньому взаємозбагаченню. «...Піклуючись про розвиток загальнолюдських засад, ми водночас сприяємо розвитку своїх особистих якостей... Історія всіх націй свідчить про це»¹⁰. Підкреслюючи, що у своєму розвитку світ рухається до єдності, він писав: «Робота однієї нації була завжди корисною прогресові інших націй»¹¹.

Розглядаючи методологічні позиції програми М. Г. Чернишевського з національного питання, не можна не зважати на їх суперечливість, зумовлену тим, як зазначав В. І. Ленін, що він «...не зумів, вірніше: не міг, внаслідок відсталості російського життя, піднятися до діалектичного матеріалізму Маркса і Енгельса»¹², побороти до кінця обмеженість антропологічного матеріалізму.

Змішуючи поняття нації та народності, Чернишевський не бачив відмінності між властивими їм ознаками. На програмі Чернишевського з національного питання позначилися його утопічні соціалістичні погляди. Ідеолог селянської революції в Росії, в переконаннях якого демократизм і соціалізм були нерозривно злиті, Чернишевський не зрозумів, що справжнє розв'язання національного питання можливе в результаті завоювання влади пролетаріатом, з позицій пролетарського інтернаціоналізму.

Головною програмною вимогою М. Г. Чернишевського з національного питання, яка свідчить про зрілість історичного реалізму в його поглядах, було визнання вільного волевиявлення всіх народів, їх рівноправності. «...Людина одного племені не суддя в справах іншого племені», народи мають право «влаштовувати свою долю як їм завгодно»¹³, — писав він.

Прагнення народів до національної, політичної єдності, «до державної єдності з іншими частинами свого племені»¹⁴ Чернишевський вітав як прогресивне. Право пригноблених народів на політичну незалежність — «прийняття меж національності за межі держави»¹⁵ — було вимогою революційною, сповненою глибокого демократичного змісту. М. Г. Чернишевський неодноразово підкреслював думку про те, що «принцип національності» — єдність, незалежність, рівноправність — належить до «революційних ідей»¹⁶, є революційним принципом.

Розв'язання питання про незалежність і рівноправність нації Чернишевський пов'язував не лише з ліквідацією політичного й соціального гніту пануючої нації, а й з ліквідацією класів — експлуаторів гнобленої нації. Його погляди з національного питання, як і вся політична програма, формувалися в гострій боротьбі з лібералізмом.

¹⁰ Н. Г. Чернышевский. Полное собрание сочинений, т. II, М., 1949, стор. 292.

¹¹ Там же, т. IX, М., 1949, стор. 896.

¹² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 18, стор. 354.

¹³ Н. Г. Чернышевский. Полное собрание сочинений, т. VIII, М., 1950, стор. 483, 628.

¹⁴ Там же, стор. 437.

¹⁵ Там же, стор. 87.

¹⁶ Там же.

В національно-визвольному русі М. Г. Чернишевський завжди підтримував демократичний напрям і давав рішучу відсіч ліберальним, націоналістичним тенденціям, носіями яких були експлуататорські класи. На відміну від ідеологів цих класів, він доводив, що національне питання можна розв'язати лише в процесі революційного єднання трудящих мас пригноблених та пануючих народів, у боротьбі за демократичне перетворення всього суспільно-політичного ладу країни.

М. Г. Чернишевський надавав великого значення гарантіям здійснення національної незалежності народів: «Мало того, щоб сказати: «Ти маєш право»,— треба дати можливість, дати засіб користуватись цим правом»¹⁷,— зазначав він. Гарантію здійснення прав народів на політичне самовизначення і рівноправність Чернишевський вбачав у революційній боротьбі трудящих пануючої та пригнобленої націй за «червону республіку». Він викривав антинародний, по суті, характер буржуазної демократії і прийшов до висновку, що «міцні лише ті інституції, які підтримуються масою народу»¹⁸.

Застерігаючи проти підміни революційно-демократичної постановки проблеми національно-визвольної боротьби ліберально-націоналістичними гаслами «єдності» нації, М. Г. Чернишевський, посилаючись на непохитний авторитет українського революціонера-демократа Т. Г. Шевченка, підкреслював: «Малоруський пан і польський пан стоять на одній стороні, мають одні й ті ж інтереси; малоруський селянин і польський селянин мають цілком однакову долю»¹⁹.

Як відомо, В. І. Ленін, викриваючи буржуазно-націоналістичні концепції «самовизначення» націй, що обмежувалися «культурною автономією», спирався на історичний досвід міжнародного демократичного руху, в лавах якого гідне місце займає М. Г. Чернишевський. Володимир Ілліч писав, що «в усій історії міжнародної демократії, особливо з половини XIX століття, під самовизначенням націй розуміється якраз політичне самовизначення, право на утворення самостійної національної держави»²⁰.

Однак, обстоюючи право всіх народів вільно вирішувати свою долю, М. Г. Чернишевський не вважав, що відокремлення націй необхідне й корисне за будь-яких умов. Він дотримувався думки, що питання про конкретні форми відносин у майбутньому вільних народів між собою повинно вирішуватися залежно від реальних умов, в інтересах боротьби за демократію та захист її завоювань. М. Г. Чернишевський застерігав, що реакційні класи нерідко намагаються використати боротьбу за національне визволення у власних, корисливих цілях.

Революційно-демократичну програму з національного питання Микола Гаврилович пропагував, відстоював, захищав, прагнув втілювати в життя в гострій класовій боротьбі епохи падіння кріпосного права в Росії.

З революційно-демократичних позицій М. Г. Чернишевський викривав класову суть расизму, його економічні корені та ідейні джерела. Основним вогнищем расистських теорій він вважав Сполучені Штати Америки. «Рабовласники були люди білої раси, невольники — негри; тому захист рабства в наукових трактатах набрав форми теорії про корінну відмінність між різними расами людей»²¹. Це «плантаторське» вчення було покликане виправдати рабство цілих народів,

¹⁷ Н. Г. Чернышевский. Полное собрание сочинений, т. IV, М., 1948, стор. 228.

¹⁸ Там же, т. V, М., 1950, стор. 217.

¹⁹ М. Г. Чернишевський. Вибрані філософські твори, т. 3, стор. 417.

²⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 25, стор. 268.

²¹ М. Г. Чернишевський. Вибрані філософські твори, т. 3, стор. 518—519

де б воно не розповсюджувалось, переконливо доводив Чернишевський²². Нищівна критика М. Г. Чернишевським людиноненависницьких теорій расизму — гостра зброя в ідеологічній боротьбі і в наші дні.

Відстоюючи свободу і рівноправність усіх народів, Чернишевський надзвичайно майстерно й сміливо викривав у підцензурній пресі справжню сутність великодержавно-шовіністичної та націоналістичної політики пануючих класів Росії. Він зумів на сторінках «Современника» показати реакційність панславистської націоналістичної програми слов'янофілів, які, по суті, проголошували лозунг підкорення всіх слов'янських народів владі російського царя, намагаючись розпалити у слов'ян «племінну ненависть до всіх інших цивілізованих народів»²³. К. Маркс та Ф. Енгельс, високо оцінюючи значення боротьби М. Г. Чернишевського проти панславізму для міжнародного революційного руху, писали: «Влітку 1861 р. Чернишевський викрив у журналі «Современник» («Sovremennik») підступи панславистів і розказав слов'янським народам правду про дійсний стан речей у Росії і про корисливе мракобісся їх фальшивих друзів-панславистів»²⁴.

М. Г. Чернишевський рішуче виступав проти великодержавної русифікаторської політики самодержавства. Він закликав передових представників Росії подавати допомогу пригнобленим народам країни у розвитку їх національних культур і мов. «Виїхати у гостину ...приємно і навіть корисно»²⁵, — писав Микола Гаврилович про це езопівськими словами в «Современнике».

Зосереджуючи всі свої помисли і справи на підготовці селянської революції в Росії та надаючи виняткового значення спільній боротьбі трудящих усіх народів Російської імперії, М. Г. Чернишевський приділяв велику увагу роз'ясненню програмних вимог революційної демократії з національного питання, застерігав «революціонерів 61-го року» від його недооцінки, вимагав від них послідовності в практичній діяльності, сам служив найвизначнішим зразком революційної чесності в боротьбі за рівноправність народів. М. Г. Чернишевський учив представників революційно-демократичного табору осмислювати корінні питання визвольної боротьби з урахуванням національної специфіки різних районів Росії.

Незважаючи на суворі умови царської цензури, М. Г. Чернишевський наполегливо пропагував революційно-демократичну програму з національного питання. «Краще за все кожному діяти за нашим прикладом, — роз'яснював Микола Гаврилович, маючи на увазі позиції революційної демократії, — не судити про справи інших народів, не наві'язувати їм своїх думок, а дати змогу всякому з них діяти самостійно, як хто сам хоче»²⁶.

Микола Гаврилович та його однодумці розгорнули активну агітаційно-пропагандистську роботу, спрямовану на консолідацію сил демократичного табору і підготовку збройного повстання в масштабах усієї країни. В революційних прокламаціях, які вони розповсюджували, поряд з першочерговими завданнями знищення політичного рабства, визволення селян, ліквідації поміщицького землеволодіння, висувалася вимога падання національної незалежності Україні, Польщі, Білорусії, народам Прибалтики, проголошувалося право всіх пригноблених народів на свободу і рівноправність. Ці лозунги підтримували і

²² Див.: Там же, стор. 519—537.

²³ Там же, стор. 435.

²⁴ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 18, стор. 414.

²⁵ М. Г. Чернишевський. Літературно-критичні статті, К., 1951, стор. 256.

²⁶ Н. Г. Чернышевский. Полное собрание сочинений, т. VIII, стор. 483.

відстоювали О. І. Герцен та М. П. Огарьов на сторінках вільної російської преси, передусім «Колокола», розповсюдження якого стало в Росії важливим суспільним явищем на рубежі 50—60-х років XIX ст. Ці вимоги лягли в основу діяльності революційно-демократичної організації 60-х років «Земля і воля», метою якої була підготовка і проведення селянської революції в Росії. О. О. Слепцов, один з близьких сподвижників М. Г. Чернишевського, викладаючи план створення цієї організації, писав: «Вся Росія в революційному відношенні, в силу природних та історичних умов розпадається на райони... Що стосується Литви і Малоросії, то тут повинні діяти свої власні організації, з ними великоруська організація, звичайно, обов'язково входить в найтісніші стосунки, але як рівна з рівними»^{27–28}.

«Земля і воля» була всеросійською організацією революціонерів, яка об'єднувала і координувала революційно-демократичні гуртки і групи не тільки в центрі, а й у національних районах країни, керувала діяльністю революціонерів різних національностей²⁹. У плані повстання, розробленому М. П. Огарьовим і схваленому О. І. Герценом та іншими керівниками «Землі і волі», визнавалася необхідність об'єднання революційних сил центральних губерній Росії і національних районів: України, Польщі, Литви, Кавказу. Повстання «...повинно йти від усієї периферії, — зазначалося в ньому, — ...водночас, щоб воно було народним визволенням»³⁰.

В. І. Ленін високо оцінив виступ М. Г. Чернишевського на захист національно-визвольної боротьби польського народу. Володимир Ілліч зокрема, вказував, що М. Г. Чернишевський «...теж (як Маркс) уміє оцінити значення польського руху»³¹. Визвольний рух у Польщі в 50—60-х роках XIX ст., за словами В. І. Леніна, «...набував гігантського, першорядного значення з точки зору демократії не тільки всеросійської, не тільки всеслов'янської, але і всеєвропейської»³². Він був спрямований проти трьох реакційних монархій — російської, австрійської, пруської, які пригнічували польський та інші народи. М. Г. Чернишевський розглядав польський національно-визвольний рух у нерозривному зв'язку з конкретно-історичними умовами і перспективами суспільного прогресу, з завданнями революційної боротьби проти самодержавно-кріпосницького ладу Росії. Микола Гаврилович стояв на позиціях активної підтримки боротьби польського народу за незалежність і єдність. У революційній прокламації «Великорусс» (№ 2), на змісті якої безсумнівно позначився вплив ідей М. Г. Чернишевського, підкреслювалося: «Інтерес російської свободи вимагає визволення Польщі»³³.

У 1861 р. Чернишевський виступив на сторінках «Современника» з двома програмними статтями («Національна безтактність» та «Народна безтолковість»³⁴), у яких висловив революційно-демократичні погляди з національного питання. Полемічні за своїм характером, ці статті були спрямовані проти націоналістичних позицій газети «Слово» (орган галицьких поміщиків, клерикалів австрійської орієнтації), що виходила у Львові, та проти слов'янофільської, панславистської га-

^{27–28} Цит. за кн.: Л. Ф. Пантелеев. Воспоминания, М., 1958, стор. 292.

²⁹ Див.: М. В. Нечкина. «Земля и воля» 1860-х годов (по следственным материалам) — «История СССР», 1957, № 1.

³⁰ Литературное наследство, т. 61, стор. 509.

³¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 25, стор. 283.

³² Там же.

³³ «Колокол», 15 жовтня 1861 р., арк. 109, факсимільне видання, вып. IV, М., 1962, стор. 913.

³⁴ «Современник», 1861, т. 88, кн. 7; т. 89, кн. 10.

зети «День». Обидві газети єдиним фронтом виступали проти визвольної боротьби поляків. М. Г. Чернишевський заявляв, що російська революційна демократія визнає права польського народу на політичну незалежність: «...З поляками ми не хочемо мати абсолютно нічого спільного, крім того, що маємо спільного і з китайцями, і з англійцями, і з усякими іншими народами»³⁵.

Водночас Чернишевський викривав намагання пануючих класів розпалити шовіністичний та націоналістичний чад, щоб не допустити єднання російських та українських трудящих з поляками в їх антикріпосницькій боротьбі. Він доводив небезпечність і політичну шкідливість спроб посіяти ворожнечу між селянськими масами Галичини та польським трудовим народом. Українські й польські селяни мали спільні інтереси, як і українські та польські поміщики, роз'яснював він. Розходження між ними — станові, класові, а не національні.

І хоча Чернишевський писав про події в Австрії, було цілком зрозуміло, що він закликає поляків Царства Польського та українців Росії до спільної боротьби проти царизму. Не випадково позиції М. Г. Чернишевського зазнавали шалених нападок з боку панславистів, які зворушливо взяли під захист націоналістичні виступи галицьких поміщиків.

М. Г. Чернишевський рішуче боровся за очищення польського національно-визвольного руху від націоналістичної обмеженості. Він підкреслював, що першочергове значення має розв'язання селянського питання в Польщі, хотів переконати польських революціонерів прийняти більш радикальну аграрну програму з метою розширення соціальної бази визвольного руху, визнати право всіх народів на самовизначення.

Закликаючи росіян, українців, білорусів, литовців підтримати визвольний рух у Польщі, М. Г. Чернишевський сподівався, що успіх цієї боротьби сприятиме перемозі демократичних революцій в реакційних монархіях, і визволені народи самі влаштують свою долю, поважаючи свободу і незалежність один одного. Зміцниться й розквітне дружба народів, відновлять свою національну цілісність не лише польський, з й український та білоруський народи. Ця бездоганна революційна програма і єдино правильна й чесна тактика всеросійської революційної демократії в національному питанні, яку відстоювали «революціонери 61-го року» на чолі з М. Г. Чернишевським, протистояла різним національним тенденціям.

Доречно тут нагадати, що В. І. Ленін засуджував як прояв націоналізму погляди такого роду у М. П. Драгоманова, який виступив проти російсько-польського революційного союзу. У своїй праці «Історична Польща і великоруська демократія» (1881—1882 рр.) Драгоманов звинуватив М. Г. Чернишевського і О. І. Герцена в байдужості до долі українського народу, у відмові від боротьби проти гноблення його польськими панами. За характеристикою В. І. Леніна, Драгоманов висловив «точку зору селянина, настільки ще дикого, сонного, прирослого до своєї купи гною, що через законну ненависть до польського пана він не міг зрозуміти значення боротьби цих панів для всеросійської демократії»³⁶.

М. Г. Чернишевський був великим другом українського народу. Він захоплювався його мовою і культурою, боровся проти жорстокої політики асиміляції, яку проводили на Україні царизм і пануючі класи. Незважаючи на суворість цензури, М. Г. Чернишевський відстоював політичну незалежність українського народу, був непримиренним до

³⁵ М. Г. Чернишевський. Вибрані філософські твори, т. 3, стор. 410.

³⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 25, стор. 283.

половинчатості і боягузства українських лібералів, які обмежували вимогами права на розвиток самостійної української культури. Так, у статті «Національна безтактність» Чернишевський писав: «Ці малі частини великих народностей (маючи на увазі й український народ — З. П.) щось значать у чому б то не було — чи в літературі, чи в політичному житті, — тільки тоді, коли тримаються в одному цілому з іншими частинами свого народу»³⁷. Чернишевський викривав українських націоналістів із львівського «Слова», які виступали проти боротьби за політичну незалежність та возз'єднання українського народу «Навіщо ж говорити про національність, якщо не хочеш національної єдності»³⁸, — зауважував він.

Політичні маневри лібералів, які видавали себе за друзів свободи а насправді зраджували інтереси народу, не могли ввести в оману Чернишевського та його соратників. Микола Гаврилович вважав, що ліберали всіх національностей розходяться з консерваторами та реакціонерами «лише на один міліметр», хоча «через цей міліметр йшли суперечка, підіймався галас, ніби про завоювання цілих областей»³⁹.

М. Г. Чернишевський розумів, що ліберали, обмежуючись лише вимогами права на вільний розвиток національної мови й культури пригноблених народів, по суті, увічнюють їх соціальну нерівність та політичний гніт монархічних держав.

Класова непримиримість революційних демократів до ліберально-націоналістичної ідеології виявлялася, зокрема, у ставленні М. Г. Чернишевського до М. І. Костомарова⁴⁰. Чернишевський критикував поміркованість українських лібералів, що групувалися навколо журналу «Основа», одним з організаторів якого був Костомаров, різко засуджував газету «Слово», якій «не те неприємне, що селянам було тяжко» а «...неприємне лише те, що більшість панів говорила не малоруською мовою. Воно не розуміє, що малоруському селянинові не було б ні на волосину легше, якби всі пани в Малоросії були малороси, — навпаки, було б малоросові важче від цього, як свідчить нам Шевченко. Не спростувати наші слова ми радимо друзям малоруського народу, а замислитися над ними і перевірити їх фактами»⁴¹, — закликав М. Г. Чернишевський. Боротьба проти соціального й політичного гніту — ось що могло підняти трудящі маси країни на чолі з російським народом до спільну революційну боротьбу й привести до перемоги над гнобителями. Таким було велике передбачення М. Г. Чернишевського.

М. Г. Чернишевський висловлював палке співчуття народам різних країн світу, які боролися за свою незалежність, закликав міжнародну демократію до солідарності з ними. Австрійську імперію Чернишевський називав «дзеркалом» царської Росії. Він викривав суть реакційної політики Габсбургів, які роздували ворожнечу між народностями з метою утримування їх у покорі, вітав боротьбу слов'янських народів проти австрійського й турецького гніту.

З палким співчуттям ставився М. Г. Чернишевський до італійського національно-визвольного руху. «Італійська єдність закладається революційним шляхом»⁴², — писав він. Його різка критика ліберальних позицій Кавура, досить актуальна для боротьби революційної демократії Росії проти лібералізму, та Мадзіні, що ігнорував розв'язання

³⁷ М. Г. Чернишевський. Вибрані філософські твори, т. 3, стор. 410.

³⁸ Там же, стор. 399.

³⁹ Н. Г. Чернышевский. Полное собрание сочинений, т. VII, М., 1950, стор. 105.

⁴⁰ Докладніше див.: Е. С. Шаблювский. Назв. праця, стор. 56.

⁴¹ М. Г. Чернишевський. Вибрані філософські твори, т. 3, стор. 417.

⁴² Н. Г. Чернышевский. Полное собрание сочинений, т. VIII, стор. 309.

в Італії аграрного питання, збігається з опіною, яку давали рушійним силам італійського визвольного руху К. Маркс та Ф. Енгельс⁴³.

Діяльність М. Г. Чернишевського, проінфікована ідеєю боротьби мас за повалення експлуататорських класів і реакційних режимів, ідеєю рівноправності й братерства народів, була прекрасною школою ідейного та політичного виховання революціонерів усіх націй. У лавах революційної демократії 50—60-х років XIX ст. пліч-о-пліч з росіянами боролися за права трудящих великий співець свободи українського народу Т. Г. Шевченко та білорус К. Калиновський, С. Сераковський, який віддав життя за свободу польського народу, та майбутні генерали Паризької Комуні поляки Я. Домбровський і В. Врублевський, представники кавказьких народів — Н. Ніколадзе і М. Набалдян та багато інших синів і дочок народів нашої Батьківщини та зарубіжних країн.

М. Г. Чернишевський пов'язував історичні долі всіх народів нашої країни з перемогою загальноросійського революційного руху, розуміючи, які великі перспективи відкриваються в братерському союзі трудящих різних національностей. Історія підтвердила правоту революційних ідей великого діяча визвольного руху в Росії. Революційні традиції «партії Чернишевського» були розвинуті на класово пролетарській основі, на принципах наукового комунізму в нових історичних умовах В. І. Леніним — творцем і вождем Комунистичної партії Радянського Союзу. Виступаючи за бойовий союз трудящих усіх націй і народностей, послідовно відстоюючи право націй на самовизначення і рівноправність, Комунистична партія на чолі з В. І. Леніним привела народи нашої країни до перемоги Великого Жовтня.

У доповіді на спільному урочистому засіданні ЦК КПРС, Верховної Ради СРСР і Верховної Ради РРФСР, присвяченому 60-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції, Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев, зокрема, зазначив: «Особливе місце серед досягнень Жовтня займає розв'язання національного питання — одного з найбільш важких, найдраматичніших питань в історії людського суспільства»⁴⁴.

Нова історична спільність людей — радянський народ, що склалася в умовах розвинутого соціалістичного суспільства, народи всієї соціалістичної співдружності пам'ятають і шанують М. Г. Чернишевського — самовідданого революційного борця за народну справу, який у жорстоких умовах царської Росії пристрасно боровся за світле майбутнє своєї Вітчизни і всього людства і наближав його усім своїм життям. Його ідеї і сьогодні озброюють нас у боротьбі з реакційними вимислами буржуазних та ревизионістських «теоретиків», расистів, націоналістів і шовіністів, закликають народи світу до єднання у боротьбі за соціальне і національне визволення.

З. В. Першина

Н. Г. ЧЕРНЫШЕВСКИЙ — РЕВОЛЮЦИОННЫЙ БОРЕЦ ЗА РАВНОПРАВИЕ И ДРУЖБУ НАРОДОВ

Резюме

В статье освещается революционно-демократическая программа Н. Г. Чернышевского по национальному вопросу, его борьба против шовинизма и национализма, за равноправие всех народов и революционное единение их в освободительном движении против социального и политического угнетения.

⁴³ Див.: К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 12, стор. 407.

⁴⁴ Л. І. Брежнев. Великий Жовтень і прогрес людства. Доповідь на спільному урочистому засіданні Центрального Комітету КПРС, Верховної Ради СРСР і Верховної Ради РРФСР у Кремлівському Палаці з'їздів 2 листопада 1977 року. К., 1977, стор. 7.

Повідомлення

РУХ СОЛІДАРНОСТІ ЗАРУБІЖНИХ ТРУДЯЩИХ ПРОТИ ЗАГРОЗИ НОВОЇ АНТИРАДЯНСЬКОЇ ІНТЕРВЕНЦІЇ (1924—1932 рр.)

О. А. МАКАРЕНКО (Київ)

Героїчна боротьба радянського народу за побудову соціалізму в СРСР, послідовне здійснення Комуністичною партією миролюбної зовнішньої політики зустрічали палке співчуття з боку міжнародного пролетаріату та інших прогресивних сил світу. В. І. Ленін неодноразово відзначав, що для Країни Рад, яка будує соціалізм у ворожому, капіталістичному оточенні, братерська підтримка зарубіжних трудящих надзвичайно важлива.

Рух солідарності міжнародного робітничого класу з СРСР здійснювався під безпосереднім керівництвом комуністичних і робітничих партій, революційних профспілок і комуністичних спілок молоді. Найголовніша координуюча і мобілізуюча роль в організації кампаній солідарності з СРСР належала Комінтерну, Профінтерну, КІМ'у, Сельінтерну, Міжробдопу, МОДР'у та ін.

Міжнародний імперіалізм вбачав у швидкому економічному і політичному зміцненні Радянського Союзу головну причину своїх труднощів, загрозу існуванню капіталістичної системи. Тому він намагався будь-що перешкодити здійсненню планів будівництва соціалізму в нашій країні, ослабити і перетворити її в аграрно-сировинний придаток капіталістичного світу, а при зручній нагоді — розв'язати нову інтервенцію з метою знищення радянського ладу і поневолення народів СРСР. «Успіхи соціалістичного будівництва Радянського Союзу і зростаюча революційна сила пролетаріату, — зазначалося в резолюції першотравневих зборів (1927 р.) трудящих с. Вишневе на Закарпатті, яке входило тоді до складу буржуазної Чехословаччини, — завдають відчутного удару стабілізації капіталізму. Саме тому імперіалісти готують війну проти Радянського Союзу»¹.

Застрільниками антирадянської політики виступили правлячі кола Англії, Сполучених Штатів Америки, Франції та інших капіталістичних держав. Восени 1924 р. вони прийняли «план Дауеса», розроблений головним чином американськими монополіями. Його суть полягала в тому, щоб шляхом посиленого притоку в економіку Німеччини іноземного капіталу, насамперед американського, відновити економічний і воєнно-політичний потенціал цієї країни. Імперіалісти намагалися спрямувати експансіоністські устремління німецького конкурента на Схід, проти СРСР. З цією метою правлячі кола західних держав, і насамперед Великобританії, форсували створення антирадянських блоків і пактів. Головними з них були Локарнські угоди 1925 р., що стали наріжним каменем у підготовці нової світової війни. «Відносна стабілізація і так зване «замирення» Європи під гегемонією англо-американського капіталу, — наголошувалося в резолюції XIV з'їзду ВКП(б), —

¹ Шляхом Жовтня. Боротьба трудящих Закарпаття за соціальне і національне визволення, за возз'єднання з Радянською Україною. Збірник документів, т. II (1924—1929 рр.), Ужгород, 1961, стор. 269—270.

привели до цілої системи економічних і політичних блоків, останніми з яких є конференція в Локарно і так звані «гарантійні договори», вістрям своїм спрямовані проти СРСР. Ці блоки і договори... означають по суті не що інше, як розстановку сил для нової війни»².

XIV з'їзд ВКП(б) (1925 р.) підкреслив, що розрахунки Антанти на перетворення Країни Рад в аграрно-сировинний придаток імперіалістичних держав побудовані на піску. З'їзд дав директиву ЦК не піддаватися ворожим провокаціям, проводити послідовну боротьбу за мир, зміцнювати союз з міжнародним пролетаріатом і пригнобленими народами, всіляко зміцнювати обороноздатність країни і могутність її збройних сил. При цьому було відзначено факт зростаючого зближення «...пролетаріату передових країн з пролетаріатом СРСР під лозунгом, насамперед, боротьби за мир, боротьби проти нових імперіалістичних воєн і збройних нападів на СРСР»³.

Трудящі зарубіжних країн досить швидко розпізнали антинародну і антирадянську суть «плану Дауеса» і Локарнських угод. Так, у зверненні об'єднаного бюро унітарної конфедерації праці Франції підкреслювалося, що «план Дауеса» є новою формою «боротьби проти робітничого класу і проти Росії Рад»⁴.

У грудні 1924 р. Французька компартія звернулася до англійських профспілок з пропозицією створити єдиний фронт проти «плану Дауеса», за єдність профспілкового руху і за негайне задоволення потреб пролетаріату.

Відозва Берлін-Бранденбурзького окружного комітету Комуністичної партії Німеччини і Комуністичної спілки молоді цієї країни про боротьбу проти агресивних буржуазних блоків і нової інтервенції в Радянську Росію закликала всіх трудящих Берліна об'єднатися під лозунгом «Руки геть від Радянського Союзу!», «Геть капіталізм і «план Дауеса!»», «Хай живе соціалізм і пролетарська диктатура!»⁵.

8 липня 1925 р. Центральний Виконавчий Комітет Робітничої (Комуністичної) партії Америки звернувся до всіх трудящих країни із закликом посилити боротьбу проти розв'язання війни з Радянським Союзом та інтервенції в Китаї. «Капіталістично-імперіалістичні держави,— говорилося у зверненні,— намагаються потопити в крові Радянський Союз і знищити Радянську державу робітників і селян, сам факт існування якої підриває їх панування»⁶.

Політбюро Компартії Німеччини опублікувало в жовтні 1925 р. заяву, в якій вказувалося, що в результаті укладення Локарнських угод «...Німеччина вступила у бойовий фронт проти Радянського Союзу як знаряддя західного імперіалізму». А тому, йшлося далі в ній, «...з усією енергією повинна продовжуватися боротьба під лозунгом — проти фронту імперіалістів і Локарнського договору, який перетворює Німеччину в раба Антанти, за червоний класовий фронт, за єдність профрону, за мир і за союз з СРСР»⁷.

По країні прокотилася хвиля масових мітингів і демонстрацій проти Локарнських угод. Зокрема, 28 жовтня КПН організувала в

² КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК (далі — КПРС в резолюціях...), ч. II. К., 1954, стор. 183.

³ Там же.

⁴ Пролетарская солидарность трудящихся в борьбе за мир (1917—1924), М., 1958, стор. 517—518.

⁵ «Рабочая Москва», 28 грудня 1924 р.

⁶ Пролетарская солидарность трудящихся в борьбе за мир (1917—1924), стор. 533.

⁷ «Рабочая Москва», 20 жовтня 1925 р.

м. Магдебургу громадський мітинг протесту, в якому взяли участь комуністи, червоні фронтовики і члени «Червоного юнгштурму», загалом близько 1500 чол. «Локарно,— заявив на ньому депутат від ландтагу Грубе,— це третій Версаль. Можна з повним правом стверджувати це, бо укладено такий же кабальний договір, як Версальський і Лондонська угода («план Дауеса». — О. М.). Локарнські угоди являють собою... пута для німецького народу, оскільки дають можливість використовувати німецький народ як наймане військо в інтересах Англії... Справжній мир в усьому світі виходив і буде виходити тільки від Росії, від країни, в якій народ прийшов у битвах від найдеспотичнішого абсолютизму до держави найвеличнішої свободи...»⁸

Над Сходом Європи пависнув грізний привид війни, запачалося у зверненні ЦК КПЗУ і ЦК КСМЗУ до робітників, селян і солдатів Західної України (вересень 1926 р.). «Польська буржуазія знову прагне залити кров'ю робітників і селян Радянську Україну і Радянську Білорусію... Але фашист Пілсудський йде не один. За ним стоїть Англія, англійські капіталісти мріють про нову збройну інтервенцію проти СРСР»⁹.

Таким чином, масові мітинги і демонстрації на підтримку СРСР, організовані зарубіжними трудящими, були однією з найяскравіших і переконливіших форм вияву пролетарської солідарності.

Загроза нової антирадянської інтервенції особливо зросла влітку 1927 р. у зв'язку з провокаційним розривом англо-радянських відносин. 1 червня 1927 р. в «Правде» було опубліковано звернення ЦК ВКП(б) «До всіх організацій ВКП(б), до всіх робітників і селян». «В результаті політики імперіалізму,— наголошувалося в ньому,— ґрунт для миру стає все хиткішим... Війна може бути нав'язана, незважаючи на всі наші зусилля зберегти мир. До цього гіршого випадку потрібно готуватися всім трудящим і насамперед Комуністичній партії. Не гаяти часу, піднімати господарство, зміцнювати транспорт і оборону, ще енергійніше проводити роботу серед мас, на фабриках, у майстернях, на селах — в цьому найперший обов'язок всіх членів ВКП(б)»¹⁰.

7 червня 1927 р., тобто через десять днів після того, як Англія розірвала дипломатичні відносини з СРСР, у Варшаві був убитий радянський повпред П. Л. Войков. Дальші події переконливо довели, що цим актом імперіалісти намагалися спровокувати радянсько-польський конфлікт, який мав перерости у відкриту війну об'єднаних імперіалістичних сил проти СРСР. «Постріл у т. Войкова,— писав Ф. Кон,— за розрахунками Англії мав стати пострілом у порох»¹¹.

Об'єднаний Пленум ЦК і ЦКК ВКП(б) (липень—серпень 1927 р.) підкреслив, що небезпека контрреволюційної війни проти Країни Рад стала найгострішою проблемою поточного моменту. Загострення суперечностей між СРСР і його капіталістичним оточенням є головною тенденцією нинішнього періоду¹².

Найголовнішою причиною, що стала на заваді здійсненню планів держав Антанти, була неухильно зростаюча могутність Радянського Союзу. Величезна роль у зриві спроб створення єдиного імперіалістичного фронту та розв'язання нової антирадянської інтервенції належала

⁸ Международная солидарность трудящихся в борьбе с наступлением реакции и военной опасности (1925—1927), М., 1959, стор. 143—144.

⁹ Борьба трудящих Прикарпаття за свое визволення и возз'єднання з Радянською Україною. Документи і матеріали (1921—1939), Станіслав, 1957, стор. 81—82.

¹⁰ «Правда», 1 червня 1927 р.

¹¹ Ф. Кон. Почему убит Войков, М., 1927, стор. 22.

¹² Див.: КПРС в резолюціях..., ч. II, стор. 334.

міжнародному робітничому класу, який рішуче виступив на захист і підтримку СРСР. Зокрема, антинародна політика англійських імперіалістів викликала гнівний осуд з боку широких верств трудящих Великобританії. Під керівництвом КПВ, інших прогресивних організацій і тред-юніонів по всій країні відбулися численні мітинги, збори, демонстрації, конференції, під час яких комуністи роз'яснювали трудящим справжні причини розриву дипломатичних відносин Англії з СРСР. На сторінках газет, у листівках, брошурах вони викривали реакційні плани імперіалістів. Так, виражаючи волю британського робітничого класу, газета «Уоркер» писала, що будь-яка спроба надіслати хоча б одного солдата проти Радянської Росії «...стане сигналом до найпотужнішого вибуху справедливого народного обурення, свідком якого коли-небудь була Великобританія»¹³.

Після розриву англо-радянських відносин і посилення небезпеки включення Німеччини до антирадянського воєнного блоку німецький робітничий клас вийшов на вулиці. По всій країні відбулись величезні антивоєнні демонстрації, що проходили під лозунгом: «Руки геть від Радянської Росії!». Ініціатором і керівником цього масового руху була Комуністична партія Німеччини¹⁴. «Вся наша політика,— заявив голова КПН Е. Тельман,— має виходити з того, що ми повинні зробити все можливе, щоб допомогти Радянському Союзові»¹⁵.

26 травня 1927 р. з відозвою до трудящих Франції звернувся ЦК ФКП. У Лондоні, як і в Парижі, зазначалося в ній, фабрикуються і розповсюджуються наклепи на СРСР, і скрізь можна помітити, що все це співпадає з неперикритою і насильницькою інтєрвенцією в Китаї і з наступом на робітничий клас та комуністичні партії. ЦК ФКП закликав трудящих Франції дати гідну «відсіч уряду Національної згоди та його злочинним діям щодо Радянської Росії»¹⁶.

Гнів та обурення у мільйонів трудящих викликало провокаційне вбивство радянського посла в Польщі П. Л. Войкова. Протягом двох діб робітники Варшави йшли безперервним потоком у радянське посольство, де було встановлено труну з тілом покійного. ЦК КП Польщі у спеціальному зверненні охарактеризував цей варварський акт як ще один підступ міжнародного капіталу проти першої в світі держави робітників і селян і закликав трудящих до посилення боротьби проти воєнної загрози. Багатолюдні демонстрації і мітинги на захист СРСР відбулися також в Англії, Німеччині, Франції, США, Чехословаччині, Болгарії, Австрії та інших країнах.

Восени 1927 р. до Радянського Союзу на святкування 10-ї річниці Великого Жовтня прибули численні робітничі делегації з 43 країн. 10—12 листопада у Москві відбувся Перший конгрес друзів СРСР, який закликав трудящих усього світу рішуче посилити боротьбу проти посягань на СРСР¹⁷.

2 грудня 1927 р. у Ростові було прийнято розгорнутий лист «На захист СРСР», з яким виступила група зарубіжних діячів науки і культури, представників товариств дружби з СРСР, що прибули до Країни Рад на святкування 10-річчя Великого Жовтня. Радянський

¹³ «The Worker», 3 червня 1927 р.

¹⁴ А. Норден. Октябрьская революция и германское рабочее движение.— Великая Октябрьская социалистическая революция и мировое освободительное движение, т. I, М., 1957, стор. 298.

¹⁵ E. Thälmann. Reden und Aufsätze, Bd. I, Berlin, 1955, стор. 441.

¹⁶ «L'Humanité», 26 травня 1927 р.; Международная солидарность трудящихся в борьбе с наступлением реакции и военной опасностью (1925—1927), стор. 382.

¹⁷ «Правда», 13, 15 листопада 1927 р.

Союз, підкреслювалося в ньому, є «...всесвітньою батьківщиною для людей, які порвали з старим світом і вступили в бій за перемогу нового людства». «Подібно гранітній скелі,— йшлося далі в листі,— вони (щирі друзі Радянської держави.— О. М.) повинні підвестися як один на захист СРСР проти імперіалістів, будь-де і в чому б не виявлялися їх спроби до нападу»¹⁸.

Рух трудящих зарубіжних країн проти розв'язання війни з СРСР продовжувався з неослабною силою і в наступні роки. Зокрема, VI конгрес Комінтерну (серпень—вересень 1928 р.) прийняв спеціальне рішення про проведення міжнародної кампанії солідарності трудящих проти війни. З цією метою він зобов'язав компартії негайно розпочати політичну, організаційну та агітаційно-пропагандистську роботу на захист Радянського Союзу під лозунгами: «Війна імперіалістичній війні!», «Відстоюйте Радянський Союз», «На допомогу революційним народам колоній», «Створюйте пролетарські організації оборони»¹⁹. «Досягнення соціалістичного будівництва в Союзі Радянських Соціалістичних Республік,— наголошувалося на конгресі,— посилюють революційні позиції міжнародного робітничого класу, керованого передовим пролетарським авангардом в особі комуністичних партій, в його боротьбі проти міжнародного капіталу, прискорюють революціонування найширших мас трудящих капіталістичних держав і колоній і ще в більшій мірі, ніж раніше, роблять Союз Радянських Соціалістичних Республік оплотом світової революції, а ВКП(б) — ленинським авангардом, на колосальному досвіді якого ідеологічно виховуються і практично вчать-ся всі секції Комуністичного Інтернаціоналу»²⁰.

Зміцнення пролетарської диктатури в СРСР, успіхи соціалістичного будівництва, зростання впливу і авторитету Країни Рад серед пролетарських мас і пригноблених народів колоній, говорилося в Програмі Комінтерну, прийнятій конгресом, означають продовження, посилення і розгортання міжнародної соціалістичної революції²¹. Програма Комінтерну закликала комуністичні партії посилити боротьбу з небезпекою нових імперіалістичних воєн, висунула лозунги: перетворення імперіалістичної війни у війну громадянську, поразку «свого» імперіалістичного уряду, захист всіма засобами СРСР і визвольного руху народів колоній у випадку імперіалістичної війни проти них. Пропаганда цих лозунгів оголошувалась обов'язковою для всіх секцій Комуністичного Інтернаціоналу²².

Світова економічна криза 1929—1933 рр. поклала кінець тимчасовій стабілізації капіталізму, сприяла революцізації робітничого класу, трудящих мас. Водночас вона викликала різке загострення міжімперіалістичних суперечностей, посилила намагання реакційних кіл Заходу розв'язати їх за рахунок Радянського Союзу. З цією метою вони вдалися до прямих провокацій проти Країни Рад, спробувавши втягнути її у збройний конфлікт на Далекому Сході. Після цілого ряду антирадянських акцій китайські власті, заохочувані Англією та

¹⁸ Див.: *Международная солидарность трудящихся в борьбе с наступлением реакции и военной опасностью (1925—1927)*, стор. 394—400.

¹⁹ VI конгресс Коммунистического Интернационала. Стенографический отчет вып. 3. Тезисы и резолюции против империалистической войны, М.—Л., 1929, стор. 102—103.

²⁰ Коммунистический Интернационал в документах. Речи, тезисы и воззвания конгрессов Коминтерна и Пленумов ЦККИ. 1919—1932, М., 1933, стор. 870—871.

²¹ Див.: Там же, стор. 32.

²² Див.: *Історія Комуністичної партії Радянського Союзу*, т. 4, кн. 1, К., 1972, стор. 508.

іншими імперіалістичними державами, захопили влітку 1929 р. Китайсько-Східну залізницю (КСЗ), усунули радянську адміністрацію від управління нею й заарештували більше 200 радянських громадян.

16 серпня 1929 р. Радянський уряд був змушений розірвати дипломатичні відносини з Китаєм і водночас вжити заходів щодо зміцнення обороноздатності своїх далекосхідних рубежів.

На початку жовтня 1929 р. Особлива Червонопрапорна Далекосхідна армія під командуванням В. К. Блюхера завдала відчутного удару гомінданівським китайським і білогвардійським силам, які перейшли кордон в районі р. Амур. Переслідуючи ворога, радянські війська розгромили його при Далайнорі і Хайларі (Маньчжурія), після чого відійшли на свою територію²³.

Антирадянські підступи імперіалістів зустріли різкий осуд з боку робітників, селян і прогресивних сил зарубіжних країн. 18 липня 1929 р. ВККІ опублікував звернення до трудящих усього світу, в якому наголошувалося: «Небезпека, що загрожує справі миру, зростає. Чан Кай-ші, вішатель китайських робітників і селян, виконуючи завдання міжнародного імперіалізму, неприховано провокує нову війну проти СРСР.

Робітники і робітниці, трудящі всіх країн! Комуністичний Інтернаціонал закликає вас до мобілізації сил і організації незламного опору війні і керівникам контрреволюційного походу проти СРСР...

Всі на захист СРСР!»²⁴.

Гомінданівський уряд, що конфіскував Китайсько-Східну залізницю, говорилося в заяві китайської делегації на Франкфуртському антиімперіалістичному конгресі 28 липня 1929 р., є лише виконавцем наказів імперіалістів, які хочуть скористатися КСЗ в своїх стратегічних цілях проти Радянського Союзу. «Представники революційних китайських організацій,— йшлося далі в ній,— заявляють про свою готовність захищати Радянський Союз і закликають всіх робітників, всі пригноблені народи об'єднатися і боротися за підтримку Радянського Союзу»²⁵.

Представники Всекитайської федерації професійних спілок і ВЦРПС заявили від імені робітничого класу обох країн, що провокація китайською воєнчини на Китайсько-Східній залізниці, здійснена за вказівкою імперіалістів, не тільки не порушить тісного братнього зв'язку між трудящими наших країн, але ще більше згуртує робітничі і селянські маси Китаю і СРСР²⁶.

Успішні дії Червоної Армії, масовий рух трудящих Китаю та інших країн на захист СРСР змусили гомінданівський уряд піти на мирні переговори. 22 грудня 1929 р. у Хабаровську було підписано протокол, згідно з яким на Китайсько-Східній залізниці відновлювався стан, передбачений радянсько-китайською угодою від 31 травня 1924 р. про загальні принципи врегулювання питань між СРСР і Китаєм²⁷.

Неухильне зміцнення могутності Радянської країни, рішуча відсіч імперіалістичним провокаціям, солідарність зарубіжного пролетаріату примусили правлячі кола ряду капіталістичних країн переглянути свою

²³ Див.: Там же, стор. 509.

²⁴ Международная солидарность трудящихся в борьбе с наступлением реакции и военной опасностью (1925—1927), стор. 99—102.

²⁵ "Rote Fahne" (Wien), 28 липня 1929 р.; Международная солидарность трудящихся в борьбе с наступлением реакции и военной опасностью (1925—1927), стор. 105—106.

²⁶ Див.: «Красный интернационал профсоюзов», 1929, № 8—9, стор. 686.

²⁷ Див.: Документы внешней политики СССР, т. XII, М., 1967, стор. 673—676.

політику щодо Радянського Союзу²⁸. В жовтні 1929 р. Англія відновила дипломатичні відносини з СРСР.

Успішне будівництво соціалізму в СРСР справляло революціонізуючий вплив на трудящих усього світу і водночас посилювало ненависть міжнародної буржуазії до Країни Рад. В резолюції XVI з'їзду ВКП(б) (червень—липень 1930 р.) вказувалося, що ця ненависть виявлялася у спробах організації економічної блокади СРСР, шаленій наклепницькій кампанії церковників та буржуазної і соціал-демократичної преси, в посиленій підготовці війни проти Радянського Союзу²⁹. Ватикан закликав почати «хрестовий похід» проти більшовизму. В ряді країн були здійснені антирадянські провокації, організатори яких ставили за мету нагнітання воєнного психозу проти Росії³⁰.

Вважаючи Німеччину головною ударною силою в майбутньому антирадянському поході, західні держави всіляко сприяли відродженню її воєнно-промислового потенціалу. Вони намагалися втягнути країни Східної Європи у збройний виступ проти СРСР. Плани воєнної інтервенції проти Радянського Союзу, відзначав XI пленум ВККІ, були активно підтримані впливовими колами США³¹.

Однак, незважаючи на значні масштаби підготовки інтервенції проти СРСР, що розгорнулася в багатьох імперіалістичних державах, насамперед в країнах «санітарного кордону», на різноманітну за своїми формами антирадянську кампанію, міжнародна реакція виявилася безсилою організувати в роки кризи збройний виступ проти Країни Рад.

У зриві імперіалістичних намірів величезне значення, як і в попередні роки, мала могутня підтримка СРСР з боку світового робітничого класу, який систематично викривав підступи імперіалістів. Зокрема, у березні 1930 р. в м. Ессені (Німеччина) відбувся II конгрес друзів СРСР. На ньому були присутні делегати з Франції, Англії, США, Німеччини, Бельгії, Данії, Польщі, Румунії та інших країн. Вони засудили інтервенціоністські плани імперіалістів і висловили волю трудящих заступити шлях війні проти Радянського Союзу. Конгрес прийняв рішення розгорнути енергійну роботу з метою організації широкої кампанії і масового руху на захист СРСР³².

На початку грудня 1930 р. близько 400 робітників зібралися в м. Плімуті (Англія) на мітинг Товариства друзів Радянської Росії й прийняли резолюцію протесту проти спроб імперіалістів організувати нову антирадянську інтервенцію. Аналогічні резолюції були прийняті учасниками мітингів у Фулхемі, Шеффільді, Блейдоні та інших містах країни. А на мітингу в м. Глазго виступив активний діяч англійського і міжнародного робітничого руху У. Галлахер. Учасники мітингу зобов'язалися всіма засобами захищати Радянський Союз від нападу імперіалістів³³.

У вересні 1931 р. Японія розв'язала війну проти Китаю. Її війська окупували Маньчжурію й вийшли до кордонів СРСР. Імперіалістичні держави стали на шлях заохочування японського агресора. Іншою була позиція світового робітничого класу. «На Далекому Сході щойно

²⁸ Див.: Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 4, кн. 1, стор. 509.

²⁹ КПРС в резолюціях..., ч. III, стор. 13.

³⁰ Див.: "The Daily Worker", 13 лютого 1930 р.

³¹ XI Пленум ИККИ. Стенографический отчет, т. II, М., 1931, стор. 241.

³² Див.: «Известия», 23 березня 1930 р.; Дело трудящихся всего мира. Факты, документы, очерки о братской помощи и солидарности трудящихся зарубежных стран с народами Советского Союза, М., 1957, стор. 246—248.

³³ Див.: "The Daily Worker", 3, 11 грудня 1930 р.

вибухнула війна, яка може призвести до нового жакливого конфлікту,— говорилося у відозві міжнародного комітету захисту китайських робітників і селян від 4 листопада 1931 р.—Японський імперіалізм не задовольняється окупацією Південної Маньчжурії. Він готується напасти на Радянський Союз». Міжнародний комітет закликав всі комітети допомоги Китаю негайно розширити свою діяльність і разом з масовими, бойовими пролетарськими і революційними організаціями провести збори і демонстрації протесту під лозунгами: «Проти злочинних японських імперіалістів, що готують війну!», «За підтримку робітників і селян Китаю і Маньчжурії!»³⁴.

Пролетаріат Уругваю в день 14-ї річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції надіслав своє братерське вітання всім трудящим і, головним чином, морським і портовим робітникам усього світу, гаряче закликаючи їх до боротьби проти імперіалістичної війни, на активний захист Радянського Союзу — батьківщини міжнародного пролетаріату. У Монтевідео було відкрито Міжнародний клуб моряків, який став осередком антивоєнних сил країни. Тут неодноразово проводились мітинги трудящих. Зокрема, в резолюції, прийнятій уругвайськими робітниками під час одного з таких мітингів (24 листопада 1931 р.) зазначалося: «Морські і портові працівники латиноамериканського континенту! Організуйте боротьбу на кораблях, у портах за поліпшення ваших умов життя і праці, проти імперіалізму! Чиніть опір транспортуванню зброї для імперіалістичної війни! Жодного грама зерна, жодного кілограма м'яса, жодного солдата континенту для військ імперіалістичного грабежу!

Хай живе Радянський Союз, батьківщина міжнародного пролетаріату!»³⁵.

Війна, що вибухнула на Далекому Сході, підкреслювалося в резолюції учасників мітингу трудящих Праги від 12 листопада 1931 р., може призвести до нової страшної світової бойни. Японський мілітаризм готується рушити свої загони на територію Радянського Союзу. В цей критичний момент пролетаріат закликає робітничу громадськість Чехословаччини негайно приступити до створення єдиного фронту та активної підтримки СРСР і китайських рад в їхній боротьбі проти організаторів нової імперіалістичної війни³⁶.

З протестом проти агресії в Китаї виступили також трудящі маси Японії. Комітет японських революційних солдатів розповсюдив весною 1932 р. нелегальну листівку, в якій говорилося, що захоплення Маньчжурії є підготовкою війни проти Радянського Союзу. «Повернемо зброю проти японських капіталістів і поміщиків! — говорилося у листівці.— Хай живе об'єднання японських, китайських і радянських робітників, селян і солдатів»³⁷.

Радянський Союз гнівно засудив японську агресію і став на бік китайського народу. У важкий для Китаю момент уряд СРСР відновив з ним дипломатичні відносини. ЦК ВКП(б) поставив завдання захистити Радянський Союз від можливих провокацій з боку мілітаристської Японії. Ми будемо, наголошувалося у звітній доповіді ЦК XVII з'їздові партії, й надалі наполегливо проводити політику миру і прагнути до поліпшення стосунків з Японією. Але не все тут зале-

³⁴ "L'Humanité", 5 листопада 1931 р.

³⁵ "Justisia", 11, 26 листопада 1931 р.

³⁶ Див.: Международная солидарность трудящихся в борьбе с наступлением реакции и военной опасностью (1925—1927), стор. 300.

³⁷ "Rote Fahne", 1 травня 1932 р.

жити від нас. Тому ми повинні водночас вжити всіх заходів для того, щоб захистити нашу країну від несподіванок і нападу³⁸.

Таким чином, спроби імперіалістів організувати економічну блокаду і розв'язати антирадянську інтервенцію в 1924—1932 рр. провалилися внаслідок загального послаблення позицій капіталістичного світу, постійного тиску на буржуазні уряди з боку зарубіжного робітничого класу, який активно виступив на захист та підтримку СРСР. Але, насамперед, це був результат неухильного зростання могутності Країни Рад, з чим не могли не рахуватися правлячі кола імперіалістичних держав.

³⁸ Див.: XVII съезд Всесоюзной Коммунистической партии (б), 26 января — 10 февраля 1934 г. Стенографический отчет, М., 1934, стор. 14.

ТРУДЯЦІ УКРАЇНИ В БОРОТЬБІ ЗА ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ ДРУГОГО РОКУ ДЕСЯТОЇ П'ЯТИРІЧКИ

В. П. СИДОРЕНКО (Київ)

Неухильно здійснюючи політичний курс і соціально-економічну програму XXV з'їзду КПРС, робітники, колгоспники, інтелігенція Радянського Союзу під керівництвом Комуністичної партії досягли у другому році поточної п'ятирічки великих успіхів у виконанні завдань, накреслених «Основними напрямками розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки».

1977-й рік, відзначив на грудневому (1977 р.) Пленумі ЦК КПРС Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради Союзу РСР товариш Л. І. Брежнев, ознаменувався дуже важливими в політичному й економічному відношенні подіями. В тому році було прийнято нову Конституцію Країни Рад, відзначено 60-річчя Великого Жовтня, помітно вперед просунулася наша економіка. Сумлінно працювали радянські люди, оперативно, вміло діяли партійні, радянські, комсомольські й профспілкові організації¹. Це був рік особливого політичного і трудового піднесення радянських людей, рік великих звершень на всіх ділянках суспільного виробництва.

У братерському союзі радянських республік, в єдиному народно-господарському комплексі країни добилася значних досягнень у соціально-економічному розвитку й Українська РСР. 60-річчя проголошення Радянської влади на Україні і утворення Української Радянської Соціалістичної Республіки як велике інтернаціональне свято відзначили всі народи СРСР. Комуністична партія і Радянський уряд високо оцінили успіхи трудівників України у справі комуністичного будівництва. «Сьогодні,— сказано у привітанні Центрального Комітету КПРС, Президії Верховної Ради СРСР і Ради Міністрів СРСР у зв'язку з 60-річчям проголошення Радянської влади і утворення Української РСР,— риси, властиві зрілому соціалізму, характеризують і все обличчя, все життя республіки. Українська РСР — це квітучий край з могутньою індустрією, високорозвинутим сільським госпо-

¹ «Радянська Україна», 20 грудня 1977 р.

дарством, передовою наукою і культурою. Створено небачені раніше можливості для постійного зростання народного добробуту, розгортання соціалістичної демократії, всебічного розвитку особи»².

Підсумки ювілейного року, загалом перших двох років десятої п'ятирічки свідчать про величезні масштаби зростання радянської економіки. Національний дохід, зокрема, Української РСР у минулому році становив 73 млрд. крб., збільшившись на 3,4 млрд. крб. порівняно з 1976 р. Приріст промислового виробництва у 1977 р. дорівнював 5,7%, проти 5,3% — за річним планом³.

На основі широко розгорнутого соціалістичного змагання у 1977 р. в республіці зросли масштаби і ефективність суспільного виробництва. Достроково, 29 грудня, було виконано річний план за обсягом реалізації і виробництва більшості найважливіших видів промислової продукції. Зростання виробництва продукції порівняно з 1976 р. становило, наприклад, у галузі електроенергетики — 103%, чорної і кольорової металургії — 101%, машинобудування і металооброби — 109%. За повідомленням ЦСУ УРСР, на Україні видобуто 217 млн. т вугілля⁴.

У ході виконання народногосподарського плану 1977 р. в умовах всенародного трудового піднесення на честь 60-річчя Великого Жовтня в республіці народились і дістали дальший розвиток багато цінних починань: «П'ятиріччі ефективності і якості — робітничу гарантію!», «Жодного відстаючого поруч!», «Річний план — до ювілею Жовтня!» та ін.

Характерною рисою змагання минулого року були: масовість, чітка спрямованість на розв'язання вузлових проблем економіки; пошук і ефективне використання резервів виробництва, досягнень науки і техніки, передового досвіду; прагнення кожного трудівника виробити продукції більше і кращої якості. Шахтарі, наприклад, зосередили свої зусилля на збільшенні видобутку вугілля з однієї лави і зниженні його зольності; працівники легкої промисловості — на розширенні асортименту і підвищенні якості товарів народного споживання; будівельники — на забезпеченні своєчасного введення в дію найважливіших народногосподарських і соціально-побутових об'єктів; працівники сільського господарства — на збільшенні виробництва зерна та іншої продукції. Девіз «Ювілейному року — ударний фініш!» став законом буднів тисяч трудових колективів республіки. Високий творчий ентузіазм і громадянська активність надали небувалого розмаху соціалістичному змаганням. «Змагання, — підкреслював на XXV з'їзді КПРС товариш Л. І. Брежнев, — справляє глибокий вплив на господарську практику, на громадсько-політичне життя країни, на моральну атмосферу. Всесірно розвивати і далі соціалістичне змагання, рух за комуністичне ставлення до праці — такий наш загальний бойовий лозунг»⁵.

Тисячі колективів, мільйони робітників і хліборобів вписали яскраві рядки в ювілейний трудовий рапорт республіці. Так, колектив Дніпропетровського металургійного заводу ім. Петровського в жовтні доповідав про дострокове виконання річних зобов'язань по надплановому випуску металопродукції та поліпшенню техніко-економічних показників. Металурги підприємства перевиконали завдання по зростанню продуктивності праці, освоїли нові марки сталі та профілі прока-

² «Комуніст України», 1978, № 1, стор. 13.

³ «Радянська Україна», 1 лютого 1978 р.

⁴ «Радянська Україна», 30 грудня 1977 р., 1 лютого 1978 р.

⁵ XXV з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу. 24 лютого — 5 березня 1976 року. Стенографічний звіт, ч. 1, К., 1976, стор. 94.

ту, поліпшили якість продукції. Центральний Комітет Комуністичної партії України і Рада Міністрів УРСР поздоровили колектив заводу з трудовими успіхами⁶.

Трудівники Чорноморського суднобудівного заводу (Миколаїв) додатково до зустрічного плану реалізували продукції на кілька мільйонів карбованців, забезпечили на 105 днів раніше здачу ряду суден. Трудовим подарунком до 60-річчя встановлення Радянської влади на Україні стали дострокове будівництво і введення в експлуатацію великого морозильного траулера «XVI съезд профсоюзів»⁷.

Колектив Сумського відділку Південної залізниці з перевищенням виконав соціалістичні зобов'язання, взяті на честь славного ювілею. Понад план залізничники відправили 460 тис. народногосподарських вантажів — майже вдвоє більше, ніж передбачалося. Великоважовими складами було перевезено їх додатково 12,7 млн. т. З початку року зекономлено 1158 т палива і 804 тис. кВт-год. електроенергії. Економічний ефект завдяки нововведенням на транспорті становив 950 тис. крб.⁸

Визначними досягненнями в різних галузях народного господарства характеризувалась і праця окремих виробничників, їх бригад. Зокрема, про завершення особистого п'ятирічного завдання першим серед гірників Донбасу рапортував кріпильник шахти ім. Леніна виробничого об'єднання «Артемвугілля» (Горлівка, Донецька обл.) Є. А. Ємнов. З початку п'ятирічки він перекріпив 450 м гірничих виробок, щозміни виконуючи норму на 300% і більше⁹. Бригада екскаваторника Героя Соціалістичної Праці Й. О. Галенка з 625-го управління тресту «Укргідроспецфундаментбуд» на спорудженні нової греблі шламосховища Інгулецького гірничозбагачувального комбінату за 21 місяць виконала п'ятирічне завдання¹⁰.

38 трудівниць легкої промисловості, перейшовши на розширену зону обслуговування верстатів, доповідали у червні та вересні — жовтні 1977 р. про виконання особистих п'ятирічних планів; понад дві тисячі чоловік рапортували про завершення чотирирічних завдань. А ткалі Житомирського льнокомбінату Г. Г. Бедарева, В. В. Коломієць і прядильниці Коростенської бавовнопрядильної фабрики А. О. Морозова, виконавши особисті плани п'ятирічки у червні — жовтні минулого року, взяли на себе зобов'язання — виконати ще два п'ятирічні завдання, до того ж при відмінній якості роботи. Бюро Житомирського обкому Компартії України своєю постановою схвалило їх патріотичну ініціативу¹¹.

Трудовий ентузіазм робітників, колгоспників, інтелігенції був по заслузі оцінений товаришем Л. І. Брежнєвим на спільному урочистому засіданні ЦК КПРС, Верховної Ради СРСР і Верховної Ради РРФСР, присвяченому 60-річчю Великого Жовтня. «Радянські люди, — відзначив він, — взяли підвищені зобов'язання — і додержали свого слова. Вони висунули зустрічні плани — і не тільки виконали, але й перевиконали їх. Батьківщина дякує учасникам ювілейної вахти, всім, хто доблесною працею зустрів славу річницю великої революції!»¹².

⁶ «Зоря», 29 жовтня 1977 р.

⁷ «Південна правда», 28 січня 1978 р.

⁸ «Ленінська правда», 4 листопада 1977 р.

⁹ «Радянська Донеччина», 26 жовтня 1977 р.

¹⁰ «Робітнича газета», 1 жовтня 1977 р.

¹¹ «Радянська Житомирщина», 30 жовтня 1977 р.; «Радянська Україна», 5, 7 січня 1978 р.

¹² Л. І. Брежнєв. Великий Жовтень і прогрес людства, К., 1977, стор. 11—12.

В республіці проводяться необхідні заходи для підвищення ефективності виробництва. З початку п'ятирічки введено в експлуатацію понад 2,5 тис. комплексно-механізованих об'єктів, освоєно 1900 найменувань нових видів промислової продукції. Її випуск, до того ж вищої категорії якості, збільшився в 1,5 раза. За два роки в народному господарстві України освоєно 36 млрд. крб. капіталовкладень, що у 4,2 раза більше, ніж за всі довоєнні роки, разом узяті¹³. Тільки у 1977 р. вони досягли рекордної суми — 18,3 млрд. крб. За минулий рік здано в експлуатацію понад 400 найважливіших виробничих об'єктів і пускових комплексів¹⁴. Так, на Чорнобильській атомній електростанції, будівництво якої передбачено «Основними напрямками розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки», 2 листопада введено в дію і включено до енергосистеми країни другу турбину. З її пуском повністю завершено спорудження всього комплексу першого енергоблоку потужністю 1 млн. кВт¹⁵.

Великих успіхів добилися й будівники Запорізької ДРЕС. 28 листопада 1977 р. достроково здано в експлуатацію цю найбільшу в Європі теплову електростанцію потужністю 3 млн. 600 тис. кВт¹⁶. До ладу діючих стала також перша черга киснево-конверторного цеху ждановського заводу «Азовсталь». Велетенський сталеплавильний комплекс, оснащений чотирьохсоттонними конверторами, почав працювати на п'ятирічку. Його промисловий ефект — 400 т сталі за 36 хвилин, 40 плавок за добу. Понад 5 млн. т сталі за рік — стільки може дати один сталеплавильний агрегат безперервної дії¹⁷. Результати роботи всіх цих трудових колективів дістали високу оцінку Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л. І. Брежнєва, Центрального Комітету Компартії України і Ради Міністрів УРСР¹⁸.

Колектив Ворошиловградського тепловозобудівного заводу ім. Жовтневої революції виготовив локомотив 2 ТЕ-121 потужністю 8 тис. к/с. Його створення було передбачене «Основними напрямками розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 рр.». Ця нова машина призначена для роботи на БАМі та інших залізничних магістралях країни. За своїми конструкторськими особливостями і техніко-економічними показниками, потужністю і швидкістю, яка досягає 120 км/год, вона не має аналогів у вітчизняному і світовому тепловозобудуванні¹⁹.

Значними є досягнення і в галузі легкої та харчової промисловості. У другому році п'ятирічки, зокрема, на Волині з'явився ряд важливих промислових підприємств. На споруджуваній у Луцьку меланкевій фабриці ім. 60-річчя Радянської України введено в дію прядильне і ткацьке підприємство, у Ковелі — м'ясокомбінат, у Володимирі-Волинському — завод сухого знежиреного молока. Крім того, реконструйовано чотири діючих цукрових заводи, переоснащено десятки цехів і дільниць.

Усі ці об'єкти здано в експлуатацію достроково, завдяки чому вже випущено понад план товарів народного споживання на

¹³ «Робітнича газета», 27 грудня 1977 р.; «Радянська Україна», 1, 7 лютого 1978 р.

¹⁴ «Радянська Україна», 1, 7 лютого 1978 р.

¹⁵ «Молодь України», 3 листопада 1977 р.

¹⁶ «Запорізька правда», 29 листопада 1977 р.

¹⁷ «Радянська Донеччина», 22 грудня 1977 р.

¹⁸ «Робітнича газета», 24, 28 січня 1978 р.

¹⁹ «Робітнича газета», 12 листопада 1977 р.

4,9 млн. крб.²⁰ У цих успіхах, забезпечених з братерською допомогою народів усієї країни, в розвитку економіки республіки з усією повнотою виявилися плоди національної політики КПРС.

Розвиваючись в єдиному народногосподарському комплексі СРСР, Радянська Україна підтримує широкі господарські зв'язки з усіма союзними республіками. Наприклад, у зразках продукції, яка виробляється в Запоріжжі, міститься праця представників багатьох братніх народів. Так, на головному підприємстві виробничого об'єднання «АвтоЗАЗ» у створенні автомобіля «Запорожець» беруть участь понад 110 підприємств з різних республік. Особливо значна кількість комплектуючих виробів надходить сюди з братньої Російської Федерації²¹. Кременчуцький автозавод тільки за один день — 25 листопада 1977 р. — одержав від Ярославського моторного заводу об'єднання «Автодизель» 120 потужних двигунів. Того ж дня Мінський автомобільний завод поставив головному підприємству «АвтоЗАЗу» 60 передніх осей. З Паневежіса (Литовська РСР) надійшли компресори, з Омська — 1200 шин для вантажних автомобілів. На головний конвеєр КраЗу, наприклад, потрапляє продукція 260 підприємств країни²². Братерське співробітництво Української РСР з усіма союзними республіками, взаємна допомога і збагачення досвідом — головна умова розв'язання як поточних, так і довгострокових, перспективних економічних завдань.

Кожен день спільної творчої праці, кожна сторінка з сьогоднішнього літопису цього великого братерства знову й знову переконують у глибокій справедливості слів товариша Л. І. Брежнєва, сказаних ним на жовтневому (1976 р.) Пленумі ЦК КПРС: «Наша п'ятирічка — це ленінська політика дружби народів, перекладена на мову економіки»²³.

Нині в УРСР щодня виробляється промислової продукції у три з лишком разів більше, ніж уся країна виготовляла за один передвоєнний день, випускається 499 автомобілів, 385 тракторів, 97 металорізальних верстатів, з конвеєрів сходять 1679 побутових холодильників, 816 радіоприймачів і радіол, 6490 телевізорів, 465 тис. пар шкіряного взуття. Близько тисячі сімей щороку справляють новосілля в добре упорядкованих квартирах²⁴.

«Сьогоднішні досягнення Радянської України — предмет гордості не тільки її трудящих, а й усього радянського народу»²⁵, — говорив член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербинський 13 жовтня 1977 р. на зборах партійного активу республіканських організацій, м. Києва і Київської області.

Значний народногосподарський ефект дає органічне єднання науки і виробництва. За перші два роки десятої п'ятирічки завдяки тісній співдружності науковців, спеціалістів-практиків, робітників та колгоспників-новаторів впроваджено у виробництво 1,6 млн. раціоналізаторських пропозицій і 23 тис. винаходів з економічним ефектом 2,2 млрд. крб., що на 450 млн. крб. більше, ніж передбачалося соціалістичними зобов'язаннями. Машини і механізми виконують тепер роботу замість понад 250 тис. трудящих, яка раніше здійснювалася ними вручну. За досягнення найкращих показників у раціоналізатор-

²⁰ «Робітнича газета», 22 січня 1978 р.

²¹ «Запорізька правда», 25 грудня 1977 р.

²² «Робітнича газета», 29 листопада 1977 р.

²³ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. VI, К., 1978 стор. 139.

²⁴ «Надніпрянська правда», 29 листопада 1977 р.

²⁵ «Радянська Україна», 15 жовтня 1977 р.

ській і винахідницькій роботі Українська РСР вийшла переможцем Всесоюзного соціалістичного змагання²⁶.

Пліч-о-пліч з колективами підприємств і промислових об'єднань розв'язують важливі проблеми підвищення ефективності виробництва і якості роботи вчені республіки. Так, різні загони науковців Ворошиловградщини впровадили у 1977 р. 327 розробок із загальним економічним ефектом майже близько 130 млн. крб.²⁷ Лише впровадження розробок вчених Інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона АН УРСР, передбачених їхніми соціалістичними зобов'язаннями на минулий рік, забезпечило економію в 40 млн. крб. З ініціативи колективів інституту і виробничого об'єднання «Ждановважмаш», схваленої ЦК Компартії України, в республіці розгорнулося соціалістичне змагання під девізом «Союз науки і виробництва — п'ятирічці ефективності і якості». Науковці України одержали майже 1500 авторських свідоцтв на винаходи, 11 робіт удостоєні Державних премій СРСР і УРСР в галузі науки і техніки²⁸.

1977-й рік позначився й ударною, ефективною працею колгоспників і робітників радгоспів та міжгосподарських об'єднань на різних ділянках суспільного виробництва. Послідовно втілювалася в життя, згідно з рішеннями XXV з'їзду КПРС, довгочасна програма розвитку сільського господарства, для якого в минулому році було виділено значні кошти — 5 млрд. крб.²⁹ Торік у цій галузі народного господарства республіки працювало 382,9 тис. тракторів, 81,7 тис. зернозбиральних комбайнів, 290,2 тис. вантажних автомобілів. На одного трудівника в колгоспах і радгоспах припадало понад 12 *к/с* енергетичних потужностей; на 100 *га* посівної площі — 240³⁰.

Хлібороби України у складних погодних умовах 1977 р. одержали найвищий за всі роки валовий урожай зерна — 48,6 млн. *т* і засипали в засіки Батьківщини рекордну кількість хліба — 18,5 млн. *т*³¹. Зокрема, по 33,5 *ц* зерна з *га* зібрали у Кримській області, по 33,2 — в Херсонській, по 30,4 — у Запорізькій, по 29,4 — в Одеській, по 28,3 — у Дніпропетровській, по 25,4 — у Миколаївській³². Успішно виконані соціалістичні зобов'язання і по продажу цукрових буряків державі. На цукрові заводи надійшло 50,6 млн. *т* сировини, що на 1,7 млн. *т* більше, ніж планувалося³³. Тисячі буряководів накопалі на кожному гектарі землі по 400—500 і більше центнерів буряків³⁴.

Активно включившись в рух за досягнення найвищої урожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тваринництва, колгоспники і робітники радгоспів добилися великих перемог. Так, колектив збирального агрегату радгоспу «Україна» Бериславського району Херсонської області у складі начальника агрегату комбайнера Героя Соціалістичної Праці, лауреата Державної премії УРСР В. М. Калужного, помічника комбайнера І. М. Падалка, шоферів М. І. Рубеля та І. М. Калужного за період збирання скосів комбайном «Колос» 604 *га* зернових, намолотивши 21 600 *ц* хліба, і зайняв перше місце в

²⁶ «Радянська Україна», 7 лютого і 23 березня 1978 р.; «Прапор комунізму», 28 квітня 1978 р.

²⁷ «Прапор перемоги», 26 березня 1978 р.

²⁸ «Вечірній Київ», 11 березня і 1 квітня 1978 р.

²⁹ «Радянська Україна», 1 лютого 1978 р.

³⁰ «Наддніпрянська правда» 29 листопада 1977 р.

³¹ «Радянська Україна», 1 лютого 1978 р.

³² «Известия», 29 січня 1978 р.

³³ «Радянська Україна», 1 лютого 1978 р.

³⁴ «Радянська Україна», 6 грудня 1977 р.

соціалістичному змаганні серед колективів збиральних агрегатів області. Бюро Херсонського обкому Компартії України, виконком обласної Ради народних депутатів, президія облпрофради і обко ЛКСМУ визнали цей колектив переможцем соціалістичного змагання за перехідний приз ім. двічі Героя Соціалістичної Праці М. А. Браги³⁵.

Механізована ланка з колгоспу «Країна Рад» Первомайського району Кримської області, очолювана Л. Г. Шиковим, завоювала перше місце в області серед кукурудзоводів, зібравши по 129,2 ц зерна з гектара. Друге місце зайняла ланка К. Д. Тюріна з радгоспу «Більшовик» Красногвардійського району, зібравши по 126 ц з гектара³⁶. Великого успіху добилась і ланка двічі Героя Соціалістичної Праці С. Д. Виштак з колгоспу «Радянська Україна» Васильківського району Київської області. Кожен оброблюваний гектар землі, на якій працював цей колектив, дав 662 ц цукрових буряків, що на 62 ц більше, ніж передбачалося зобов'язаннями. У 1977 р. на рубіж п'ятисотцентнерного врожаю вийшов увесь колгосп³⁷.

Значно збільшили виробництво та реалізацію продукції і тваринники України. Як указується в повідомленні ЦСУ УРСР, приріст виробництва, наприклад, м'яса порівняно до 1976 р. підвищився в республіці на 10%, яєць — на 9, молока — на 5 і вовни на 19%. Валовий дохід колгоспів становив 7,8 млрд. крб., зрісши за рік більш як на 12%³⁸. Виступивши у 1977 р. ініціаторами Всесоюзного соціалістичного змагання за успішне виконання соціалістичних зобов'язань ювілейного року по виробництву і заготівлях продуктів тваринництва, тваринники Київської області додержали свого слова. Вони продали державі 221 473 т м'яса (при зобов'язанні — 220 тис. т), 1 026 430 т молока (при зобов'язанні — 950 тис. т), 618 млн. 375 тис. штук яєць (при зобов'язанні — 555 млн. штук). З великою трудовою перемогою тваринників Київщини поздоровили Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев, Центральний Комітет Компартії України і Рада Міністрів УРСР³⁹.

Партія і уряд високо оцінили сумлінну творчу працю радянських людей в усіх галузях народного господарства країни. За успіхи, досягнуті у виконанні планів і соціалістичних зобов'язань, у 1977 р. орденами і медалями СРСР нагороджено на Україні близько 37 тис. трудівників промисловості, будівництва та інших галузей. Понад 1800 чол. відзначено Почесною Грамотою і Грамотою Президії Верховної Ради УРСР, більше тисячі удостоєно почесних звань⁴⁰. Згідно з указом Президії Верховної Ради СРСР від 25 січня 1978 р. орден Леніна і другу золоту медаль «Серп и Молот» отримали Герої Соціалістичної Праці — начальник відділу шахти «Трудівська» виробничого об'єднання «Донецьквугілля» І. І. Стрельченко і сталевар ждановського металургійного заводу «Азовсталь» ім. Серго Орджонікідзе Г. Я. Горбань⁴¹.

За великі досягнення в 1977 р. у Всесоюзному соціалістичному змаганні в галузі сільського господарства близько 50 тис. хліборобів України нагороджено орденами та медалями. В тому числі 68 передо-

³⁵ «Надніпрянська правда», 28 грудня 1977 р.

³⁶ «Київська правда», 14 грудня 1977 р.

³⁷ «Кримська правда», 4 грудня 1977 р.

³⁸ «Радянська Україна», 1 лютого 1978 р.

³⁹ «Сільські вісті», «Київська правда», 28 січня 1978 р.

⁴⁰ «Радянська Україна», 7 лютого, 23 березня 1978 р.

⁴¹ «Известия», 26 січня 1978 р.

виків стали Героями Соціалістичної Праці, а голови колгоспів Ю. Т. Личук — з Івано-Франківщини, Г. І. Ткачук — з Хмельниччини і ланковий-кукурудзовод Ю. Ю. Пітра — із Закарпаття удостоєні цього високого звання вдруге. У грудні 1977 р. були названі імена нової великої групи лауреатів Державної премії Української РСР, серед них і видатні вчені-теоретики, і інженери-практики, і вчителі, і рядові робітники⁴².

Член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький у статті «Від досягнутого — до нових рубежів» зазначив: «Як повноводна ріка починається з джерел, так і кожне з наших досягнень починається на робочих місцях, у трудових колективах — там, де безпосередньо вирішується доля державних планів і соціалістичних зобов'язань, де пролягає передній край боротьби за ефективність і якість. За вражаючими цифрами нашого зростання стоїть самовіддана праця наших чудових людей, їх вміння, невтомний творчий пошук, спрямований на розв'язання магістральних проблем господарювання. Важко, практично неможливо перелічити тих, ким по праву пишається наша республіка і вся країна»⁴³.

Комуністична партія і Радянський уряд повсякденно піклуються про зростання добробуту і культурного рівня трудящих. У 1977 р. багато зроблено для дальшого поліпшення умов життя і праці кожної радянської сім'ї. Зокрема, завершено підвищення мінімуму заробітної плати, значно розширено виробництво і продаж товарів народного споживання, а також обсяг побутових послуг. За даними ЦСУ УРСР, реальні доходи в розрахунку на душу населення зросли на 3%. Середньомісячна заробітна плата робітників і службовців у минулому році становила понад 143 крб. З доданням виплат і пільг із суспільних фондів споживання вона в цілому збільшилася з 191 крб. до 196 крб. Оплата праці колгоспників зросла на 8,3%⁴⁴.

За рахунок усіх джерел фінансування збудовано житла загальною площею 19 млн. кв. м, що становило 369 тис. впорядкованих квартир. Це дало змогу поліпшити житлові умови майже 1,7 млн. громадян республіки. Введено в експлуатацію загальноосвітніх шкіл на 207 тис. учнівських місць, дошкільних дитячих закладів — на 99 тис. місць, лікарень — на 12 тис. ліжок, поліклінік — на 25 тис. відвідувань за зміну та багато інших культурно-побутових об'єктів⁴⁵.

Творчі пошуки, трудовий подвиг робітничого класу, колгоспного селянства, народної інтелігенції дістали високу оцінку на грудневому (1977 р.) Пленумі ЦК КПРС, у рішеннях восьмої сесії Верховної Ради СРСР, що прийняла Державний план економічного і соціального розвитку країни на 1978 рік.

Вступ Країни Рад у сьоме десятиріччя своєї героїчної історії ознаменовано ударною працею, новим злетом патріотичної ініціативи мільйонів. Як програма наступних звершень увійшли в життя нашої держави рішення грудневого (1977 р.) Пленуму ЦК КПРС і восьмої сесії Верховної Ради СРСР. Розумом і серцем сприйняли радянські люди рішення цього Пленуму, програмні положення і висновки промови на ньому товариша Л. І. Брежнєва. У глибокій, змістовній промові Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР дано високу оцінку результатів творчої діяльності партії і наро-

⁴² «Сільські вісті», 21, 23 грудня 1977 р.; «Радянська Україна», 7 січня, 7 лютого 1978 р.

⁴³ «Радянська Україна», 7 лютого 1977 р.

⁴⁴ «Радянська Україна», 1 лютого 1978 р.

⁴⁵ Там же.

ду по здійсненню історичних завдань комуністичного будівництва, з величезною переконливістю розкрито великі можливості соціалістичного господарювання, визначено головні напрями роботи робітничого класу, колгоспного селянства, народної інтелігенції по виконанню завдань п'ятирічки. Новий імпульс трудовій творчості радянського народу дав Лист ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ партійним, радянським, господарським, профспілковим і комсомольським організаціям Радянського Союзу «Про розгортання соціалістичного змагання за виконання і перевиконання плану 1978 року і посилення боротьби за підвищення ефективності виробництва і якості роботи»⁴⁶.

Широку підтримку дістала в усій країні нова ініціатива передових колективів Москви, які зобов'язалися завершити завдання трьох років п'ятирічки до першої річниці нової Конституції СРСР. Високі рубежі у своїх соцзобов'язаннях намітили і трудящі Української РСР. «Необхідно,— підкреслив у виступі на грудневому (1977 р.) Пленумі ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев,— зберегти, закріпити трудовий порив і ритм ювілейного змагання. Сьогодні працювати краще, ніж учора, завтра — краще, ніж сьогодні. Таким є лозунг дня. А краще — це значить упор на якість, на ефективність, на зростання продуктивності праці»⁴⁷.

Пленум ЦК Компартії України, що відбувся 19 грудня 1977 р., обговоривши підсумки грудневого (1977 р.) Пленуму ЦК КПРС, визначив завдання партійних організацій республіки на третій рік п'ятирічки, що впливають з промови товариша Л. І. Брежнева на Пленумі, і накреслив конкретні заходи по здійсненню цих завдань.

1977-й рік — другий рік десятої п'ятирічки — увійшов яскравою сторінкою в літопис героїчних справ радянського народу. Під керівництвом Комуністичної партії послідовно здійснює він накреслену XXV з'їздом КПРС грандіозну програму дальшого розвитку економіки країни. Трудящі України, як і всі радянські люди, по-ударному, з великим піднесенням і натхненням завершили цей рік. Завдяки неухильному проведенню в життя ленінської генеральної лінії партії Українська РСР у братерській співдружності народів Радянського Союзу досягла нових висот в економічному, соціальному і духовному розвитку. У постанові ЦК Компартії України «Про 60-річчя І з'їзду Комуністичної партії України» підкреслюється: «Риси зрілого соціалізму характеризують сьогодні все обличчя Української РСР. В єдиному народногосподарському комплексі країни динамічно, високими темпами розвиваються її індустрія, сільське господарство, передові наука і культура, неухильно підвищується народний добробут»⁴⁸.

⁴⁶ «Радянська Україна», 14 січня 1978 р.

⁴⁷ «Радянська Україна», 20 грудня 1977 р.

⁴⁸ «Радянська Україна», 25 травня 1978 р.

СЕЛЯНСЬКІ МАСИ УКРАЇНИ І ВИБОРИ ДО III ДУМИ

В. І. ПОПИК (Київ)

Налякане піднесенням революційної боротьби трудящих мас у 1905 р. самодержавство проголосило створення в Росії представницької установи — Державної думи, за допомогою якої сподівалося об'єднати всі контрреволюційні сили і водночас розколоти сили революції, ізольовати пролетаріат, скувати революційну енергію селянства і дрібнобуржуазних верств ланцюгами «конституційних» ілюзій. Тимчасова поразка пролетаріату в грудні 1905 р. дала царизмові змогу нав'язати народові контрреволюційну Думу.

Вибори до I Думи було проведено за антидемократичним виборчим законом, згідно з яким за співвідношенням кількості населення, яке представляв один виборщик, голос 1-го поміщика прирівнювався до 3-х голосів представників міської буржуазії, 15 — селян і 45 — робітників*. Однак відносну більшість в губернських виборчих зібраннях і в самій Думі уряд надав не поміщикам, а селянам. Пояснюється це тим, що в «верхах» трималася ще «віра в монархічний настрій села», в те, що «сірячок виручить»¹. Вважаючи селянство своєю масовою соціальною опорою, самодержавство розраховувало на допомогу «темних мужиків» у Думі поміщикам у їх боротьбі як проти лівих депутатів, так і проти «надмірних» домагань лібералів.

Проте діяльність I і особливо II Думи, яка була обрана за тим же виборчим законом, виявила повну безпідставність сподівань царизму. Пробуджене революцією селянство устами своїх депутатів-трудовиків** вимагало вирішення аграрного питання шляхом знищення поміщицького землеволодіння. Ліберально-кадетський «центр» Думи не тільки не зміг примирити селян з поміщиками за допомогою своїх куцих аграрних законопроектів, а й, продемонструвавши публічно свій недемократизм, сприяв розвіянню в масах ліберальних ілюзій.

Оскільки обманом за допомогою кадетів царизму не вдалося заспокоїти селянство, він перейшов до «столипінського» вирішення аграрного питання і створення нової, більш вузької, але надійної соціальної опори на селі — куркульства. Столипінська реформа, як і весь курс самодержавства на рішуче придушення революції, не могла співіснувати з «непокірною» Думою, і уряд знищив усю примарну кадетську «конституцію». Досвід її, зазначив В. І. Ленін, не вдався «не тому, що у кадетів або в уряді не було доброго бажання, а тому, що об'єктивні суперечності російської революції були *надто глибокі*»².

Здійснивши 3 червня 1907 р. державний переворот, самодержавство запровадило новий порядок виборів, за яким могла бути обрана тільки відверто реакційна Дума. Місія її полягала в тому, щоб «завершити революцію прямою угодою старої влади з поміщиками і найбіль-

Виборче право було обмежене численними цензами. Всі виборці — чоловіки віком від 25 років — поділялися за майново-становими ознаками на 4 нерівноправні *курії*. Закон встановив у землевласницькій і міській куріях дво-, в робітничій — три-, а в селянській — чотириступеневі вибори. На останньому етапі їх *виборщики*, які обиралися від кожної курії, у певній, визначеній законом для окремих губерній кількості збиралися разом у губернські виборчі зібрання для обрання депутатів Думи.

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 16, стор. 115.

² Трудовики — дрібнобуржуазні демократи — селяни та інтелігенція народницького напрямку, які об'єдналися в Державних думах у Трудову групу. В Думах вони хиталися між кадетами і соціал-демократами, що зумовлювалось класовою природою дрібних хазяїв — селян.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 16, стор. 58.

шою буржуазією на основі певного мінімуму конституційних реформ»³. Столипінський виборчий закон значно урізав виборчі права всіх демократичних верств населення, особливо пролетаріату і селянства.

Оскільки склад Думи залежав від політичного напрямку більшості в губернських виборчих зібраннях, представництво селян в них скоротили більше ніж удвічі — на 56,1% (1168 виборщиків замість 2659), а землевласників — збільшили на 32,9% (від 1952 до 2594 виборщиків)⁴. Внаслідок цього в 29 губерніях Європейської Росії поміщики обирали абсолютну більшість виборщиків⁵, а в решті — абсолютну більшість разом з виборщиками від великої буржуазії.

У 9 губерніях України кількість виборщиків від селян було зменшено від 507 до 253, зате по землевласницькій курії чисельність їх зростала з 576 до 681. У Волинській, Катеринославській, Полтавській та Херсонській губерніях землевласники і раніше мали відносну більшість виборщиків. Новий закон надав їм абсолютну більшість по всій Україні⁶.

Селянам, які мали землі у приватній власності, заборонено було брати участь у виборах в землевласницькій курії, за винятком лише тих, чії землі знаходились не в тих повітах, де вони були приписані до волостей⁷. Окреме обрання виборщиками-селянами із свого середовища так званих «обов'язкових» депутатів (по одному від кожної губернії) третьочервневий закон заборонив, підкоривши ці вибори сваволі правої поміщицької більшості. Саме через це «нововведення», що надало поміщикам можливість обирати від селян виключно своїх ставленників, закон і одержав назву «безсоромного»⁸.

Щоб позбавити більшу частину селянства виборчих прав, новий закон заборонив проводити спеціально для думських виборів переобрання складу волосних сходів і, формально зберігши в селянській курії чотириступеневі вибори, фактично відмінив першу їх стадію. Через це реальне право голосу залишилося в 1 млн. 500 тис. членів волосних сходів (по всій Росії)⁹ з 14 млн. селян-хазяїв, що мали його раніше. Обмеживши число селян-виборців таким вузьким колом, самодержавство позбавило права бути обраними ще й тих, хто відходив протягом року на заробітки до міста і не займався через це своїм господарством на надільній землі постійно¹⁰, адже саме селяни, які побували в пролетарському середовищі, були найбільш політично свідомі. Шляхом «просювання» уповноважених, обраних волосними сходами, на повітових з'їздах, власті сподівалися одержати такий склад виборщиків, з якого легко було б знайти «найбільш гідних» представляти інтереси селянства в Думі.

Переворот 3 червня став можливим в результаті спаду революції. Селянство, як і пролетаріат, не відповіло на нього піднесенням масової революційної боротьби. Зовні воно навіть байдуже зустріло його, бо вже значною мірою втратило надії і на Думу і кадетську «конституцію», що не дала народу землі. За цією байдужістю стояв перелом,

³ Там же, стор. 57.

⁴ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 21, стор. 48.

⁵ Див.: Ф. Н. Самойлов. Как происходили выборы при царизме. М., 1945, стор. 14.

⁶ Підраховано за даними: Государственная дума в России. Сборник документов и материалов, М., 1957, стор. 51—52, 393—395.

⁷ Див.: Там же, стор. 369.

⁸ Див.: Падение царского режима, т. V, М.—Л., 1926, стор. 422—423.

⁹ Див.: Выборы в Государственную думу третьего созыва. Статистический отчет Особого делопроизводства, СПб., 1911, стор. XIX.

¹⁰ Див.: Государственная дума в России, стор. 364.

який відбувався в свідомості мас. Якщо на вибори до I Думи селяни йшли ще з надіями на вирішення за її допомогою аграрного питання, а на час виборів до II Думи такі сподівання значно ослабли, то на виборах до III Думи за свідченнями тодішньої преси, панувало зневір'я в цьому ¹¹.

Більшовики прагнули використати виборчу кампанію для викриття самодержавства, піднесення політичної свідомості мас. Їх тактика відносно III Думи, вироблена В. І. Леніним у боротьбі з меншовиками та прихильниками бойкоту Думи, нерозривно пов'язувала участь партії у виборчій кампанії із завданням зміцнення її впливу в масах, систематичного виховання останніх у дусі лозунгів революційної соціал-демократії. На відміну від бойкотистського «спалахопускання» ця тактика була невід'ємною частиною всієї боротьби партії за повалення самодержавства ¹². В центр агітаційної роботи В. І. Ленін закликав поставити «роз'яснення народові того, що державний переворот 3 червня 1907 року є прямим і цілком неминучим результатом поразки грудневого повстання 1905 року» і що наступ реакції неминучий «при пануванні ніби конституційних способів боротьби» ¹³ доти, поки пролетаріат не підніметься для більш рішучого і наступального революційного натиску.

У зв'язку з жорстокими репресіями більшовики України, як і всієї Росії, не могли проводити широку роботу на селі і, головним чином розповсюджували лише листівки ЦК РСДРП та видання місцевих партійних комітетів і груп. Виходячи з прийнятих у ленінському дусі III Конференцією РСДРП рішень про боротьбу партії на виборах як проти сил реакції, так і проти лібералів, більшовики спрямовували свою агітацію на селі на те, щоб розвіювати ілюзії відсталих верств селянства щодо можливості вирішення аграрного питання «зверху» (урядом або Думою), а також проти ілюзій відносно кадетів. Викриття реакційної суті третьочервневого перевороту і зрадництва лібералів, які допомогли урядові його здійснити, була присвячена листівка ЦК РСДРП «Новий злочин царизму», що розповсюджувалась і на Україні ¹⁴. «Діяти так, як діяли в Думі кадети, означало перетворювати Думу в мимовільного співучасника всіх злочинів царської влади», — писалося в ній. Соціал-демократи зробили все можливе, щоб не дати Думі перетворитися на ганебний придаток царського уряду, на знаряддя «кадетсько-октябристської зради» ¹⁵. Полтавський комітет РСДРП у листівці, зверненій до селянства, роз'яснював, що Думу розігнано не через якусь вигадану змову, а тому, що правда, яку говорили в ній соціал-демократи, стала нестерпною для уряду і поміщиків. Вони не бажали обговорювати аграрне питання в Думі, де ліві депутати вимагали конфіскації їх земель. Конфіскації, або примусового продажу земель, підкреслювалося в листівці, уряд нізачо не дозволить ¹⁶. Закликаючи віддавати голоси за кандидатів соціал-демократії на виборах, листівки Юзівсько-Петровського комітету, Кам'янець-Подільської, Новоград-Волинської, Керченської організації, Літинської групи РСДРП переконливо доводили, що тільки соціал-демократична партія до кінця послідовно

¹¹ «Рада» (Київ), 1907, № 269.

¹² Див.: Н. Войтинский. Бойкотизм, отзовизм, ультиматизм. — Пролетарская революция, 1929, № 8—9 (91—92), стор. 34, 40.

¹³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 16, стор. 45.

¹⁴ Див.: Ф. Є. Лось, О. Г. Михайлюк. Класова боротьба з українському селі. 1907—1914, К., 1976, стор. 77—78.

¹⁵ ЦДІА УРСР, ф. 838, оп. 1, № 103.

¹⁶ Див.: Робітничий рух на Україні в роки реакції. (1907—1910 роки). Збірник документів, К., 1965, стор. 29.

відстоює інтереси всіх трудящих, у тому числі селянства¹⁷. Більшовики відкрито заявляли, що йдуть до Думи тільки для боротьби проти самодержавства, для викриття сил реакції. «Не Дума звільнить народ і дасть йому землю, — говорилося в листівці Севастопольського комітету РСДРП, — а всенародне повстання»¹⁸. Закликаючи маси до згуртування, листівка Бердичівського комітету наголошувала: «Народна свобода залежить від організованості, від готовності народу до кінця боротися за неї»¹⁹. На відміну від більшовиків, меншовики не вірили в революційні можливості селянства і не вели під час передвиборної кампанії на селі ніякої агітації.

Закликаючи трудящих активно брати участь у виборах, більшовики тим самим виступали проти неспроможної в умовах реакції тактики бойкоту III Думи, головними прихильниками якої були есери. Найважливіший їх довід на користь бойкоту — недопустимість участі представників трудящих у діяльності контрреволюційної Думи — виходив з нерозуміння есерами відсутності докорінної відмінності між кадетською і октябристською Думами, а також перспектив революційної боротьби. Проголошуючи бойкот засобом революціонізації і організації мас²⁰, вони на ділі прирікали їх на пасивність і відхід від боротьби. Шкідливість такої тактики була очевидна, і незважаючи на те, що 6-й Південно-російський обласний з'їзд есерів підтримав її, дозволивши членам партії участь у нижчих ступенях виборів виключно для агітації на користь бойкоту²¹, багато місцевих організацій, щоб не втратити остаточно вплив на маси, не тільки не підтримали бойкот, а й виставили на виборах своїх партійних кандидатів²². Скільки-небудь широкої підтримки на селі есери не мали.

Трудовики, що були в ідейному і організаційному відношенні розпльвчастою масою дрібнобуржуазних селянських демократів, не змогли виробити по відношенню до виборів чітко визначеної тактики. Конференція Трудової групи (липень 1907 р.) визнала за можливе брати участь у виборах або бойкотувати їх залежно від місцевих умов: настроїв мас, шансів на успіх тощо²³. Широко організувати передвиборну агітацію трудовики не змогли. Але оскільки вони були виразниками інтересів широких мас, селянство на виборах стихійно намагалось обирати саме тих людей, які дотримувалися трудовицьких поглядів відносно шляхів вирішення аграрного питання.

Револьюційній агітації на селі напередодні виборів безпосередньо протистояла тільки відверто чорносотенна. Ні кадетам, ні тим більше октябристам не було чого сказати селянам, як не було і потреби звертатися до них. По-перше, інтереси поміщиків і буржуазії були прямо протилежні інтересам селянства, по-друге, селянська курія не мала ніякого впливу на результати виборів. Тому тільки на завершальній їх стадії кадеги і октябристи намагалися агітувати селян-виборщиків, щоб залучити їх на свій бік. Чорносотенці ж вели передвиборну агітацію повсюдно і на всіх стадіях виборів. Особливо активно вони виступали на Волині, Київщині і Поділлі, де Союз руського народу користувався особливо великою підтримкою з боку поміщиків.

¹⁷ Див.: там же, стор. 65—67; Ф. Є. Лось, О. Г. Михайлюк. Класова боротьба в українському селі, стор. 80—81.

¹⁸ Див.: Робітничий рух на Україні в роки реакції, стор. 57—58.

¹⁹ Див.: там же, стор. 43.

²⁰ ЦДІА УРСР, ф. 838, оп. 2, № 473.

²¹ ЦДІА УРСР, ф. 838, оп. 2, № 67.

²² Див.: «Новое обозрение», (Одеса), 1907, № 335.

²³ ЦДІА УРСР, ф. 359, оп. 1, спр. 17, арк. 60.

Чорносотенці разом з властями відкрито втручалися в хід виборів, щоб забезпечити обрання правих селянських виборщиків. Чиновники, поліція і духовенство безсоромно «керували» виборами. В Подільській губернії дійшло до того, що виборщиків-селян заточили в монастир, де відповідним чином «агітували». 12 чоловік звідти втекло²⁴⁻²⁷. Проте не скрізь чорносотенці діяли так зухвало. В промислово розвинутих губерніях, де під впливом революційної боротьби пролетаріату селянство було більш свідомим у політичному відношенні, залякати його не вдалося. Ніде на Україні «чорна сотня» не мала значної підтримки на селі.

Хід виборів показав, що селяни втрачають віру в допомогу з боку Думи. Через це їх більшість ставилася до виборів байдуже, але й есерівського лозунгу активного їх бойкоту теж не підтримувала. За офіційними даними, по всій країні вибори не відбулися лише в 9% волостей, проте в це число включені й ті волості, де власті визнавали вибори недійсними, якщо обрані уповноважені їм не подобалися.

У 9 губерніях України на 1773 волосні сходи з 295 664 учасників прибуло на вибори 201 862²⁸. Найнижчою була явка в Чернігівській губернії — 54%, найвищою — у Київській — 77%. Тільки в 4-х повітах на Україні з'явилося менше половини виборців²⁹. Неприбуття великої кількості виборців на окремі волосні сходи не було результатом свідомого бойкоту, як це пізніше намагалися довести есери, а швидше — наслідком індивідуального ставлення селян до виборів. Навіть у Полтавській губернії, де через неявку селян не відбулося 27 волосних сходів³⁰ (найбільша по губерніях України кількість), тільки в Диканьському повіті відомий випадок, коли селян тричі збирали на вибори і накладали штрафи за неприбуття, але вони вперто бойкотували їх, бо чорносотенці хотіли нав'язати їм свою волю³¹. В одній волості Кролевецького повіту Чернігівської губернії селяни теж відкрито відмовилися обирати уповноважених³². Але такі випадки були поодинокими.

По всій Україні було обрано 3245 уповноважених від волосних сходів (по 2 від кожного). 301 уповноважений залишився недообраним, через неприбуття селян на вибори або позбавлення виборчих прав політично «неблагонадійних» уповноважених³³⁻³⁴. Про політичні погляди уповноважених від волосних сходів скільки-небудь достовірних даних немає ні в офіційних документах, ні в тогочасній пресі. Це цілком закономірно, тому, що боячись репресій, обрані селяни в більшості називали себе або правими, або безпартійними, нерідко взагалі відмовлялися що-небудь повідомляти про свої політичні погляди.

На з'їздах селянських уповноважених на Україні було обрано 247 виборщиків, 6 залишилося недообраними³⁵. За офіційними даними, 115 селянських виборщиків підтримували правих, 45 — октябристів, 62 були лівішими від октябристів. Крім того, 25 виборщиків, більшість з яких безперечно прагнула уникнути переслідувань за свої погляди, не повідомили про себе нічого³⁶. Але визначити за цими даними склад ви-

²⁴⁻²⁷ Див.: «Новое обозрение» (Одесса), 1907, № 360.

²⁸ Підраховано за даними: Выборы в Государственную думу третьего созыва, стор. 68, 72, 74, 86, 92, 96, 98.

²⁹ Див.: там же.

³⁰ Див.: Н. М. Добротвор. Рабочие депутаты в III Государственной думе, Горький, 1957, стор. 58.

³¹ ЦДІА УРСР, ф. 838, оп. 2, № 43.

³² Див.: «Правительственный вестник», 1907, № 203.

³³⁻³⁴ Див.: Выборы в Государственную думу третьего созыва, стор. 68—99.

³⁵ Підраховано за тими ж даними, стор. 126, 144, 154, 198, 212, 240, 256, 260—262.

³⁶ Див.: Выборы в Государственную думу третьего созыва, стор. 258, 262.

борщиків можна лише приблизно. Зрозуміло, що свідомих прибічників буржуазно-поміщицьких партій серед них було дуже мало. Селянські виборщики змушені були видавати себе за «правих» і «поміркованих». Крім боязні репресій, до цього призводило і бажання політично незрілих селян триматися подалі від «політики».

Що ж стосується соціал-демократів, трудовиків, есерів, то вони лише зрідка розкривали свій напрямок. У тогочасній пресі є відомості про належність до соціал-демократії лише двох виборщиків у Полтавській губернії³⁷ та двох — у Чернігівській³⁸. Показово, що в Київській, Подільській, Харківській та Чернігівській губерніях, де чорносотенці дуже рішуче втручалися у вибори в селянській курії, 83 виборщики-селяни назвали себе прибічниками правих, 129 — октябристів, 17 — кадетів та лівих, 18 — не повідомили нічого. На противагу цьому в Катеринославській, Полтавській, Таврійській та Херсонській губерніях абсолютна більшість виборщиків-селян була лівіша від октябристів навіть за офіційними даними. З 77 виборщиків правих і октябристів підтримувало тут не більше 25³⁹. Владам вдалося досягти обрання тільки таких селян, які всі назвали себе правими, лише на Волині, причому з 42 виборщиків 15 були членами Союзу руського народу⁴⁰.

Все це дає можливість припустити, що якби новий закон не заборонив самостійне обрання виборщиками-селянами одного депутата від губернії, то від України могло б пройти в Думу 4 селянських демократи — від Катеринославщини, Полтавщини, Таврії та Херсонщини. Але автори третьочервеного закону як раз і виходили з того, що виборщики від селян у масі будуть лівими, і тому ввели порядок виборів, при якому, як зазначав В. І. Ленін, «селянські демократи (трудовики) можуть забезпечити собі місця в Думі тільки в тому разі, коли всі без винятку виборщики від селян будуть трудовиками»⁴¹. Однак під час виборів до Третьої думи організованість і свідомість селян були ще недостатньо високими.

Поміщики мали змогу обирати правих селян у Думу всупереч бажанню більшості селянських виборщиків. Через це спроби частини останніх боротися за обрання висунутих ними кандидатів у Херсонській, Катеринославській, Таврійській губерніях, а також на Київщині і Поділлі, де переважали праві селяни-виборщики, навіть у Волинській губернії, де офіційно всі вони були правими, виявились безуспішними⁴². Широкий розголос мало свавілля поміщиків на виборах у Херсонській та Катеринославській губерніях. У Херсонській 16 селян-виборщиків (з 20) разом з виборщиками-робітниками зібрались і прийняли рішення провести до Думи селянина І. Петрова. Однак поміщикам вдалося схилити на свій бік селянина Сторчака, який порушив обіцянку відмовитися від виставлення своєї кандидатури на користь Петрова і був обраний в Думу⁴³. В Катеринославському губернському виборчому зібранні селяни вимагали занести до протоколу, що «обов'язковий» депутат від селян обраний не ними, а поміщиками. Вони залишили зал виборів, заявивши, що захист інтересів селянства передають депутатаві, що має бути обраним від робітничої курії⁴⁴.

³⁷ Див.: «Правительственный вестник», 1907, №№ 211, 217.

³⁸ Див.: Н. М. Добротвор, назв. праця, стор. 59.

³⁹ Підраховано за даними: Выборы в Государственную думу третьего созыва, стор. 145, 155, 209, 213, 241, 257, 261, 263.

⁴⁰ Див.: «Правительственный вестник», 1907, №№ 216, 217.

⁴¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 21, стор. 48.

⁴² ЦДІА УРСР, ф. 838, оп. 2, № 43.

⁴³ Див.: «Утренний курьер» (Миколаїв), 1907, № 217.

⁴⁴ Див.: «Южная зоря» (Катеринослав), 1907, № 438.

Октябристська поміщицька більшість у Катеринославській, Полтавській, Таврійській, Харківській та Чернігівській губерніях прагнула з «обов'язкові» депутати від селян обрати тих, хто, як здавалося поміщикам, буде підтримувати в Думі октябристів. Дійсно, обрані ними селяни — Леус (Харківська губ.), Удовицький (Полтавська губ.), Базилевич (Чернігівська губ.) примкнули в Думі до фракції октябристів. До неї ж з другої сесії перейшов і Тараненко (Катеринославська губ.)⁴⁵. У Таврійській губернії поміщикам вдалося від селян обрати свого ставленика — колоніста Гальваса, що мав близько 250 десятин землі⁴⁶. Крім обов'язкових депутатів від селян в губерніях, де октябристи мали більшість, до Думи було обрано лише одного селянина-куркуля Гузя на Чернігівщині⁴⁷.

У Волинській, Київській та Подільській губерніях зусиллями властей і «чорної сотні» вдалося створити блок правих поміщиків і частини відповідно «оброблених» виборщиків-селян, спрямований проти лівих та «інородців». За «допомогу» чорносотенні поміщики обрали в цих губерніях до Думи, крім 3-х «обов'язкових» депутатів, ще 8 селян. Лише один з них — Сидоренко (Київська губ.) у першу сесію примкнув до октябристів. Всі інші були правіші від октябристів: 5 з них — Коваленко (Київська губ.), М. Андрійчук (Волинська губ.), Ніколенко, Г. Андрійчук, Галушак (Подільська губ.) — увійшли до фракції помірковано правих. Пахальчак (Подільська губ.) і 4 депутати від Волинської губернії — Герасименко, Данилюк, Клименко та Нікітюк — до фракції правих⁴⁸. Єдиний кандидат, якого права більшість у Херсонській губернії змогла протиставити лівим селянам — Сторчак примкнув у I сесію до кадетів, проте за поглядами В. І. Ленін вважав його типовим правим селянином⁴⁹.

Серед цих 18 «представників селянства» мало було справжніх хліборобів, зате багато чиновників і сільських «павуків»: 3 волосних старшини і один кандидат у старшини, 1 збирач податків, 2 волосних писарі. Один депутат мав звання зауряд-прапорщика, троє були відставними унтер-офіцерами, причому депутат Леус раніше служив у жандармерії⁵⁰. Крім фактичного поміщика Гальваса багато землі мали ще четверо: Базилевич, Гузь, М. Андрійчук та Г. Андрійчук — від 20 до 33 десятин⁵¹. Четверо — Герасименко, Данилюк, Ніколенко і Пахальчак — входили до Союзу руського народу⁵².

І все ж результати виборів свідчили про демократизм селянства: адже у всіх губерніях України праві і октябристські депутати від селян були обрані не ними, а поміщиками, за деяких селяни-виборщики взагалі не подали жодного голосу⁵³. Куркулі та представники найвідсталіших верств селянства потрапили до Думи тільки завдяки насильству, возведеному в ранг закону, завдяки перетворенню виборів на фарс.

⁴⁵ Див.: Обзор деятельности Государственной думы третьего созыва. 1907—1912 гг. Часть I, СПб., 1912. Приложение, стор. 108, 115—117.

⁴⁶ Див.: Созыв (3-й) Государственной думы. Портреты, биографии, автографы, СПб., 1910, текст до табл. 24.

⁴⁷ Див.: там же, текст до табл. 25.

⁴⁸ Див.: Обзор деятельности Государственной думы третьего созыва, 1907—1912. Часть I, Приложения, стор. 102, 107, 115.

⁴⁹ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 17, стор. 295.

⁵⁰ Див.: Созыв (3-й) Государственной думы. Портреты, биографии, автографы, текст до табл. 4, 11, 15, 25, 28.

⁵¹ Див.: «Правительственный вестник», 1907, № 224; Созыв (3-й) Государственной думы. Портреты, биографии, автографы, текст до табл. 6, 7, 28.

⁵² Див.: там же, текст до табл. 5, 11, 28, 28.

⁵³ ЦДАЖР, ф. 115, оп. 1, спр. 35, арк. 8, 26; Созыв (3-й) Государственной думы. Портреты, биографии, автографы, текст до стор. 4.

Не лише вибори свідчили про неможливість столипінського «заспокоєння» селянства, але й діяльність селян-депутатів у Думі. Вона наочно показала, що суперечності між селянством в цілому і поміщиками надзвичайно глибокі. Праві селяни, серед яких багато було куркулів, виступили фактично проти аграрної політики Столипіна, оскільки, підтримуючи ліквідацію общини, не пов'язували її з вирішенням аграрного питання і вимагали наділення малоземельного і безземельного селянства землею⁵⁴. Аграрний проект правих селян у III Думі на ділі був революційним, оскільки його здійснення було «абсолютно несполучне із збереженням в сучасній Росії влади царя і землеволодіння поміщиків»⁵⁵. Відмінність між відкрито революційною позицією трудовиків і несвідомою, стихійною революційністю правих М. Андрійчука, Нікітюка, Сторчака та їм подібних⁵⁶ В. І. Ленін вважав «лише відмінністю відтінків всередині єдиного напрямку»⁵⁷.

Закономірним було те, що селянські депутати врешті залишили праві фракції Думи. Серед них чотири депутати від України: Галушак перейшов з фракції помірковано-правих до прогресистів, Леус, Сидоренко і Удовиський — від октябристів до безпартійних⁵⁸, спочатку «наївний до святості і політично нерозвинений до неймовірності» Сторчак⁵⁹, не міг далі перебувати у фракції кадетів і перейшов до безпартійних⁶⁰. 26 з 53 «обов'язкових» селянських депутатів, в більшості спеціально підібраних поміщиками, стали в чорносотенно-октябристській Думі депутатами опозиції. Це свідчило про те, що на виборах селянська курія виявилася найбільш демократичною з усіх непролетарських курій^{61–62}.

Вибори на ділі підтвердили правильність оцінки більшовиками селянства як революційного класу, союзника пролетаріату в його боротьбі за повалення самодержавства. Вони стали відображенням глибокого перелому в свідомості селян, які поступово позбувалися «конституційних» ілюзій, все більше переконувалися в неможливості вирішення аграрного питання без рішучої революційної боротьби, без повалення самодержавства. Це означало, що при широкій постановці агітаційної роботи на селі під час нового піднесення революційного руху широкі маси селянства підуть за більшовиками.

⁵⁴ Див.: А. Я. Аврех. Царизм и третьеиюнская система, М., 1966, стор. 78–79.

⁵⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 17, стор. 296.

⁵⁶ Див.: там же, стор. 297.

⁵⁷ Там же, стор. 289.

⁵⁸ Див.: Обзор деятельности Государственной думы третьего созыва, 1907—1912. Часть I, Приложения, стор. 114—118, 128—129.

⁵⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 17, стор. 295.

⁶⁰ Див.: Обзор деятельности Государственной думы третьего созыва. 1907—1912. Часть I. Приложения, стор. 126, 128—129.

^{61–62} Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 21, стор. 49.

Замітки

Л. Л. ГОРБЕНКО (Київ)

**ДІЯЛЬНІСТЬ ПАРТІЙНИХ
ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ
ПО ПІДВИЩЕННЮ РОЛІ
ЛЕКЦІЙНОЇ ПРОПАГАНДИ
В ІДЕЙНО-ПОЛІТИЧНОМУ
ВИХОВАННІ ТРУДІВНИКІВ СЕЛА
(1966—1970 рр.)**

В умовах розвинутого соціалізму, з подальшим зростанням ролі КПРС у житті радянського суспільства підвищується значення ідеологічної роботи партії. «Динамізм розвитку радянського суспільства, — підкреслив Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР Л. І. Брежнєв у Звітній доповіді XXV з'їзду партії, — зростаючі

масштаби комуністичного будівництва, наша діяльність на міжнародній арені настійно вимагають безперервного **підвищення рівня партійного керівництва розвитком економіки і культури, вихованням людей, поліпшення організаторської і політичної роботи в масах**»¹.

Велика роль у масово-політичній роботі партії належить цілеспрямованій і систематичній лекційній пропаганді. Живе слово лектора було і залишається одним з найважливіших засобів зв'язку партії з масами. «Особистий вплив, — вказував В. І. Ленін, — і виступ на зборах у політиці надзвичайно багато значить. Без них немає політичної діяльності...»².

Керуючись ленінськими настановами, Комуністична партія Радянського Союзу приділяє велику увагу питанням підвищення ролі і значення усної пропаганди в комуністичному будівництві. Її завдання в сучасних умовах знайшли дальший розвиток у постанові ЦК КПРС «Про підвищення ролі усної політичної агітації у виконанні рішень XXV з'їзду КПРС» (1977 р.). Усна агітація, підкреслюється в ній, дає можливість предметно впливати на «...підвищення виробничої та громадської активності трудящих, вивчати настрої мас і своєчасно на них реагувати, вести відверту розмову з аудиторією про недоліки, труднощі і шляхи їх подолання, доходити з партійним словом до кожної людини»³. У постанові ЦК КПРС «Про стан і заходи поліпшення лекційної пропаганди» (1978 р.) вказується, що вона «...перетворилася в дійовий фактор формування наукового світогляду, активної життєвої позиції, високих ідейно-політичних і моральних якостей радянських людей...»⁴.

Вирішуючи нові завдання, партія велику увагу приділяє вивченню досвіду минулих років. У даній замітці висвітлюється діяльність лекційної пропаганди, підвищення її ролі в ідейно-політичному вихованні трудівників села в 1966—1970 рр.

¹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 73.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 47, стор. 52.

³ «Радянська Україна», 25 лютого 1977 р.

⁴ «Радянська Україна», 5 березня 1978 р.

Дальшій активізації ідеологічної, в тому числі й лекційної роботи на селі сприяли рішення XXIII з'їзду КПРС, в яких акцентувалася увага партійних організацій на поступальному розгортанні і поглибленні ідейно-політичного виховання сільських трудівників, приведенні його у відповідність з потребами і потенціальними можливостями комуністичного будівництва, здійсненні значного кроку вперед по шляху істотного зближення ідейно-моральних рівнів міського і сільського населення. «Перед нами, — вказувалося в рішеннях XXIII з'їзду КПРС, — стоять великі завдання в галузі поліпшення ідейно-політичної роботи на селі. Треба докорінно поліпшити політичне і культурне виховання сільських трудівників...»⁵.

Виконуючи рішення XXIII з'їзду КПРС, партійні організації республіки розгорнули значну роботу по посиленню лекційної пропаганди. Глибокою турботою про дальший розвиток усної пропаганди пройнята постановка Пленуму ЦК Компартії України «Про дальше поліпшення постійної інформації як важливого засобу піднесення організаторської та ідейно-політичної роботи парторганізацій України» (1968 р.)⁶, що накреслила конкретні шляхи по дальшому посиленню ролі лекційної пропаганди в республіці.

Партійні організації республіки, використовуючи позитивний досвід попереднього періоду, керуючись новими положеннями партії про значення лекційної пропаганди у комуністичному будівництві, зосередили свої зусилля на підвищенні її дійовості. Як свідчать документи, питання лекційної пропаганди почали все частіше обговорюватися на пленумах і бюро обласних і районних комітетів партії, в первинних партійних організаціях⁷. Значне місце в їх рішеннях відводилося вдосконаленню лекційної пропаганди, піднесенню її на рівень сучасних вимог.

Характерною особливістю посилення партійного керівництва цією ланкою ідеологічної роботи було підвищення уваги до наукових принципів її організації. З цією метою Дніпропетровський обласний комітет партії, зокрема, зосередив зусилля на проведенні соціологічних досліджень по вивченню духовних потреб сільських трудівників⁸.

Питання вдосконалення лекційної пропаганди займали значне місце в партійній діяльності районних комітетів партії. Так, у Баштанському райкомі Компартії України в 1966 р. ці питання розглядалися двічі, а в 1970 р. — п'ять разів, при чому на відміну від попередніх років вивчення стану лекційної пропаганди відбувалося на містах, у колгоспах і радгоспах, що надавало значної практичної допомоги первинним парторганізаціям⁹.

Помітно посилилась увага до усної пропаганди в сільських парторганізаціях. Характерною в цьому плані є діяльність парторганізації колгоспу ім. Держинського Білгород-Дністровського району Одеської області, де за досліджуваний період лише питання лекційної пропаганди, підвищення її ролі в ідейно-політичному вихованні сільських трудівників обговорювалися дев'ять разів.

Цілеспрямована робота партійної організації по розвитку і поліпшенню лекційної пропаганди сприяла її дальшому піднесенню. Лише за січень-жовтень 1970 р. у всіх підрозділах цього колгоспного виробництва було прочитано понад 250 лекцій, 60% з яких присвячено суспіль-

⁵ XXIII з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу. Стенографічний звіт, т. I, К., 1966, стор. 99.

⁶ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, т. 2, К., 1977, стор. 836—839.

⁷ ЦА ІПІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 262, спр. 190, арк. 47.

⁸ Там же, спр. 43, арк. 40.

⁹ Партархів Миколаївського обкому Компартії України, ф. 83, оп. 27, спр. 11—15.

но-політичній, ленінській тематиці¹⁰. Все це свідчить про те, що партійні організації республіки все більшу увагу приділяли ідейно-виховній роботі серед трудівників села.

Партійні органи, підвищуючи керівництво лекційною пропагандою, проводили значну роботу по підборі лекторських кадрів, удосконаленню системи їх навчання, залученню висококваліфікованих спеціалістів народного господарства. Лише по республіканському товариству «Знання» кількість лекторів за роки восьмої п'ятирічки зросла більш ніж на 136 тис. чол., що становило на початок 1971 р. 560 824 чол.¹¹

Виходячи з рішень XXIII з'їзду КПРС про те, що комуністичне виховання не є справою лише ідеологічних робітників, а обов'язком всієї нашої партії¹², партійні комітети першочергову увагу приділяли дальшому залученню комуністів до лекційної пропаганди. На кінець 1970 р. їх кількість у складі лекторів республіканської організації товариства «Знання» збільшилася на 44%, що становило 265 867 чол., тобто майже кожний другий член Товариства був членом партії¹³.

Значних успіхів добилися партійні організації в кількісному й якісному зміцненні сільських первинних організацій товариства «Знання». Так, кількість лекторів у них зросла за цей період з 251 477 до 299 495 чол., в тому числі спеціалістів сільського господарства: агрономів, зоотехніків, механізаторів — на 25%, керівників колгоспів і радгоспів — на 34%, що становило на кінець 1970 р. відповідно 42 413 і 9029 чол. У лекційній пропаганді брали участь 4125 колгоспників і робітників радгоспів¹⁴. В ряді областей партійні організації досягли більш значного зростання організацій товариства «Знання».

Певна увага приділялася зміцненню штатних і позаштатних лекторських груп при партійних комітетах. На кінець 1967 р. на Україні було 649 штатних лекторів і керівників лекторських груп, а в 1970 р. — 728 чол., у тому числі 468 чол. — при районних комітетах партії, а також 15 550 чол. позаштатних лекторів, з яких майже дві третини працювало при райкомах партії¹⁵.

Партійні організації широко залучали до лекційної пропаганди спеціалістів народного господарства. Так, кількість лекторів з вищою освітою при обласних і міських комітетах партії зросла з 95,4% у 1967 р. до 99,1% на початок 1970 р.¹⁶, при райкомах партії — до 91%. Як правило, це були досвідчені спеціалісти, майже 80% з них мали стаж пропагандистської роботи до п'яти років і більше¹⁷.

Невпинне піклування партійних організацій про підвищення ідейно-політичного рівня лекторів, зростання їх чисельності, сприяло розгортанню лекційної пропаганди, підвищенню її ефективності. Якщо лекторами республіканського товариства «Знання» в 1966 р. було прочитано 4004,4 тис. лекцій, то в 1970 р. їх кількість збільшилася вже до 4652,8 тис., причому 55% з них припадало на сільську аудиторію. Найбільшого ж охоплення лекційною пропагандою, зокрема, трудівників села, досягли партійні організації Вінницької, Волинської, Житомирської, Кіровоградської, Миколаївської, Полтавської, Ровенської і Сум-

¹⁰ Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 6486, оп. 1, спр. 18—22. (Підрахунки автора).

¹¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 4618, оп. 1, спр. 1303, арк. 8.

¹² Див.: Матеріали XXIII з'їзду КПРС, К., 1966, стор. 84.

¹³ ЦДАЖР УРСР, ф. 4618, оп. 1, спр. 1011, арк. 2; спр. 1303, арк. 9. (Підрахунки автора).

¹⁴ Там же, арк. 8—9. (Підрахунки автора).

¹⁵ ЦА ІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 257, спр. 34, арк. 192; оп. 262, спр. 190, арк. 57.

¹⁶ Там же.

¹⁷ Там же, оп. 262, спр. 43—46. (Підрахунки автора).

ської областей. Тут читалося від 70 до 80% лекцій від їх загальної кількості¹⁸.

Постійно розширялися масштаби роботи лекторських груп партійних комітетів. Якщо в 1967 р. усі штатні лектори прочитали 53807 лекцій, то в 1970 р. лише лекторськими групами районних комітетів було прочитано понад 60 тис. лекцій, а загалом разом з позаштатними лекторами — понад 280 тис. лекцій¹⁹. Слід відзначити, що третина прочитаних лекцій припадала на сільську аудиторію²⁰.

Виконуючи завдання, поставлені ЦК КПРС, ЦК Компартії України по посиленню ідеологічної роботи в масах, партійні організації республіки досягли певних успіхів у розширенні масштабів усної пропаганди.

Багато нового і цінного в зміст комуністичної пропаганди внесли постанови ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції», «Про підготовку до 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна», Тези ЦК КПРС «50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції», «До 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна», а також доповіді Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л. І. Брежнєва «П'ятдесят років великих перемог соціалізму», «Справа Леніна живе і перемагає». Вони відіграли велику роль у справі дальшого розвитку теорії марксизму-ленінізму, практики комуністичного будівництва.

В практиці лекційної пропаганди дедалі значне місце стали займати цикли лекцій, лекторії, ленінські читання, які дозволяють з найбільшою повнотою розкрити нові теоретичні положення і висновки марксистсько-ленінського вчення на сучасному етапі.

З високою активністю розгорнули ювілейну лекційну пропаганду районні і первинні партійні організації. Так, у Генічеському районі Херсонської області лише за вісім місяців 1967 р. було проведено 4554 лекції, половину з яких присвячено 50-річчю Радянської влади, працювало 22 лекторії. Велика, чітко спланована робота проводилась у колгоспі ім. XXII з'їзду КПРС, де за цей час було прочитано 280 лекцій, добре поставлена пропаганда марксистсько-ленінської теоретичної спадщини, створено лекторій «Світло ленінських ідей», в якому читалися лекції: «Жовтнева революція — нова епоха в історії розвитку людства», «КПРС — натхненник і організатор перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції», «Всесвітньо-історичне значення Великого Жовтня» і багато інших²¹. Ще більшого розмаху набула лекційна пропаганда на честь 100-річчя від дня народження В. І. Леніна. Так, у Баштанському районі Миколаївської області в усіх 76 селах проходили ленінські читання, в 49 населених пунктах працювали лекторії і кінолекторії з ленінської тематики²².

Широкого розповсюдження дістали теоретичні конференції, тематичні вечори, усні журнали, вечори питань і відповідей. Лише за п'ять місяців 1970 р. в одній Кіровоградській області їх було проведено понад 7 тис.²³

Поряд з використанням загальновідомих форм лекційної пропаганди партійні організації проводили постійний пошук нових її форм. Так, у ряді сільських районів Дніпропетровської області дістала визнання

¹⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. 4618, оп. 1, спр. 1011, арк. 5; спр. 1303, арк. 3—6.

¹⁹ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 257, спр. 207, арк. 4; оп. 262, спр. 43—46. (Підрахунки автора).

²⁰ Там же, оп. 257, спр. 34, арк. 193.

²¹ Херсонський обласний державний архів, ф. Р-3601, оп. 2, спр. 117, арк. 74—76.

²² Партархів Миколаївського обкому Компартії України, ф. 7, оп. 199, спр. 128, арк. 67; ф. 598, оп. 9, спр. 27, арк. 56.

²³ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 262, спр. 191, арк. 100.

така нова форма лекційної пропаганди, як «Дні бригад». Зокрема, в Апостоловському районі систематично, двічі на місяць, у господарствах проводилися «Дні бригад». В цілому за рік завдяки цій формі пропаганди там було прочитано близько 500 лекцій і доповідей з різної тематики: «Ленінізм — марксизм сучасної епохи», «Про розвиток і вдосконалення соціалістичних суспільних відносин на селі за роки Радянської влади», «Торжество ленінської національної політики», «Здійснення ленінського кооперативного плану на Україні» тощо ²⁴.

Значний вклад у розгортання і підвищення ідейно-теоретичного рівня лекційної пропаганди на селі внесли міські партійні організації. Так, наприклад, лише для пропаганди Тез ЦК КПРС «До 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна» Центральний Комітет Компартії України і обкоми партії в 1970 р. направили в райони понад 400 пропагандистських груп загальною чисельністю 5 тис. чол. Крім того, в райони і села республіки за рішенням ЦК Компартії України виїжджали понад 4 тис. доповідачів з числа партійних, радянських і господарських керівників ²⁵.

Організуючи і спрямовуючи лекційну роботу, партійні організації досягли значних успіхів у справі пропаганди марксистсько-ленінського вчення. Якщо в 1966 р. республіканським товариством «Знання» читалося 628,3 тис. лекцій з історії КПРС, філософії — 82,6 тис., політекономії — 100,4 тис., з історії СРСР і загальної історії — 301 тис. лекцій, то в 1970 р. їх кількість збільшилася відповідно: 720,3 тис., 113,9 тис., 122,3 тис., 361,2 тис. лекцій ²⁶.

Певне місце в лекційній пропаганді відводилося висвітленню зовнішньополітичної діяльності КПРС. Лише в 1970 р. з цієї тематики було прочитано понад 377 тис. лекцій проти 323 тис. в 1966 р. ²⁷ Постійно зростала кількість лекцій, в яких висвітлювалося торжество ленінської національної політики в СРСР, розкривалася ворожа діяльність українських буржуазних націоналістів, сіоністів імперіалістичної реакції. Партійні організації республіки піклувалися про створення циклів лекцій і лекторіїв з цієї тематики, про організацію зустрічей учасників радянських делегацій, які відвідали країни капіталу, з трудящими, зокрема, з трудівниками села.

Особливо значного розмаху набула усна комуністична пропаганда з питань боротьби з буржуазною ідеологією в роки підготовки і святкування 50-річчя Радянської влади і 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Великою популярністю користувався цикл лекцій «Світ очима радянської людини», що проводився в 1969—1970 рр. у Первомайському районі Кримської області. Там були прочитані, зокрема, такі лекції: «Японія сьогодні», «По Швеції», «ФРН», «Канада» ²⁸. В більшості вони читалися лекторами, які бували в цих капіталістичних країнах, могли своїми очима порівняти соціалістичний і капіталістичний способи життя. Це сприяло емоціональному впливові на аудиторію, підвищувало її зацікавленість. В цілому по республіці з цієї тематики у 1970 р. було прочитано близько 20 тис. лекцій проти 4 тис. у 1967 р. ²⁹

Під керівництвом Комуністичної партії лекційна пропаганда перетворилася у важливий фактор формування всебічно розвиненої особи.

²⁴ Там же, спр. 43, арк. 36.

²⁵ Б. П. Ковалевский. Управление союза рабочего класса и колхозного крестьянства в период строительства коммунизма, К., 1972, стор. 310.

²⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 4618, оп. 1, спр. 1011, арк. 6, 7, 8; спр. 1303, арк. 6.

²⁷ Там же, спр. 1011, арк. 10; спр. 1303, арк. 6.

²⁸ Партархів Кримського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 7, спр. 85, арк. 87.

²⁹ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 262, спр. 43—46; оп. 257, спр. 34, арк. 125. (Підрахунки автора).

В нашій республіці товариством «Знання» за 1966—1970 рр. було прочитано близько 22 млн. лекцій, у тому числі понад 11 млн.—трудівникам села, на яких були присутні понад 1 млрд. чол. Більш ніж половина усіх лекцій читалася з суспільно-політичної тематики³⁰. І це закономірно. КПРС завжди розглядала лекційну пропаганду як важливе знаряддя в здійсненні політики партії в комуністичному будівництві, в розвитку свідомості мас, що, як вчив В. І. Ленін, завжди залишається базою і головним змістом усієї нашої роботи³¹.

Таким чином, у досліджуваній період партійні організації республіки в ході виконання рішень ЦК КПРС і ЦК Компартії України добилися значних успіхів у розширенні масштабів лекційної пропаганди, підвищенні її ролі й ефективності в ідейно-політичному вихованні трудівників села.

³⁰ ЦДАЖР УРСР, ф. 4618, оп. 1, спр. 1011, арк. 4—11; спр. 1012, арк. 5; спр. 1105, арк. 3, 5, 6; спр. 1206, арк. 2; спр. 805, арк. 2; спр. 1303, арк. 4, 6 (Підрахунки автора).

³¹ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 13, стор. 352—353.

Т. О. ДЕМ'ЯНОВА (Миколаїв)

**ДО ІСТОРІЇ ПЕРЕБУДОВИ
ПИСЬМЕННИЦЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ
НА УКРАЇНІ
(1932—1937 рр.)**

Керуючись ленінськими принципами партійного керівництва літературою, Комуністична партія на всіх етапах історичного розвитку підкреслювала її винятково важливу роль як в ідеологічній роботі, так і в комуністичному вихованні трудящих.

Партія весь час удосконалювала форми й методи керівництва культурою і літературою. У січні 1932 р. ЦК ВКП(б) прийняв постанову «Про посилення Культпропвідділу ЦК працівниками і про перебудову роботи Культпропу в дусі систематичної пропаганди марксизму-ленізму»,¹ спрямовану на конкретизацію партійного керівництва культурним процесом у країні. В ЦК ВКП(б) і ЦК Компартій союзних республік, в обкомах, крайкомах, міськкомах партії були створені сектори по керівництву художньою літературою, мистецтвом, пресою і т. ін.² Партія орієнтувала радянських письменників на створення якісно нових творів, які б відображали зміст соціалістичної дійсності, і задовольняли зрілі духовні потреби нової людини — будівника соціалізму.

Письменники прагнули йти в ногу з життям, допомагати своєю творчістю партії і народу в будівництві соціалізму і нової пролетарської культури. Серед письменництва з року в рік посилювався процес ідейного, організаційного єднання. Однак цьому процесу заважала роз'єднаність і груповщина письменницьких організацій. В країні існували організації літераторів РАПП, ВОАПП, ЛЕФ, ВСПП, ЛОЧАФ, ВУСПП, «Молодняк», «Плуг», «Гарт», «Нова генерація» та ін. Про подолання роз'єднаності і груповщини в колі творчої інтелігенції постійно дбала партія. Ідея єдності письменницьких сил Радянської країни була закладена ще в рішенні XIII з'їзду РКП(б) (травень 1924 р.) і в резолюції ЦК РКП(б) від 18 червня 1925 р.

¹ Ціли партійного работника, вып. VIII, М., 1934, стор. 288.

² Історія комуністичної партії Радянського Союзу, т. 4, кн. 2, К., 1971, стор. 94.

Інтернаціоналістські тенденції, відчуття єдності письменницьких лав і спільних завдань, які стояли перед усіма братніми літературами країни, помітно зміцнювались і в українській літературі.

А між тим тодішні провідні літературні організації, їх керівництво не спромоглися перебудуватися відповідно до нових умов. Потрібні були заходи, що сприяли б поєднанню творчих сил радянських письменників у боротьбі за соціалізм, за дальший рух уперед, за нові висоти літератур народів СРСР, національних формою, соціалістичних змістом.

І партія здійснила ці заходи, прийнявши 23 квітня 1932 р. постанову «Про перебудову літературно-художніх організацій», яка передбачала ліквідацію асоціацій пролетарських письменників ВОАПП, РАПП і «Об'єднання всіх письменників, що підтримують платформу Радянської влади і прагнуть брати участь в соціалістичному будівництві в ній»³. «Рішення ЦК, — писала з приводу цієї постанови газета «Правда» 9 травня 1932 р. у редакційній статті «На рівень нових завдань», — перебуває в найтіснішому зв'язку із заходами партії, спрямованими до того, щоб науку і техніку зробити надбанням найширших мас трудящих. Воно буде сприяти дальшому розквітові літератури й мистецтва в Радянському Союзі...».

Постанова ЦК відкривала найсприятливіші перспективи для розвитку радянської літератури, вона встановлювала нові організаційні форми літературного процесу, накреслювала ідейно-творчі шляхи зростання радянської художньої літератури.

Представники різних літературних організацій, письменники різних поколінь, різних творчих напрямів з схваленням сприйняли постанову ЦК ВКП(б). Про це свідчить обговорення широкими колами художньої інтелігенції постанови ЦК ВКП(б) від 23 квітня 1932 р.

У травні 1932 р. Центральний Комітет КП(б)У провів літературну нараду в справі реалізації постанови ЦК ВКП(б) від 23 квітня 1932 р. Нарада виробила заходи по дальшому роз'ясненню значення цього важливого партійного документа, особливо вказувалося на роль партійної і радянської преси у висвітленні основних положень постанови⁴.

У ході реалізації постанови ЦК ВКП(б) були створені Всесоюзний і республіканський Організаційні комітети. До складу Оргкомітету спільки радянських письменників України ввійшли: І. Кулик (голова), І. Микитенко, П. Тичина, М. Бажан, О. Корнійчук, Іван Ле, І. Кириленко, Я. Городської, П. Панч, А. Головка, О. Вишня та ін. З 24 члена Оргкомітету 12 письменників були комуністами. Представником від України у Всесоюзному Оргкомітеті був І. Кулик⁵.

Комуністична фракція Оргкомітету СРПУ організувала обговорення постанови «Про перебудову літературно-художніх організацій» в усіх літературних організаціях і групах республіки. Так, у травні 1932 р. відбулися ліквідаційні збори літературних організацій ВУСПП'У, «Молодняка», «Плуга», «ЛОКЧФ'у». Збори показали, що основна маса письменників України правильно сприйняла постанову ЦК ВКП(б) і перебудовує свою роботу відповідно до рішень партії.

Під керівництвом партійних організацій СРПУ провела збори й творчі наради по обговоренню постанови в Харкові, Києві, Одесі, Сталіно, Маріуполі, Запоріжжі, Миколаєві, Дніпропетровську, Полтаві та інших містах України. Оргкомітет СРПУ, комуністична фракція, секретаріат та президія Оргкомітету, а в обласних центрах — організаційні

³ Культурне будівництво в Українській РСР. Збірник документів, т. 1, К., 1960, стор. 573—574.

⁴ «Комуніст» 16 травня, 4 червня 1932 р.; «Вісті», 11 травня 1932 р.

⁵ ІЛ ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 145-а, спр. 146, арк. 73—74, 83.

бюро СРПУ розгорнули велику роботу по дальшій консолідації художньої інтелігенції навколо Комуністичної партії для розв'язання завдань соціалістичного будівництва.

Робота партійних організацій по виконанню постанови ЦК ВКП(б), ліквідація існуючих літературних груп сприяли об'єднанню радянських письменників у єдину творчу Спілку. Оргкомітет Спілки письменників СРСР в інформаційному листі Центральному Комітетові партії у лютому 1933 р. повідомляв про бажання багатьох письменників перейти «на позиції робітничого класу та про роботу під керівництвом партії у майбутній Спілці»⁶.

Для посилення партійного керівництва розвитком літератури була створена партійна організація в Оргкомітеті СРПУ. 12 грудня 1933 р. було обрано партійне бюро⁷. Створення партійної організації Оргкомітету сприяло зростанню його ролі в ідейно-теоретичній і організаційній роботі серед письменників республіки по підготовці й проведенню Першого Всесоюзного і Першого Всеукраїнського з'їздів письменників і створенню єдиної Спілки письменників.

Уся робота по підготовці письменницьких з'їздів проходила під знаком виконання рішень XVII з'їзду ВКП(б) і XII з'їзду КП(б)У, які приділяли велику увагу питанням розвитку художньої літератури. Оргкомітет СРПУ провів в республіці ряд конференцій, нарад письменників, критиків⁸.

Організаційну і творчу перебудову літературного життя республіки завершив Перший Всеукраїнський з'їзд радянських письменників (16 червня — 12 серпня 1934 р.). З'їзд підбив підсумки дворічної роботи Оргкомітету СРПУ та організаційно оформив єдину Спілку письменників України, у яку увійшло понад 300 чоловік, проаналізував досягнення української радянської літератури за 15 років⁹.

На Першому Всесоюзному з'їзді радянських письменників (17 серпня — 2 вересня 1934 р.) від України було 65 делегатів. З'їзд організаційно закріпив створення єдиної Спілки радянських письменників, прийняв Статут СРП СРСР¹⁰. Великою заслугою Першого з'їзду письменників СРСР було те, що він глибоко і всебічно розв'язав проблему зв'язків літератури з життям, наголосив на значенні літератури у побудові соціалізму.

Після Першого Всесоюзного з'їзду радянських письменників розвиток радянської літератури проходив під знаком утвердження морально-політичної єдності радянських митців. Значно підвищилася творча і громадська активність письменників, поглибився їх зв'язок з життям, участь у соціалістичному будівництві. Прозаїки й поети, драматурги й публіцисти Радянської України розкривали в своїх творах образ В. І. Леніна, керівну роль Комуністичної партії, оспівували радянський патріотизм і відданість соціалістичній Батьківщині, дружбу та братерство радянських народів. В. І. Ленінові присвятили цикл віршів В. Сосюра, П. Тичина, М. Рильський, М. Бажан. Найзначнішими творами того періоду в поезії були збірки «Партія веде», «Чуття єдиної родини» (П. Тичина), «Літо», «Україно», «Моя Батьківщина» (М. Рильський), «Нові поезії» (В. Сосюра), «Безсмертя», «Батьки й діти» (М. Бажан). Провідною темою української радянської літератури того періоду стала сучас-

⁶ Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 4, кн. 2, стор. 454.

⁷ «Червоний шлях», 1934, № 1, стор. 196.

⁸ «Правда», 23, 24 травня 1934 р.; «Літературний Донбас», 1933, № 9, стор. 118.

⁹ «Літературна газета», 20 серпня 1934 р.

¹⁰ Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 4, кн. 2, стор. 456; «Известия», 16 серпня 1934 р.

ність з її багатим духовним і трудовим життям, боротьба трудящих за індустріалізацію, перебудова села, формування нових громадських відносин на виробництві та в побуті, виховання нової людини, розвиток науки і техніки. Ці теми знайшли відображення у романах і повістях Івана Ле «Міжгір'я», О. Десняка «Удай-ріка», Ю. Шовкопляса «Інженери», А. Шияна «Магістраль», І. Кириленка «Весна», Н. Рибак «Київ», М. Трублаїні «На північ ідуть пароплави» та ін. Значне місце у творчості українських письменників займала тема Жовтневої революції і громадянської війни, героїчного минулого українського народу, його дружба з російським народом. Це твори Ю. Яновського «Вершники», С. Склярєнка «Шлях на Київ», А. Шияна «Гроза», П. Панча «Облога ночі», А. Головка «Мати» О. Корнійчука «Загибель ескадри» та ін. Соціалістичне будівництво, натхненню працю змальовано у творах І. Микитенка «Дівчата нашої країни», Л. Первомайського «Вагрова ніч», С. Крижанівського «Країна майстрів», О. Корнійчука «Платон Кречет» та ін.

Ці художні твори українських письменників, пройняті пафосом соціалістичного будівництва, високим гуманізмом, дістали загальне визнання в Радянському Союзі і стали відомі за рубежом. Українська радянська література пішла по шляху удосконалення художньої майстерності під прапором комуністичної ідейності, партійності й народності.

В. Й. ПРОЦЕНКО (Бердянськ)

**ПРО РОЗВИТОК ТЕХНІЧНОЇ
ПРОПАГАНДИ НА УКРАЇНІ
В РОКИ ПЕРШОЇ П'ЯТИРІЧКИ**

В умовах наступу соціалізму по всьому фронту великого значення набували питання розвитку технічної пропаганди. Багато уваги цьому питанню приділяли партійні, профспілкові та комсомольські організації.

Значну роботу по пропаганді технічних знань, зокрема, проводило товариство «Техніка — масам», створене наприкінці 1927 р. з ініціативи Н. К. Крупської, а також різні технічні гуртки, що організовувались у робітничих клубах Української РСР. Так, у металістів Миколаєва в грудні 1928 р. уже налічувалося 30 гуртків, в яких навчалося близько 700 робітників.

9—14 квітня 1929 р. у Харкові відбулася II Всеукраїнська партійна конференція, на якій розглядалися питання опанування робітниками нової техніки. У резолюції конференції відзначалося, що впровадження в промисловість складних машин і знарядь вимагає масової перекваліфікації робітників, зайнятих на виробництві¹.

Керуючись настановами конференції, було вжито ряд заходів, спрямованих на підвищення технічного рівня робітничих мас. Важливе значення в цьому, зокрема, відіграв так званий «технічний похід», що розгорнувся в 1929 р. у всій країні за ініціативою робітників підприємств Москви².

Активно включилися до проведення техпоходу й робітники України. В республіці було створено спеціальну раду, що керувала цією справою. До її складу ввійшли представники ВРНГ УРСР, ЦК ЛКСМУ, редакції газети «Комуніст», а також робітники промислових підприємств.

¹ Див.: Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій, пленумів ЦК, т. 1, К., 1976, стор. 599.

² «Труд», 21 серпня 1929 р.

ств. Наприкінці 1929 р. Центральний Комітет КП(б)У затвердив план проведення всеукраїнського походу по оволодінню технічними знаннями і зобов'язав парторганізації поєднувати роботу, спрямовану на його якнайширше розгортання, із розв'язанням нагальних завдань поліпшення організації виробництва³.

Відгукнувшись на заклик ЦК КП(б)У, робітники Артемівського округу на спеціально зібраній нараді вирішили провести на підприємствах двотижневик техніки.

Н. К. Крупська, яка уважно стежила за розгортанням технічної пропаганди в країні, в листі, надісланому робітникам Артемівщини, гаряче вітала їх ініціативу. «Робітнику не на словах, а на ділі потрібно стати господарем виробництва,— писала Надія Костянтинівна. Для цього йому, насамперед, необхідно технічно усвідомити його, зрозуміти роль і значення свого підприємства в загальному будівництві. Технічно грамотні робітники разом з друзями-інженерами піднімуть виробництво на небувалу височінь. Ось чому я вітаю двотижневик техніки, що розпочинається в Артемівську. Шлю робітникам Артемівщини гарячий привіт»⁴.

За прикладом артемівських робітників на всіх підприємствах округу проводилися вечори техніки, влаштовувалися технічні виставки, організовувалися куточки техніки, дошки браку тощо. Підбиваючи підсумки, газета «Кочегарка» від 12 листопада 1929 р. писала, що під час проведення двотижневика було налагоджено систематичну роботу по розвитку технічної пропаганди серед робітників Артемівщини.

Почин артемівців підхопили робітники багатьох підприємств республіки. Так, у 1930 р. у розповсюдженні технічних знань взяли участь понад 300 тис. робітників. За цей час на підприємствах України було створено понад 3 тис. різних виробничих гуртків, прочитано близько 80 тис. лекцій і доповідей, організовано 1,5 тис. вечорів, присвячених питанням науки і техніки⁵. Проте в роботі по технічній пропаганді було й багато недоліків. У зв'язку з цим Центральний Комітет ВКП(б) вжив ряд важливих заходів. Наприкінці січня 1931 р. у Москві була скликана Всесоюзна конференція працівників соціалістичної промисловості. Комуністична партія висунула лозунг: «Техніка в період реконструкції вирішує все!»⁶. А 25 лютого ЦК КП(б)У прийняв постанову «Про масову роботу в зв'язку із завданням опанувати нову техніку», в якій зобов'язав партійні та профспілкові організації стати на чолі цього руху, поєднуючи технічне навчання з виробничими планами підприємства⁷.

3 березня 1931 р. бюро Миколаївського міського партійного комітету прийняло постанову «Про роботу по опануванню технікою», за рішенням якої один день на декаду на всіх підприємствах міста відводився для технічної пропаганди⁸. Відгукнувшись на постанови ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У, культсектор Всеукраїнської ради профспілок розробив план технічної пропаганди, за яким протягом 1931 р. передбачалося охопити різними видами технічного навчання 1,5 млн. робітників⁹.

³ А. І. Епштейн. Робітники України в боротьбі за створення матеріально-технічної бази соціалізму (1928—1932), Харків, 1968, стор. 173.

⁴ «Кочегарка», 5 жовтня 1929 р.

⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 3, спр. 898, арк. 47—61.

⁶ Справочник партійного работника. Вып. 8, М., 1934, стор. 380—383.

⁷ Ф. Р. Зимоглядюв. Коммунистическая партия Советского Союза во главе трудовой активности масс. 1928—1941 гг., М., 1973, стор. 135; «Самоосвіта», 1932, № 11—12, стор. 27.

⁸ Миколаївський обласний державний архів, ф. Р-823, оп. 2, спр. 6, арк. 467.

⁹ «Культфронт», 1931, № 18, стор. 5.

Так, культпрацівники заводів ім. В. І. Леніна та ім. Г. І. Петровського м. Дніпропетровська організували 190 рейдів по налагодженню і дальшому розвитку технічної пропаганди. Доповідями й лекціями про завдання технічного навчання було охоплено близько 28 тис. робітників¹⁰. Подібна робота проводилась у Києві, Луганську та інших містах¹¹.

Велике значення у розгортанні технічної пропаганди відіграли постанови ЦК ВКП(б) від 25 травня та 5 серпня 1931 р. В них були накреслені конкретні заходи щодо збільшення видання технічної літератури, організації технічних виставок, створення музеїв тощо¹². В трестах і на підприємствах для організації і налагодження керівництва виробничо-технічною пропагандою створювалися спеціальні сектори¹³. З метою мобілізації робітничих мас на виконання постанов і рішень партії наприкінці 1931 р. при секторі ВРНГ УРСР було організовано Всеукраїнське лекційне бюро (ВЛБ), а у великих промислових центрах — його філіали¹⁴. На підприємствах почали створюватися масові товариства «За оволодіння технікою», всебічну допомогу яким подавали партійні організації¹⁵. Так, на початку 1932 р. у Києві існувало 142 осередки «За оволодіння технікою», які об'єднували понад 9,3 тис. робітників¹⁶. Подібні осередки було організовано в Одесі та в інших містах республіки¹⁷.

Значну роль у підвищенні культурно-технічного рівня робітничого класу відігравали технічні станції і будинки техніки, що організовувалися у найбільших промислових центрах. До роботи у них залучався широкий актив: інженери, висококваліфіковані робітники, викладачі вузів. Так, Київський будинок техніки на кінець 1931 р. у своєму активі мав 2,7 тис. членів¹⁸.

1932 р., останній рік п'ятирічки, став роком огляду стану технічної пропаганди. 14 січня Народний Комісаріат важкої промисловості СРСР, ЦК ВЛКСМ, товариство «За оволодіння технікою» звернулися через газету «Труд» до всіх комсомольських, профспілкових та інших громадських організацій з пропозицією провести масовий огляд роботи по техпропаганді з нагоди річниці лозунга партії: «Техніка в період реконструкції вирішує все!». Пропонувалося «...намітити ті конкретні зобов'язання по технавчанню і техпропаганді, про виконання яких кожне підприємство буде рапортувати XVII партійній конференції ВКП(б)»¹⁹. На їх заклик відгукнулися всесоюзні, республіканські та обласні газети.

Значного поширення в кінці п'ятирічки набули нові форми технічної пропаганди та навчання, зокрема, так звані «мітинги машин і механізмів», гуртки швидкої технічної допомоги, техпрактикуми, виробничо-інструктивні технічні столи тощо. «Мітинги машин і механізмів» вперше виникли на одеському заводі ім. Січневого повстання. Для їх проведення було організовано спеціальні бригади, до складу яких ввійшли інженерно-технічні працівники, кращі робітники підприємства. Член:

¹⁰ Там же, стор. 4.

¹¹ Київський міський державний архів, ф. Р-326, оп. 1, спр. 208, арк. 202. Ворошиловградський обласний державний архів, ф. Р-159, оп. 1, спр. 32, арк. 59—61.

¹² Див.: КПСС о культурно-просветительной работе. Сборник документов. Изд. 2-е, М., 1972, стор. 88—90; Справочник партийного работника. Вып. 8, М., 1934, стор. 382—383.

¹³ ЦДАЖР УРСР, ф. 806, оп. 1, спр. 778, арк. 198; спр. 666, арк. 90.

¹⁴ Там же, спр. 666, арк. 123—125.

¹⁵ Одеський обласний державний архів, ф. Р-1762, оп. 1, спр. 131, арк. 45.

¹⁶ «Пролетарська правда», 4 лютого 1932 р.

¹⁷ Одеський обласний державний архів, ф. Р-1762, оп. 1, спр. 284, арк. 140.

¹⁸ Київський міський державний архів, ф. Р-326, оп. 1, спр. 223, арк. 95.

¹⁹ «Труд», 21 січня 1931 р.

бригад розповідали про правила експлуатації машин, їх конструкцію. В мітингу взяли участь 1,2 тис. робітників. Прості машин на заводі знизилися з 360 до 90 годин на місяць, а виконання виробничого плану зросло з 85 до 100%²⁰.

Культпрацівники широко використовували для підвищення технічних знань робітників і таку форму клубної роботи, як технічні конкурси. Наприклад, у квітні 1932 р. трест «Артемвугілля» провів конкурс на краще оволодіння робітниками відбійним молотком. У зв'язку з цим на всіх дільницях інженерно-технічні працівники проводили практичні семінари, консультації, бесіди з робітниками, розповсюджували технічні листівки, випускали стінгазети про кращих виробників, поширювали їх методи роботи. Проведення конкурсу допомогло робітникам досконало опанувати відбійний молоток. До проведення конкурсу проходка одним забійником дорівнювала 4—5 м, а після нього зросла до 8—11 м. Продуктивність праці на окремих дільницях досягла 160%²¹.

Дійовою формою підвищення технічних знань робітників були гуртки швидкої технічної допомоги, що вперше виникли в 1931 р. на Харківському тракторному заводі. У 1932 р. на ХТЗ вже працювало 52 гуртки, члени яких виявляли причини випуску бракованої продукції, проводили з робітниками консультації з питань організації виробництва, роботи на верстатах, внаслідок чого брак знизився, а в окремих цехах був зовсім ліквідований²².

Значного поширення в кінці п'ятирічки набув впроваджений за постановою Ради Праці і Оборони СРСР від 30 червня 1932 р. технічний мінімум для робітників вугільної, машинобудівної, металургійної та хімічної промисловості²³. Суть його полягала в опануванні робітниками мінімуму технічних знань, необхідних для роботи на складних машинах. Впровадження обов'язкового технічного мінімуму мало вирішальне значення для ліквідації технічної неписьменності робітників, які не були залучені раніше в техгуртки та на курси, а також робітників, які щойно прийшли на виробництво.

Наведені приклади і факти не вичерпують різноманітності всіх форм і методів, що їх застосовували партійні, профспілкові, комсомольські та інші організації у боротьбі за розвиток технічної пропаганди на Україні в роки першої п'ятирічки. Але й вони свідчать про те, що політика партії в справі організації технічної пропаганди увінчалася цілковитою перемогою.

²⁰ Одеський обласний державний архів, ф. 1762, оп. 1, спр. 247, арк. 10; спр. 130, арк. 44.

²¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 806, оп. 1, спр. 775, арк. 25—26.

²² История харьковского тракторного завода им. Орджоникидзе. Сборник документов и материалов, Харьков, 1960, стор. 164.

²³ А. І. Епштейн. Назв. праця, стор. 185.

На допомогу викладачу історії

З ДОСВІДУ МІЖВУЗІВСЬКОЇ РОБОТИ ОПОРНОЇ КАФЕДРИ ІСТОРІЇ КПРС

Опорним кафедрам історії КПРС у вузах системи Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти УРСР у травні 1978 р. минуло 11 років. З самого початку вони створювалися на базі провідних кафедр вищих учбових закладів республіки з метою узагальнення і поширення передового досвіду викладання суспільних наук, надання допомоги іншим кафедрам у підвищенні ідейно-теоретичного рівня викладання, удосконалення всього комплексу науково-дослідної та виховної роботи.

Кількість опорних кафедр і географічні межі їх регіонів кілька разів змінювались. З лютого 1976 р. в республіці функціонують опорні кафедри для всіх вузів у 12 вузівських центрах (Вінницький, Ворошиловградський, Дніпропетровський, Донецький, Запорізький, Київський, Кримський, Львівський, Одеський, Полтавський, Харківський, Чернівецький), 4 центри опорних кафедр для профілюючих вузів (Українська сільськогосподарська академія — для сільськогосподарських вузів, Київський педінститут ім. О. М. Горького — для всіх вузів республіки, Київський та Донецький медінститути — для медвузів УРСР), 2 центри опорних кафедр по запровадженню технічних засобів навчання (Київський інженерно-будівельний інститут — для будівельних вузів УРСР та Вінницький педінститут — для педвузів республіки). Кафедра історії КПРС Донецького державного університету нагородила певний досвід організації міжвузівської навчально-методичної, виховної та наукової роботи. Нині кафедра координує роботу споріднених кафедр і секцій 10 вузів та 7 філіалів Донецького вузівського центру, де працюють понад 100 істориків партії. З них понад 60% мають вчений ступінь та наукове звання. В основу всієї міжвузівської діяльності кафедри покладені рішення XXV з'їзду КПРС, XXV з'їзду Компартії України, постанови партії та уряду про заходи по дальшому розвитку суспільних наук та вдосконаленню їх викладання, а також відповідні рішення колегії Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти Української РСР.

Опорна кафедра працює під керівництвом Донецького обласного та міського комітетів партії, ректорату та парткому університету. Її міжвузівська робота проводиться на основі поточного річного та перспективного п'ятирічного планів. Таке планування здійснюється на кафедрах і секціях усіх інститутів та філіалів Донецького вузівського центру.

Однією з основних форм міжвузівської діяльності опорної кафедри є вивчення та узагальнення передового досвіду роботи викладачів історії партії, обговорення його на своїх засіданнях, на спільних засіданнях кафедр вузівського центру, міжвузівських конференціях і семінарах. Іншими важливими напрямками роботи кафедри є розробка та

видання навчально-методичної літератури, рецензування та обговорення наукових досліджень та текстів лекцій, проведення відкритих занять та ін.

Керуючись рішеннями XXV з'їзду партії та постановою ЦК КПРС «Про роботу у Московському вищому технічному училищі імені М. Е. Баумана та Саратовському державному університеті імені М. Г. Чернишевського про підвищення ідейно-теоретичного рівня викладання суспільних наук», опорна кафедра історії КПРС Донецького державного університету добивається від кафедр регіону постійного вдосконалення їх навчально-методичної діяльності, систематичного обговорення змісту лекційних курсів та методики проведення семінарських занять, підвищення професійної кваліфікації та майстерності викладачів.

На основі ретельного вивчення досвіду роботи своїх колег з інших вузів опорна кафедра прийняла, наприклад, такі рішення: «Про хід вивчення документів XXV з'їзду КПРС у Краматорському індустріальному інституті», «Про досвід роботи кафедри історії КПРС та політекономії Слов'янського державного педагогічного інституту по виконанню постанови ЦК КПРС «Про роботу у Московському вищому технічному училищі імені М. Е. Баумана та Саратовському державному університеті імені М. Г. Чернишевського про підвищення ідейно-теоретичного рівня викладання суспільних наук», «Про практику проведення семінарських занять з історії КПРС у Донецькому медичному інституті», а також узагальнила досвід використання технічних засобів навчання у Горлівському державному педагогічному інституті іноземних мов та Макіївському інженерно-будівельному інституті, організацію контролю за якістю лекцій та семінарських занять з історії КПРС в Ждановському металургійному інституті, за самостійною роботою студентів в Донецькому інституті радянської торгівлі та ін.

На спільних засіданнях кафедр Донецького вузівського центру і секцій історії КПРС у 1976—1977 рр. обговорювалися питання: «Про форми та методи вивчення документів XXV з'їзду КПРС студентами I—II курсів», «Про методику підготовки та проведення екзаменів з історії КПРС», «Про підсумки міжвузівського рецензування текстів лекцій з історії КПРС та заходи по підвищенню їх якості», «Про подальше підвищення навчально-методичної, науково-дослідницької та ідейно-виховної роботи кафедр (секцій) історії КПРС вузів Донецької області в світлі документів партії про 60-річчя Великого Жовтня та нової Конституції СРСР», «Планування та організація навчально-методичної роботи на кафедрах (секціях) історії КПРС вузів області» та ін.

Члени кафедри регулярно відвідують лекції та семінарські заняття, екзамени й консультації в інших вузах, а також організовують міжвузівське відвідування відкритих лекцій та семінарів, попереднє рецензування текстів лекцій з наступним обговоренням їх на засіданнях опорної та інших кафедр регіону. Наприклад, у 1976—1977 рр. було відвідано понад 50 лекцій та семінарських занять, екзаменів та інших видів навчальної роботи у вузах Донецької області.

Міжвузівське відвідування навчальних занять здійснюється з найбільш складних і актуальних тем. Так, у листопаді 1977 р. були відвідані лекції доцента опорної кафедри В. А. Носкова на тему «Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції та її всесвітньо-історичне значення», завідуючого кафедрою історії КПРС та політекономії Донецького медичного інституту В. С. Чистякова на тему «Великий Жовтень і прогрес людства», семінар-конференція завідуючого кафедрою історії КПРС Донецького інституту радянської торгівлі доцента Г. А.

Правдиченко на тему «Партія більшовиків — натхненник і організатор перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції».

Ефективною формою допомоги кафедрам регіону у підвищенні ідейно-теоретичного рівня викладання, в удосконаленні педагогічної майстерності викладачів, у використанні нових досягнень науки та сучасних методів навчання є куцкові науково-методичні конференції та семінари, які проводить опорна кафедра. Протягом 1976—1977 рр. відбувся ряд науково-методичних семінарів, на яких обговорювалися доповіді: «Комуністичне виховання студентів у процесі викладання історії КПРС», «Використання історико-партійної літератури та джерел», «Про зв'язок викладання історії КПРС з практикою комуністичного будівництва та сучасністю», «Основи наукової організації самостійної роботи студентів з історії КПРС», «Критика антинаукових поглядів ревізіоністських та буржуазних фальсифікаторів історії КПРС», «Методика проведення консультацій для студентів усіх форм навчання» та ін.

Опорна кафедра щороку організовує розробку і публікацію планів семінарських занять з курсу історії КПРС, розрахованих на 170-годинну та 120-годинну програми, методичні рекомендації і плани семінарських занять для студентів вечірнього та заочного форм навчання, а також публікацію іншої навчально-методичної літератури. У 1976—1977 рр. вийшли з друку два випуски «Методичних розробок до семінарських занять з курсу історії КПРС» для студентів I—II курсів, методичні рекомендації по темі «XXV з'їзд КПРС і його історичне значення». В 1978 р. підготовлено до друку дві «Методичні розробки до семінарських занять з курсу історії КПРС» для студентів, методичні поради для викладачів по темі «Діяльність партії по втіленню в життя рішень XXV з'їзду КПРС». За дорученням опорної кафедри аналогічну навчально-методичну літературу з програми на 120 годин публікують кафедри історії КПРС Донецьких політехнічного, медичного інститутів та інституту радянської торгівлі.

Серед інших форм навчально-методичної допомоги спорідненим кафедрам куца варто відзначити щорічні одноденні семінари завідуючих і старших лаборантів учбово-методичних кабінетів, присвячені питанням підвищення ролі останніх у поглибленні студентами вивчення історії партії та в організації науково-дослідної роботи. Такі семінари проведені, зокрема, на базі добре обладнаних учбово-методичних кабінетів і аудиторій технічних засобів навчання опорної кафедри історії КПРС Краматорського індустріального і Макіївського інженерно-будівельного інститутів, Донецького інституту радянської торгівлі. На кожному з них заслуховувалися доповіді і повідомлення з досвіду роботи учбово-методичних кабінетів усіх вузів регіону.

З року в рік опорна кафедра приділяє дедалі більше уваги питанням підвищення ролі споріднених кафедр і секцій регіону в організації та здійсненні ідейно-виховної роботи. Ці питання обговорюються на науково-методичних конференціях та семінарах, а також на міжвузівських семінарах та спеціальних засіданнях опорної кафедри. Так, у лютому 1977 р. було узагальнено досвід політико-виховної роботи викладачів історії партії Краматорського індустріального інституту в світлі рішень XXV з'їзду КПРС, у травні 1978 р. опорна кафедра прийняла рішення «Про досвід роботи кафедри історії КПРС Донецького політехнічного інституту по комуністичному вихованню студентської молоді в навчальному процесі».

Великий інтерес у істориків партії області викликав науково-методичний семінар, проведений опорною кафедрою на тему: «Роль ка-

федр історії КПРС у розвитку громадсько-політичної активності студентів».

Допомога опорної кафедри своїм колегам з інших вузів у проведенні виховної роботи здійснюється також шляхом видання методичних посібників. В останній час кафедра надрукувала такі методичні розробки: «Про форми співробітництва кафедр історії КПРС з комсомольськими організаціями груп», «Суспільно-політична практика студентів», «Основи організаторської та громадсько-політичної роботи у вузі» та ін.

Значне місце у міжвузівській діяльності кафедри займають питання організації та координування науково-дослідної роботи викладачів історії партії. Вона орієнтує їх на дослідження важливих наукових тем та на комплексну розробку актуальних проблем комуністичного будівництва.

На кафедрі складено перспективний план науково-дослідної роботи істориків партії Донецького вузівського центру на 1976—1980 рр. План передбачає виконання комплексної теми на базі опорної кафедри, 3 колективних тем інших кафедр, підготовку до захисту 10 докторських та 15 кандидатських дисертацій, публікацію 13 монографій.

Кафедра контролює хід виконання наукових робіт. Відповідно до календарних графіків розробляються міжвузівська комплексна тема на базі опорної кафедри «Ідейне та організаційне зміцнення партійних організацій Донбасу в період соціалістичного та комуністичного будівництва (1917—1975 рр.)», колективні теми: кафедри історії КПРС Донецького політехнічного інституту — «Комуністична партія на чолі творчої активності робітничого класу Донбасу (1917—1975 рр.)», кафедри історії КПРС та наукового комунізму Макіївського інженерно-будівельного інституту — «Діяльність Компартії України по дальшому розвитку виробничої та громадсько-політичної активності будівельників у роки дев'ятої п'ятирічки» (на матеріалах Донбасу), кафедри історії КПРС та політекономії Краматорського індустріального інституту — «Соціалістичне змагання як фактор підвищення ефективності суспільного виробництва та виховання нової людини».

На засіданнях опорної кафедри регулярно звітують керівники колективних тем та викладачі, які працюють над докторськими дисертаціями. В минулому навчальному році були заслухані 4 такі звіти.

Опорна кафедра постійно подає допомогу викладачам історії КПРС регіону у визначенні тематики досліджень та рецензуванні завершених наукових праць або їх окремих розділів. У 1976—1977 навчальному році кафедра обговорила 3 кандидатських дисертації, 5 монографій, 10 окремих розділів з докторських та кандидатських дисертацій, 8 наукових статей.

Кафедра щорічно організовує наукові і науково-теоретичні конференції з актуальних проблем, розробляє їх тематику. У грудні 1975 р. вона спільно з Донецьким обкомом, Горлівським міськкомом партії та обласною організацією товариства «Знання» провела в Горлівці наукову конференцію, присвячену 70-річчю революції 1905—1907 рр. у Росії. У листопаді 1976 р. на базі кафедри історії КПРС та політекономії Донецького медичного інституту була проведена науково-теоретична конференція на тему «Про актуальні проблеми ідеологічної роботи партії на сучасному етапі у світлі рішень XXV з'їзду КПРС». У травні 1977 р. відбулася міжінститутська наукова конференція кафедр історії КПРС Донецького вузівського центру, присвячена 60-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції. В квітні 1978 р. проведена міжвузівська теоретична конференція на тему «Діяльність

партії по здійсненню рішень XXV з'їзду КПРС», а в травні цього ж року — науково-практична конференція по обговоренню праць Л. І. Брежнєва «Мала земля» та «Відродження».

Після XXV з'їзду КПРС розширились зв'язки опорної кафедри з провідними вузами та науково-дослідними інститутами республіки, зокрема, з кафедрою історії КПРС Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при Київському державному університеті. В співдружності з нею опорна кафедра провела науково-теоретичну конференцію в травні 1977 р., підготувала у травні 1978 р. науково-методичну конференцію на тему: «Лекція — провідна форма навчального процесу з історії КПРС». Кафедра історії КПРС Інституту підвищення кваліфікації викладачів при Київському державному університеті визначила одного з провідних своїх членів — доктора історичних наук, професора М. Я. Варшавчика координатором співробітництва з нашою кафедрою.

Досвід міжвузівської роботи опорної кафедри історії КПРС Донецького державного університету свідчить про доцільність і життєву необхідність створення таких кафедр, про їх певний внесок у підвищення ідейно-теоретичного рівня викладання історії КПРС, удосконалення педагогічної майстерності професорсько-викладацького складу, поліпшення якості наукових досліджень і організацію зусиль істориків на комплексну розробку актуальних проблем теорії, політики й історії Комуністичної партії Радянського Союзу. Разом з тим практика свідчить й про те, що не все ще зроблено для підвищення рівня роботи опорних кафедр. До цього часу весь комплекс назально-методичної, політико-виховної і науково-дослідної роботи у межах регіону опорні кафедри здійснюють на громадських засадах. Вони укомплектовані за тим же штатним розкладом, що й інші кафедри. Це, звичайно, створює певні труднощі.

У положенні про опорні кафедри історії КПРС перелічено їх обов'язки, але майже нічого не сказано про права. З метою зробити дійовішою координацію науково-дослідної роботи кафедр регіону, об'єднання їх зусиль для комплексної розробки актуальних теоретичних і методичних проблем, на нашу думку, треба надати право на видання збірників наукових праць типу «Вчених записок» або «Вісника» з відповідною періодичністю. Необхідно також внести корективи й у форми зв'язку опорних кафедр з республіканськими радами по координації науково-дослідних робіт у галузі суспільних наук. Нам здається, що настав час організувати видання координаційними радами періодичних інформаційних бюлетенів, які б відбивали стан досліджень питань суспільних наук. Це сприяло б поліпшенню роботи опорних кафедр по визначенню тематики комплексних, колективних та індивідуальних досліджень і затвердженню її відповідними координаційними радами.

Г. Я. ПОНОМАРЕНКО (Донецьк),

І. П. ЖЕРЕБЧЕНКО (Донецьк)

ПАМ'ЯТНИКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

МІСТО-ФОРТЕЦЯ ПЕРЕВОЛОЧНА У XVII—XVIII ст.

Відомості про місто-фортецю Переволочну, що містяться в історичних працях, пов'язані насамперед з Північною війною, зокрема з подіями, які відбулися відразу після славнозвісної битви під Полтавою.

Напередодні Полтавської баталії армія шведських інтервентів налічувала більше 30 тис. солдатів і офіцерів. 27 червня 1709 р. у ході цієї битви загинуло близько 8500 воїнів Карла XII, а 6 тис. потрапило у полон. Та залишалася ще значна частина шведської армії (16 264 чол.), що вціліла від розгрому під Полтавою¹. Притиснута російською армією до Дніпра і його лівой притоки Ворскли поблизу Переволочної, перед загрозою цілковитого знищення вона капітулювала 30 червня 1709 р.

Є. В. Тарле зазначає, що «...з погляду політичних наслідків, з погляду військової честі... капітуляція під Переволочною була для шведів фактом незрівнянно страшнішим, ніж полтавський розгром...»². Саме після цієї капітуляції сухопутна армія шведів перестала існувати і вже ніколи не змогла досягти своєї колишньої могутності.

Обставини капітуляції шведських військ під Переволочною висвітлені у працях вітчизняних істориків як дореволюційного, так і радянського періодів. Зокрема, у дослідженнях Є. В. Тарле, В. А. Дядиченка, В. Ю. Шутого зроблено науковий марксистсько-ленінський аналіз цієї події³. Однак про саму Переволочну як місто-фортецю XVII—XVIII ст., про її історію та захисні споруди відомостей збереглося дуже мало. До того ж вони розпорошені по різних джерелах і до цього часу не систематизовані.

Окремі факти, пов'язані з містом-фортецею Переволочною, містяться у працях Ф. Ф. Ласковського, який, зокрема, використав дані архіву інженерного департаменту, що належать до першої чверті XVIII ст.⁴; О. З. Мишлаєвського, який навів відомості, зібрані у 1718 р. Київським губернським правлінням на вимогу Військової колегії⁵; М. О. Макаренка, який в основу свого збірника поклав дані центрального статистичного комітету, зібрані у 1873 р. за ініціативою видатно-

¹ Е. В. Тарле. Северная война и шведское нашествие на Россию.— Сочинения в двенадцати томах, т. X, М., 1959, стор. 746, 753—754.

² Там же, стор. 747.

³ Е. В. Тарле. Назв. праця; В. А. Дядиченко. Розгром шведських загарбників на початку XVIII ст., К., 1950; В. Ю. Шутый. Народна війна на Україні проти шведських загарбників у 1708—1709 рр., К., 1951.

⁴ Ф. Ф. Ласковский. Материалы для истории инженерного искусства в России, ч. II, СПб., 1861, стор. 211, 483.

⁵ А. З. Мышлаевский. Крепости и гарнизоны Южной России в 1718 году, СПб., 1897, стор. 19—20.

го російського історика і археолога Д. Я. Самоквасова⁶, а також у дослідженнях П. А. Кітіцина⁷, Л. В. Падалки⁸ та ін.

З картографічних даних про цю фортецю слід назвати плани де Фера (1714 р.)⁹ та Шварца (близько 30-х років XVIII ст.)¹⁰, які відтворюють події полтавського періоду Північної війни з часу підготовки генеральної битви до дня капітуляції залишків шведської армії під Переволочною. У праці В. Шперка «Инженерное обеспечение Полтавской битвы» вміщено план Переволочнянської фортеці, який дає змогу судити про загальну конфігурацію зовнішньої захисної огорожі та розміри окремих фортифікаційних споруд¹¹. На жаль, у книзі не зазначено, звідки взято ці дані.

Вивчення широкого кола різноманітних джерел дало авторові цієї замітки можливість узагальнити відомості про Переволочнянську фортецю і певною мірою відповісти на питання, що саме являла собою ця споруда. Провести огляд, вивчення і обмір її залишків, які зберігалися ще донедавна, зараз уже неможливо, оскільки територія, де стояла фортеця, з 1959 р. знаходиться в зоні водоймища Дніпро-Дзержинської ГЕС.

Переволочнянська фортеця була споруджена запорожцями у 1654 р.¹² поблизу літописної давньоруської Переволоки, відомої ще з XI ст., і мала досить вигідне положення — між береговою смугою Дніпра і гирлом його притоки Ворскли. Переволочній, поряд з іншими укріпленими містами Дніпровського Лівобережжя, надавалося великого значення як пунктові, що мав служити для захисту від нападів кримської орди. Про це, зокрема, свідчать урядові накази кінця XVII ст. Так, у 1690 р. в одному з них містилася вимога «полки расставитъ по Днепровому берегу, где пристойно», а в 1692 — «иметь денно и ночью крепкие караулы». Того ж року у Переволочнянській фортеці уже дислокувався такий загін¹³.

Наявність у Переволочній великої кількості суден давала змогу при необхідності перевезти через Дніпро відразу близько 3 тис. чол.¹⁴. Крім того, ще з XVII ст. тут діяла досить зручна переправа через Дніпро, яка в 1695 р. була використана російськими військами під час походу на Азов¹⁵. Наприкінці XVII ст. за домовленістю між російським

⁶ Н. Е. Макаренко. Городища и курганы Полтавской губернии (Сборник топографических сведений), Полтава, 1917, стор. 9.

⁷ П. А. Китицын. Кобелянская старина.— Труды Полтавской ученой архивной комиссии. Вып. 4, Полтава, 1907, стор. 203.

⁸ Л. В. Падалка. Древние земельные сооружения в пределах Полтавской губернии.— Труды Полтавской ученой архивной комиссии. Вып. 1, Полтава, 1905, стор. 203.

⁹ П. Ф. Павловский. Битва под Полтавой 27 июня 1709 года и ее памятники. Полтава, 1908, план № 3.

¹⁰ ЦДАДА, ф. 192. Феатры войны между российскими и шведскими войсками, сир. 5; Л. А. Гольденберг. Картографические источники XVIII в. о военных действиях в 1708—1709 гг.— Полтава. К 250-летию Полтавского сражения. Сборник статей, М., 1959, стор. 384—385.

¹¹ В. Шперк. Инженерное обеспечение Полтавской битвы, Л., 1939, стор. 29, мал. 14.

¹² П. А. Китицын. Назв. праця, стор. 164.

¹³ В. А. Дядиченко. Украинское казачье войско в конце XVII — начале XVIII в.— Полтава. К 250-летию Полтавского сражения, стор. 261.

¹⁴ Н. Л. Юнаков. Северная война. Кампания 1708—1709 гг. Военные действия на левом берегу Днепра (ноябрь 1708 г.—июль 1709 г.).— Труды русского военно-исторического общества, т. IV, СПб., 1909, стор. 86.

¹⁵ Літопис Самовидця, К., 1971, стор. 155.

і турецьким урядами біля Переволочної відбувалися обміни полоненими¹⁶.

У своїй основі Переволочнянська фортеця мала форму п'ятикутника з периметром сторін близько 1107,6 м¹⁷. Зовнішня захисна огорожа бастионного накреслення* складалася із земляного валу з бруствером**, рову з контрескарпом***, зовні якого знаходився прикритий шлях****, що збільшував можливість активної оборони фортеці. Вздовж валу стояв частокіл.

У праці М. О. Макаренка говориться, що довжина валу фортеці з напольних боків становила: із західного — 170,4 м, з північного — 63,9 м, із східного — 149,1 м¹⁸. На плані, наведеному в книзі В. Шперка, показано довжину чотирьох відрізків зовнішньої огорожі: північно-західного — 56 м, північного — 136 м, північно-східного — 148 м, південно-східного — 82 м¹⁹. Висота валу досягала 10—12 м, а ширина у його верхній частині — 4—6 м²⁰. Про розміри валу, що проходив уздовж берегової смуги, вивчені нами джерела не повідомляють. Зовнішній рів глибиною 1,21 м²¹ існував тільки з напольного боку, а з боку річки його замінювала природна водна перепона. У праці Ф. Ф. Ласковського зазначається, що на зовнішній захисній лінії розміщувалося 5 бастионів, причому два з них, які мали полігони***** завдовжки по 319,5 м, були з напольного боку фортеці, а три, з меншими полігонами, — на береговій смузі²². Довжина кожного бастиону від висхідного кута, утвореного з'єднанням фасів, до горжі становила 40 м²³. На плані Переволочної, вміщеному в книзі В. Шперка, зображені тільки 4 бастиони, всі з напольного боку. Розбіжності у різних відомостях про довжину відрізків зовнішньої захисної огорожі, кількість бастионів тощо, очевидно, виникли внаслідок помилок, допущених під час обстеження та обміру залишків фортеці.

З напольного боку захисної лінії знаходилося 9 фортечних башт, зображених на плані де Фера. Для зручності підходу до верхніх бійниць фортечних стін існували чотири спеціальні пристрої («власки») з

¹⁶ С. Величко. Летопись событий в Юго-Западной России в XVII веке, т. 2. К., 1851, стор. 509.

¹⁷ Ф. Ф. Ласковский. Назв. праця, стор. 211, 483; Н. Е. Макаренко. Назв. праця, стор. 9. В опрацьованих нами джерелах (крім книги В. Шперка) розміри фортечних споруд даються в сажнях або футах. Автор даної замітки перевів їх на метричну систему мір.

* Бастион — фортифікаційна споруда, як правило, п'ятикутної форми. Споруджувався здебільшого на зламах захисної огорожі. Передні сторони бастиону — фаси, бокові — фланки, тильна внутрішня сторона — горжа. Половини двох суміжних бастионів і відрізок зовнішньої захисної огорожі (куртини), що з'єднував їх, утворювали бастионний фронт. Декілька бастионних фронтів, посилені допоміжними захисними спорудами, становили бастионну систему.

** Бруствер, або парапет — невеликий насип у верхній частині валу чи окопу для зручності стрільби і захисту від вогню противника.

*** Контрескарп — укіс із зовнішнього боку рову. Його призначення — утруднювати противнику спускання в рів і вихід з нього під час відступу.

**** Прикритий шлях — місце скупчення загону з числа захисників фортеці при необхідності здійснити вилазку проти атакуючої сторони. Знаходився за ровом з напольного боку, прикривався гласисом — пологим земляним насипом.

¹⁸ Н. Е. Макаренко. Назв. праця, стор. 9.

¹⁹ В. Шперк. Назв. праця, стор. 29.

²⁰ Там же.

²¹ Ф. Ф. Ласковский. Назв. праця, стор. 483.

***** Полігон фортечний — лінія зовнішньої захисної огорожі, що мала в плані, як правило, вигляд замкнутого багатокутника. Ділянка фортечної огорожі на одній лінії полігону з самостійною продольною вогневою обороною прилеглих до неї ровів називається фортечним фронтом.

²² Ф. Ф. Ласковский. Назв. праця, стор. 483.

²³ В. Шперк. Назв. праця, стор. 29.

міцними дверима («с засовы и с замки и прибои железные»). Під стінами фортеці знаходилося чотири льохи, «для поклажи полковых припасов»²⁴.

З північного боку існувала ще одна фортифікаційна споруда — равелін*, винесений за зовнішню лінію захисної огорожі²⁵. Він посилював обороноздатність фортеці в цілому і, зокрема, з цього, найвразливішого на випадок атак ворога, боку. Чи існував равелін у полтавський період Північної війни, з певністю сказати важко. У праці О. З. Мышлаевського зазначається, що на час подачі відомостей до Військової колегії (1718 р.) спорудження равеліну ще не було закінчене. Ф. Ф. Ласковський же, характеризуючи дещо пізніший стан фортечних укріплень, пише про нього як про завершену споруду. Існування равеліну може пояснити деякі особливості захисної системи фортеці. За тогочасними методами фортифікаційного будівництва бруствер, або парапет, равеліну споруджувався приблизно на один метр нижче рівня парапету головного валу. Це давало змогу артилерії фортеці вести вогонь вище равеліну. В праці Ф. Енгельса «Фортифікація», де, зокрема, докладно говориться й про особливості будівництва таких захисних споруд, зазначається, що між куртиною і равеліном у рову знаходиться теналь**, який головним чином служить для прикриття куртини від артилерійського вогню противника. Парапет теналю давав можливість піхоті гарнізону, на випадок успішного штурму фортеці ворогом, захищати равелін фланкуючим вогнем²⁶.

Равелін, два бастіони, башти створювали досить сильну, як на той час, систему оборони з напольних боків фортеці й давали змогу вести інтенсивний фронтальний та фланкуючий обстріл підступів до неї.

У фортецю вели двоє воріт: Полтавські — із сходу і Київські — з заходу. Перші були обшиті металевими листами, мали міцні запори і хвіртку для пішоходів. Другі — без металевих конструкцій і хвіртки²⁷.

У фортеці існувала цитатель — внутрішній укріплений пункт для гарнізону на випадок прориву ворога крізь зовнішню захисну огорожу. Цитатель, форма якої нагадувала неправильний чотирикутник, мала два входи і була розташована у південно-західній частині міста²⁸. Про її розміри та особливості укріплень в опрацьованих нами джерелах відомостей немає.

Для захисту фортечних земляних валів від розмиву, особливо під час весняної повені, із західного боку фортеці знаходилася дамба, при будівництві якої були використані граніт, дерев'яні палі та залізо²⁹.

Під час Північної війни Переволочнянська фортеця була захоплена прибічником зрадника українського народу гетьмана І. Мазепи кошовим отаманом Запорізької Січі К. Гордієнком. Тут перебував загін його спільників, які очікували слушного моменту, щоб з'єднатися із шведськими військами. Це, як зазначає Є. В. Тарле, надавало Переволочнянській фортеці стратегічного значення³⁰.

²⁴ А. З. Мышлаевский. Назв. праця, стор. 19—20.

* Равелін — фортифікаційна споруда трикутної форми, розташована серед куртини — відрізка захисної огорожі між двома суміжними бастіонами.

²⁵ Ф. Ф. Ласковский. Назв. праця, стор. 483; А. З. Мышлаевский. Назв. праця, стор. 20.

** Теналь — окреме видовжене вузьке укріплення, що мало вигляд вхідного кута.

²⁶ Див.: К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 14, стор. 317.

²⁷ А. З. Мышлаевский. Назв. праця, стор. 20.

²⁸ Ф. Ф. Ласковский. Назв. праця, стор. 483; П. Ф. Павловский. Назв. праця, план № 3.

²⁹ Ф. Ф. Ласковский. Назв. праця, стор. 483; Н. Е. Макаренко. Назв. праця, стор. 9.

³⁰ Е. В. Тарле. Назв. праця, стор. 646.

Воєнна ситуація, що склалася навесні 1709 р., вимагала від російського командування рішучих дій щодо невідкладного знешкодження фортеці і знищення флотилії. 18 квітня загін російських військ під командуванням П. Яковлева підійшов до Переволочної, де було більше тисячі спільників К. Гордієнка, і взяв фортецю штурмом. Переволочна була спалена, а судна та інші переправні засоби — знищені³¹. І коли 30 червня 1709 р. тут опинилися рештки армії Карла XII, фортеця вже не могла виконувати свого призначення. Відсутність повноцінних укріплень, флотилії та інших переправних засобів, запасів зброї, боеприпасів та продовольства зумовила порівняно швидку капітуляцію шведів.

Однак ще до закінчення Північної війни фортеця була відбудована, про що свідчать дані Київського губернського правління за 1718 р. На той час гарнізон фортеці налічував 426 солдатів і 8 офіцерів. На його озброєнні було 26 гармат, до боєкомплекту яких входило 1508 снарядів та 250 пудів гарматного пороху. Для стрілецької зброї у Переволочній налічувалося 73 370 патронів і 15 пудів рушничного пороху³².

В 20-х роках XVIII ст. у фортеці було проведено ремонтні роботи, зокрема покладено земляні конструкції та наросщено бруствер на захисних стінах³³. У 1724 р. військове відомство склало так званий штат укріплених міст країни, згідно з яким Переволочна відносилася до розряду фортець³⁴. На початку 30-х років XVIII ст. вона увійшла в систему фортифікаційних споруд «Української лінії», що проходила від Дніпра до Сіверського Дінця й призначалася для захисту від нападів ординців³⁵. Будівництво «Української лінії» велось у 1731 і 1732 роках³⁶.

В одному з описів Новоросійського краю говориться, що в 1752 чи 1754 р. з Переволочанської та ряду інших фортець були взяті гармати для посилення Єлисаветградської фортеці³⁷. Очевидно, це пояснювалося тим, що остання знаходилася ближче до турецьких володінь.

У 1758 р. у місті-фортеці Переволочній дислокувався інженерний підрозділ російських військ, який вів ремонтні роботи по укріпленню берегів Дніпра в цьому районі³⁸.

З 1763 р. Переволочна стає ротним містом Дніпровського пікінерного полку³⁹. Вона мала свій герб із зображенням двох стріл і хреста⁴⁰.

На початку XIX ст., коли кордони Російської держави відсунулися далеко на Південь, Переволочанська фортеця втратила своє значення і перестала існувати як військовий об'єкт.

Я. Г. ІВАНЮК (Полтава)

³¹ Там же, стор. 681; В. Ю. Шуйтой. Назв. праця, стор. 181.

³² А. З. Мышлаевский. Назв. праця, стор. 20; Ф. Ф. Ласковский. Назв. праця, стор. 484.

³³ ЦДІА УРСР, ф. 59, оп. 1, спр. 43, ч. 1, арк. 94.

³⁴ Ф. Ф. Ласковский. Назв. праця, стор. 202—203.

³⁵ А. Г. Слюсарський. Слобідська Україна. Історичний нарис XVII-XVIII ст., Харків, 1954, стор. 129—131.

³⁶ Там же, стор. 131.

³⁷ П. А. Китицын. Назв. праця, стор. 164.

³⁸ Там же.

³⁹ Там же, стор. 166.

⁴⁰ Там же, стор. 164.

ДОКУМЕНТИ ТА МАТЕРІАЛИ

БІЛЬШОВИЦЬКЕ ПІДПІЛЛЯ НА УКРАЇНІ У 1918 р.

Всесвітньо-історичні перемоги робітничого класу, трудящих нашої країни нерозривно зв'язані з мудрим керівництвом ленінської Комуністичної партії Радянського Союзу. Одним з її бойових загонів є Комуністична партія України. 60 років тому відбувся І-й з'їзд КП(б)У, який завершив процес об'єднання більшовицьких організацій України і утворив Комуністичну партію України на основі ленінських ідеологічних, організаційних і тактичних принципів як складову частину РКП(б), її бойовий загін. І з'їзд КП(б)У продемонстрував високу свідомість і принциповість комуністів, глибоке розуміння ними свого міжнародного обов'язку¹.

З'їзд відбувся в Москві 5—12 липня 1918 р. Україна тоді була окупована німецько-австрійськими загарбниками, за допомогою яких до влади прийшла спочатку буржуазно-націоналістична Центральна рада, а потім — буржуазно-поміщицька гетьманщина. Це був один з найбільш тяжких періодів в історії України. «Найгірші часи... ніщо в порівнянні з тими труднощами, які переживає тепер Україна», — писав про наслідки того періоду В. І. Ленін². Український народ піднявся на визвольну війну проти іноземних загарбників та внутрішньої контрреволюції, за відновлення Радянської влади. Революційну боротьбу трудящих України очолювала партія більшовиків, її місцеві організації. Під керівництвом ЦК РКП(б) в надзвичайно складних умовах підпілля, жорстокого окупаційного режиму вони відновлювали свою діяльність, зростали чисельно, зміцнювались організаційно, успішно підготували і провели два з'їзди КП(б)У, забезпечили керівництво всенародною боротьбою, яка завершилась вигнанням окупантів, розгромом внутрішньої контрреволюції, відновленням на Україні влади Рад.

Де і як діяли підпільні більшовицькі організації України? Якою була їх структура та чисельність? В чому полягала організаційна підготовка І з'їзду КП(б)У та його вплив на зміцнення партійного підпілля?

Відповідь на ці запитання допоможе дати вивчення всієї сукупності даних про героїчне більшовицьке підпілля в 1918 році. Вперше спроба зібрати і проаналізувати ці відомості була зроблена одним із авторів даного матеріалу у 1959 р.³

За останні десятиріччя історико-партійна література збагатилась новими дослідженнями⁴, були видані важливі публікації документів⁵, продовжувались пошуки невідомих раніше архівних матеріалів. Все це дозволило уточнити наші попередні дані⁶, а також скласти більш повні відомості про більшовицьке підпілля на Україні в 1918 році. На їх підставі побудовано зведену таблицю про місце діяльності та кількість підпільних більшовицьких організацій, довідка про час їх створення, склад і діяльність, а також джерела, на основі яких були встановлені дані.

¹ Див.: Про 60-річчя встановлення Радянської влади на Україні. — «Комуніст України», 1977, № 12, стор. 63; Про 60-річчя І з'їзду Комуністичної партії України. — «Радянська Україна», 25 травня 1978 р.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 65.

³ Ю. В. Шиловцев. О большевистском подполье на Украине в 1918 г. — Труды кафедры истории КПСС Харьковского университета, т. 7, 1959, стор. 285—305; т. 8, 1960, стор. 405—422.

⁴ История Коммунистической партии Советского Союза, т. 3, кн. 2, М., 1968; Нариси історії Комуністичної партії України, вид. четверте, доп., К., 1977; Українська РСР в період громадянської війни. 1917—1920, т. I, К., 1967; Н. И. Супруненко. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине, М., 1966; Історія Української РСР, т. 5, К., 1977; багатотомна «Історія міст і сіл УРСР».

⁵ Переписка Секретариата ЦК РСДРП(б) — РКП(б) с местными партийными организациями. Сборник документов и материалов, тт. 4, 5, М., 1967, 1970; Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, т. I, К., 1976; Гражданская война на Украине. Сборник документов и материалов, т. I, кн. I, К., 1967.

⁶ Ю. В. Шиловцев. Партійне будівництво на Україні (листопад 1917 — липень 1918 рр.), Харків, 1972, стор. 146—147.

Вперше така форма публікації подібних даних була застосована В. В. Аникеевим⁷. Вона дозволяє конкретно, доказово уявити як стан окремих парторганізацій, так і партійну більшовицьку мережу на Україні в цілому. Відомості дають можливість зробити деякі висновки про партійні організації та їх діяльність, а перелік джерел про підпілля сприятиме дальшому дослідженню проблеми. На нашу думку, було б важливим зібрати такі дані про організації нашої партії в усіх районах країни і в інші періоди історії.

Складання таких відомостей надзвичайно складна справа, адже йдеться про час, коли партійні організації були змушені діяти в умовах підпілля, конспірації, коли не все документувалося, а з тих матеріалів, що відклалися з того часу,— не всі збереглися. Тому автори не вважають зібрані дані повними, а роботу завершеною.

Джерельна база відомостей така. Дані про більшість партійних організацій та комітетів почерпнуті з партійних документів та матеріалів (протоколи I та II з'їздів КП(б)У, анкети їх делегатів, матеріали з фондів ЦК РКП(б) та ЦК КП(б)У, окремі документи місцевих парторганізацій). Певну частину джерел складають послання на историко-краєзнавчу літературу та спогади. Щодо останніх, то більшість з них належить до матеріалів Іспарту, комісії якого, у складі активних учасників подій того часу, ретельно перевіряли достовірність викладених фактів.

Дані про більшовицьке підпілля на Україні в 1918 р. показують величезний авторитет Комуністичної партії. Навесні того року партійні організації на Україні були значно ослаблені. Свої кращі сили вони мобілізували на боротьбу проти навали контрреволюції. У Катеринославі, Києві, Харкові, Одесі з багатотисячних більшовицьких організацій залишилися тільки десятки комуністів. Загальна кількість членів партії на Україні наприкінці квітня у порівнянні з січнем 1918 року зменшилась з 70—80 тис. до однієї тисячі, зв'язки між ними та з ЦК партії були порушені. Перестала існувати значна частина парторганізацій і комітетів.

Незважаючи на важкі умови діяльності, постійні переслідування, жорстокий окупаційний режим, кількість підпільних партійних організацій невпинно зростала. Так, на протязі квітня—червня 1918 р. було створено близько 50 партійних комітетів, в тому числі 2 губернські, 15 міських, 24 районні та підрайонні, 10 повітових, розгорнули діяльність 208 первинних парторганізацій (129 — в промислових містах і районах, 79 — в сільській місцевості). Всього на листопад 1918 р. на Україні діяло 66 підпільних комітетів та 476 первинних організацій КП(б)У. Зросла чисельність комуністів. Якщо на початку окупації України, за нашими підрахунками, було близько тисячі комуністів, то делегати I з'їзду КП(б)У вже представляли 4364 членів партії, а до II з'їзду КП(б)У кількість їх зросла більше, як у два рази, про що свідчить наведена таблиця:

Партійні організації	Кількість комуністів	
	на час I з'їзду КП(б)У (5—12 липня 1918 р.)	на час II з'їзду КП(б)У (17—22 жовтня 1918 р.)

В Донецько-Криворізькій області

Донбас та Катерино- славщина	1845	3380
Харківщина	316	1000

В Київській області

Київщина	717	748
Полтавщина	458	511
Чернігівщина	296	328
Поділля	58	300
Волинь		313
Полісся	157	500

В Одеській області

Херсонщина	465	1741
Таврія	52	
Всього по Україні	4364	9321

⁷ В. В. Аникеев. Сведения о большевистских организациях с марта по декабрь 1917 года.— «Вопросы истории КПСС», 1958, № 2, стор. 126—193; № 3 стор. 96—168.

Швидке зростання чисельності комуністів та кількості партійних організацій у підпіллі на Україні в 1918 р. переконливо спростовує наклепницькі вигадки буржуазних і буржуазно-націоналістичних фальсифікаторів, які намагаються змалювати зростання лав нашої партії на Україні у той час не як прояв авторитету, яким вона користувалася в українського народу, а як «справу рук Москви», агенти якої, мовляв, і склали чужеродну Україні більшовицьку партію. В той тяжкий період, комуністи братньої Росії, як і завжди, подавали всебічну допомогу українському народові, партійним організаціям України. Організаційне бюро, обране на Таганрозькій нараді більшовиків України у травні — червні 1918 р., діяло в Москві під керівництвом ЦК РКП(б). Воно направило за допомогою Центрального Комітету партії у підпілля близько 200 чол., з числа тих комуністів України, які евакуювалися до Радянської Росії. До тисячі членів партії залишилось на окупованій території. Отже, підпільні більшовицькі організації зростали головним чином за рахунок безпартійних, перш за все робітників, а також селян України, які, ризикуючи життям, вступали до лав комуністів. У відомостях названі прізвища або псевдоніми (де їх не вдалося розшифрувати) кількох сотень учасників більшовицького підпілля. Документи розповідають про те, як йшло поповнення партійних рядів.

Свідченням зростаючого авторитету Комуністичної партії, її впливу на широкі народні маси України було створення більшовицьких організацій на селі, особливо в губерніях Південно-Західного краю (Київщина, Поділля, Волинь), де влітку 1918 р. розгорнувся значимий партизансько-повстанський рух. У сільській місцевості встановлено діяльність 265 первинних парторганізацій (в селах, містечках, волостях, на підприємствах), а також 36 повітових (районних) парторганізацій.

Зібрані відомості свідчать про класовий пролетарський характер Комуністичної партії. Найшвидше відбудувалась і найбільш чисельною була мережа більшовицького підпілля в пролетарському Донецько-Криворізькому басейні. Вона становила більше половини всіх партійних організацій, утворених до I з'їзду КП(б)У. З 4364 членів партії, представлених на I з'їзді КП(б)У, половина діяла у промислових районах Донбасу, Катеринослава, Харкова. Таку картину спостерігаємо і на час II з'їзду КП(б)У. На жаль, загальних відомостей про соціальний склад підпільних більшовицьких організацій у 1918 р. немає. Однак є дані про те, що серед тих, хто вступив до партії у 1918 р., 54,4% складали робітники⁸. Саме класовий характер партії визначав її глибоко народну політику, авторитет в масах. Комуністи створювали ревкоми і керували визвольною боротьбою в усіх її формах: партизансько-повстанською, страйками, політичними демонстраціями, випускали листівки і газети, вели пропаганду і агітацію серед ворожих військ.

Відомості про більшовицьке підпілля підтверджують важливість науково обґрунтованої В. І. Леніним, характерної для Комуністичної партії — партії нового типу, організаційної структури, яка утвердилась на основі принципів демократичного централізму та пролетарського інтернаціоналізму, територіально-виробничої організації. При створенні підпільних парторганізацій враховувався досвід минулого. Так, на нелегальній нараді більшовиків 26 травня 1918 р. у Києві відзначалося, що поступово налагоджується «правильна партійна організація з комітетом, райкомами та осередками на місцях»⁹. Саме таке підпілля й намічалось створювати.

Вирішальне значення мало те, що більшовицькі організації України залишалися в складі єдиної РКП(б) і працювали під керівництвом ленінського Центрального Комітету. Саме це допомогло більшовикам України швидко подолати прояви внутріпартійної боротьби та окремі помилки в партійному будівництві та керівництві збройною боротьбою трудящих. Єдність партії, ленінське керівництво, принципів комуністів України і розуміння ними свого інтернаціонального обов'язку забезпечили прийняття I з'їздом КП(б)У історичного рішення про утворення Компартії України як одного з місцевих загонів всієї партії¹⁰.

Важливе значення в умовах підпілля мала централізація партійної мережі: наявність всеукраїнських партійних центрів, обласних, губернських, районних, повітових комітетів і первинних парторганізацій (які тоді називалися партосередками).

Відомості наочно показують роль I з'їзду КП(б)У, значення утворення Комуністичної партії України для партійного будівництва. Дані про час утворення підпільних парторганізацій і комітетів показують, що до з'їзду в основному вже складалася партійна мережа в містах і оформилася більшість партійних комітетів. Що ж до сільських парторганізацій, то більшість їх виникла після I з'їзду КП(б)У. Отже утворення всеукраїнського партійного об'єднання дозволило значно посилити більшовицький вплив на селі. Цей висновок стосується і розвитку партійної мережі вза-

⁸ Итоги партийной переписи 1922 года на Украине. Издание ЦК КП(б)У, Харків, 1922, стор. X.

⁹ Гражданская война на Украине, стор. 164.

¹⁰ Комуністична партія України в резолюціях..., т. 1, стор. 23.

галі в Київській та Одеській областях: дві третини їх було створено саме після і під впливом результатів I з'їзду КП(б)У. Значний розвиток партійної мережі, створення замість кількох — одного всеукраїнського партійного центру — ЦК КП(б)У, який працював під керівництвом Центрального Комітету партії, все це вирішальним чином вплинуло на розвиток революційної визвольної боротьби на Україні за від-

Зведені дані про місце діяльності та кількість підпільних більшовицьких організацій

Обласні партійні організації	Губернії та райони	Обко-ми	Губко-ми	Партійні організації				
				партійні комітети				
				міські	районні в містах	районні (позаміські)	підрайонні	всього комітетів
Донецько-Криворізька	Донбас			$\frac{2}{-}$		$\frac{2}{3}$	$\frac{2}{8}$	$\frac{6}{11}$
	Катеринославська		1	$\frac{2}{-}$	$\frac{4}{-}$	$\frac{1}{-}$		$\frac{7}{-}$
	Харківська		1	$\frac{1}{-}$	$\frac{4}{-}$			$\frac{1}{4}$
	Всього по області	1	2	$\frac{5}{-}$	$\frac{4}{4}$	$\frac{3}{3}$	$\frac{2}{8}$	$\frac{14}{15}$
Київська	Київська		$\frac{1}{-}$	$\frac{1}{-}$	$\frac{6}{-}$			$\frac{7}{-}$
	Волинська		$\frac{1}{-}$	$\frac{1}{-}$				$\frac{1}{-}$
	Подільська		$\frac{1}{-}$	$\frac{2}{-}$				$\frac{2}{-}$
	Полтавська		1	$\frac{2}{-}$				$\frac{2}{-}$
	Чернігівська		1	$\frac{1}{-}$				$\frac{1}{-}$
	Полісся			$\frac{1}{-}$		$\frac{1}{-}$		$\frac{2}{-}$
	Всього по області	1	$\frac{2}{3}$	$\frac{7}{1}$	$\frac{6}{-}$	$\frac{1}{-}$		$\frac{4}{11}$
Одеська	Бессарабська							
	Крим							
	Північна Таврія							
	Херсонська			$\frac{3}{-}$	$\frac{8}{1}$			$\frac{11}{1}$
	Всього по області	$\frac{1}{-}$		$\frac{3}{-}$	$\frac{8}{1}$			$\frac{11}{1}$
	Разом по Україні	$\frac{3}{-}$	$\frac{2}{5}$	$\frac{15}{1}$	$\frac{18}{5}$	$\frac{4}{3}$	$\frac{2}{8}$	$\frac{39}{17}$
Загальна кількість партійних організацій та комітетів		3	7	16	23	7	10	56

* В чисельнику подано кількість підпільних більшовицьких організацій та комітетів

новлення Радянської влади, за возз'єднання з Радянською Росією. Саме це вирішувало долю українського народу.

Примітки:

1. У відомостях партійні організації і комітети розміщені у відповідності до адміністративно-територіального поділу і структури партійної мережі на Україні в 1918 р.

І комітетів на Україні в березні—листопаді 1918 року *

ст та промислових районів							Партійні організації в сільській місцевості						Разом міських і сільських парторга-нізацій
партійні організації							парторганізації						
вс. під-приємств	шахт і рудників	залізнич-ників, портов.	ремісничих під-приємств	міст і роб. селищ	партос-редків	всього в містах ор-ганіза-цій	парткоми, райкоми	волостей	містечок та підпри-ємств	с/л	партос-редків	Всього на селі орга-нізацій	
9 5 5 5 19 1 1	12 6 1 1 12 7 1	3 5 3 1 5 2 11 8 6 4 1 1 1 1 1 1 3 5 1	4 1 1 1 5 2 6 1 3 2 2 1 1 1 9 1 4 2 1	2 6 1 1 9 7 1 2 2 1 2 1 1 6 1 2 1 1	16 8 3 3 2 2 21 11 2 4 2 2 3 2 2 7 7 4 1 9 13 2 1 3 10 5 6 27	42 30 20 6 15 4 77 40 10 10 4 8 3 2 7 7 4 1 28 20 2 2 20 11 24 11 129 82	2 2 1 5 2 6 1 1 4 2 2 2 5 2 2 1 8 15 2 3 2 10 26	1 1 1 4 2 1 1 3 6 1 1 1 1 1 2 8 5 19 20 1 2 3 10 3 6	13 6 8 8 19 22 1 1 3 3 6 1 1 5 2 1 4 6 20 10 16 4 28	3 5 2 4 3 7 8 16 1 1 30 2 7 18 7 9 6 10 54 10 6 21 84	17 13 7 12 6 19 30 44 13 13 6 7 3 4 18 6 9 20 42 98 5 1 14 1 24 7 24 79 186	59 43 27 19 21 23 107 84 23 23 10 44 10 5 11 25 10 10 6 21 70 118 7 3 8 7 16 21 35 37 35 208 268	
36	19	31	19	39	67	211	36	9	54	97	105	265	476

діяли до I з'їзду КП(б)У, в знаменнику — створених після з'їзду.

2. До Донбасу віднесені організації, які діяли на території Бахмутського та Слов'яносербського повітів Катеринославської губернії, прилеглих районів Обласі Війська Донського та у Старобільському повіті Харківщини.

3. До міських партійних комітетів віднесені комітети губернських центрів та великих міст, де існували райкоми партії або діяли парторганізації, підпорядковані міськкомам (Катеринослав, Олександрівськ, Луганськ, Юзівка, Харків, Київ, Вінниця, Жмеринка, Полтава, Кременчук, Чернігів, Гомель, Одеса, Миколаїв, Херсон). Інші міські парторганізації враховані в числі «партійних організацій міст та промислових районів» або «містечок» в сільській місцевості.

4. В зведених даних показана кількість партосередків, про які у «Відомостях» конкретних даних немає, але в документах та матеріалах є згадка про їх кількість.

5. У «Відомостях»* (зірочкою) позначені парткомітети і партійні організації що утворилися до I з'їзду КП(б)У. Дата (1917) показує, що в цій місцевості (на підприємстві) парторганізація існувала і в 1917 р., тобто до окупації.

Матеріал підготували Р. Я. Пиріг (Київ), Ю. В. Шиловцев (Київ).

Відомості про підпільні більшовицькі організації на Україні (березень — листопад 1918 р.)

Назва партійного органу. Коротка довідка про його діяльність.	Джерела
--	---------

ВСЕУКРАЇНСЬКІ КЕРІВНІ ПАРТІЙНІ ОРГАНИ

Організаційне бюро по скликанню конференції партійних організацій комуністів-більшовиків України.

Створено на Таганрозькій нараді більшовиків України 20 квітня 1918 р. в складі А. С. Бубнова, Я. Б. Гамарника, В. П. Затонського, С. В. Косіора, І. М. Крейсберга, М. О. Скрипника (секретар) та ін. У червні того ж року було доповнене представниками Донецько-Криворізького обкому партії та більшовицької фракції Румчероду. Оргбюро працювало в Москві під керівництвом ЦК РКП(б). З перших днів заснування Оргбюро вело активну роботу по відновленню більшовицького підпілля на Україні та по підготовці всеукраїнської конференції більшовиків. З цією метою у травні—червні воно направило на Україну близько 200 партійних працівників. Оргбюро видавало журнал «Коммунист». Виконавши свої завдання, припинило свою діяльність за рішенням I з'їзду КП(б)У 5 липня 1918 р.

Тимчасовий Всеукраїнський комітет робітничої комуністичної партії.

Обраний 26 травня 1918 р. на підпільній нараді більшовиків у Києві у складі: І. К. Амосова, Л. Й. Картвелішвілі, М. М. Майорова, О. П. Пирогова, М. В. Реута, С. Хлевного. Комітет спочатку паралельно з Оргбюро, а потім разом з ним проводив роботу по розгортанню більшовицького підпілля на Україні та підготовці I з'їзду КП(б)У. Виконавши свої завдання, за рішенням з'їзду він був розпущений 6 липня 1918 р.

Центральний комітет Комуністичної партії (більшовиків) України.

Вперше обраний на I зїзді КП(б)У (липень 1918 р.) у складі 15 членів і 6 кандидатів. Відбулося п'ять пленарних засідань ЦК. З ЦК було виділено Закордонне бюро, яке перебувало в м. Орлі, а переважна більшість членів та кандидатів ЦК КП(б)У працювала безпосередньо в підпіллі. Проводив значну роботу по зміцненню нелегальних більшовицьких та військово-ре-

Протоколи першого съезда КП(б)У, М., 1918, стор. 14; «Коммунист» (орган Оргбюро по созыву першого съезда КП(б)У), 1918, № 1—2, 3—4; «Летопись революции», 1928, № 4, стор. 18—24.

Протоколы первого съезда КП(б)У, стор. 14; ЦПА ИМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 1, спр. 15, арк. 20; «Коммунист», 1918, № 1—2, стор. 23—24; «Летопись революции», 1928, № 4, стор. 18—24.

Протоколы первого съезда КП(б)У, стор. 99, 102. ПА ИП при ЦК Компартии Украины, ф. 1, оп. 2, спр. 4, арк. 1, 14—16; оп. 13, спр. 9, арк. 1—17; спр. 10, арк. 1—4; спр. 13, арк. 1—16; «Летопись революции», 1927, № 1, стор. 120—173.

Назва партійного органу. Коротка довідка про його діяльність.	Джерела
--	---------

волюційних організацій. Під його керівництвом діяли Всеукраїнський Центральний військово-революційний комітет (ЦВРК) та Тимчасове Організаційне бюро залізничників-комуністів (ТОБЗК). ЦК вів видавничу діяльність (журнал «Коммунист», повідомлення про з'їзд та його протоколи, листівки, відозви та звернення ЦК).

На діяльності ЦК першого обрання негативно позначились серйозні розходження серед його членів з питань внутріпартійної роботи та визначення тактики збройної боротьби, що привело до передчасного заклику до загального збройного повстання. Ці помилки були засуджені IV (вересневим) Пленумом ЦК та II з'їздом КП(б)У.

II з'їзд КП(б)У (жовтень 1918 р.) до складу ЦК обрав 15 членів та 15 кандидатів. Були створені Закордонне бюро з місцевим перебуванням в Орлі, а потім в Курську та Виконавче бюро — на окупованій території в Харкові.

На I з'їзді КП(б)У було 65 делегатів з ухвальним голосом від 40 партійних організацій, що налічували 4364 члени партії. На II з'їзді брало участь 125 делегатів, що представляли більше ніж 9 тис. членів партії, які працювали в підпіллі.

Закордонне бюро ЦК КП(б)У

Виділено після I з'їзду КП(б)У з ЦК першого обрання в складі В. П. Затонського, Е. І. Квірінга, С. В. Косіора, Г. Л. Пятакова та І. І. Шварца. В період між пленумами воно виконувало обов'язки ЦК.

У жовтні 1918 р. на II з'їзді ЦК КП(б)У до Закордонного бюро були обрані Артем (Ф. А. Сергеев), Е. І. Квірінг та П. В. Сталін. Головні зусилля його були спрямовані на зміцнення більшовицького підпілля, налагодження діяльності Тимчасового Робітниче-Селянського уряду України, формування українських радянських частин.

Виконавче бюро ЦК КП(б)У.

Створене у жовтні 1918 р. для безпосереднього керівництва діяльністю підпільних партійних організацій на Україні. Діяло нелегально в Харкові, його очолював Я. А. Епштейн (Яковлев). Бюро провадило значну роботу по викриттю буржуазно-націоналістичної Директорії, відновленню роботи Рад робітничих та селянських депутатів, розкладенню австро-німецьких військ. У січні 1919 р. Закордонне бюро та Виконавче бюро були ліквідовані за рішенням ЦК КП(б)У і створена Президія ЦК КП(б)У.

Тимчасове організаційне бюро залізничників-комуністів при ЦК КП(б)У (ТОБЗК).

Обрано 21 липня 1918 р. на зборах комуністів-залізничників з України, що перебували в евакуації в Москві. Затверджено і діяло під керівництвом ЦК КП(б)У. До складу ТОБЗК входили: А. О. Ближніченко (голова), Л. М. Кропачов (секретар), Ф. П. Ачканов, І. М. Добровольський, П. І. Карпенко. Бюро відбирало і направляло до більшовицьких організацій залізничних вузлів партійних працівників, видава-

«Коммунист», 1918, № 7—8, стор. 149; ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 2, спр. 13, арк. 3; оп. 13, спр. 13, арк. 9—10.

ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 13, спр. 13, арк. 9—10; оп. 101, спр. 13, арк. 1; Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 10, оп. 1, спр. 920, арк. 15.

ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 2, спр. 4, арк. 1—23; спр. 13, арк. 11—20; «Летопись революции», 1927, № 1, стор. 153.

Назва партійного органу. Коротка довідка про його діяльність.	Джерела
--	---------

ло листівки та звернення до залізничників, через парторганізації та страйкові комітети керувало Всеукраїнським страйком залізничників у липні — серпні 1918 р. Діяльність ТОВЗК була позитивно оцінена IV (вересневим) Пленумом ЦК та II з'їздом КП(б)У. А. О. Близниченко був обраний кандидатом в члени ЦК КП(б)У. З вересня 1918 р. стало постійно діючим органом ЦК КП(б)У по роботі серед залізничного пролетаріату. Припинило роботу на початку листопада 1918 р.

ДОНЕЦЬКО-КРИВОРІЗЬКА ОБЛАСНА ПАРТІЙНА ОРГАНІЗАЦІЯ

Донецько-Криворізький обком КП(б)У (1917).

Обраний в середині липня 1918 р. з числа делегатів та учасників I з'їзду КП(б)У від Харківської та Катеринославської губерній, які представляли 2261 члена партії. Перебував спочатку у Харкові, а потім — у Катеринославі. До його складу входили: Ш. А. Грузман (голова), Г. С. Биченко, Ю. Х. Лутовинов, Г. Я. Силін, О. С. Руденко, М. С. Тевелев. Обком проводив велику роботу по відновленню і створенню підпільних більшовицьких організацій та ревкомів. Був створений обласний ревком у складі І. Є. Клименка, Ю. Х. Лутовинова, Р. Б. Фарбмана. Влітку 1918 р. сталось декілька провалів обласних керівних центрів.

3—4 жовтня 1918 р. в м. Орлі на обласній Донецько-Криворізькій конференції (близько 30 делегатів) був обраний новий склад обкому: В. Ю. Клочко (голова), П. А. Єгоров, А. Суханов, В. Перенський (Пульман), М. Г. Толмачов, Антошин. У жовтні до складу обкому були дообрані І. І. Шварц, М. І. Кабаненко та ін. Обком працював у Катеринославі, видавав газету «Донецкий коммунист» (з жовтня 1918 р.). На середину жовтня обласна партійна організація налічувала близько 4,5 тис. комуністів!

Катеринославський губком КП(б)У (1917).

Після I з'їзду КП(б)У діяв тимчасовий губком, створений Донецько-Криворізьким обкомом КП(б)У. У вересні 1918 р. на партійній конференції обрано губком у складі: І. К. Амосов, Г. С. Биченко, П. П. Воронцов, В. Ю. Клочко, Ф. Золотов та ін. Було створено губревком, видавались листівки російською, українською та німецькою мовами. У жовтні 1918 р. обком зазнав провалу. Його обов'язки виконувало тимчасове губернське оргбюро з 5 членів та 3 кандидатів. Наприкінці листопада — на початку грудня губком діяв легально, а з захопленням влади Директорією знову пішов у підпілля.

** Катеринославський міськком КП(б)У (1917).*

Залишена для підпільної роботи група більшовиків провела роботу по відновленню партійних осередків на підприємствах та в профспілках. На зборах більшовиків (травень 1918 р.) був обраний міськком партії, який встановив зв'язки з Оргбюро та Тимчасовим всеукраїнським комітетом робітничої комуністичної пар-

Извещение о 1-м съезде Коммунистической партии (большевиков) Украины, М., 1918; ПА ИП при ЦК Компартии Украины, ф. 1, оп. 2, спр. 16, арк. 1; Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 10, оп. 1, спр. 322, арк. 3—4; спр. 287, арк. 4; Партархів Дніпропетровського обкому Компартії України, ф. 125, оп. 1, спр. 265, арк. 86—87; Партархів Ворошиловградського обкому Компартії України, ф. 2, оп. 1, спр. 241, арк. 12; «Коммунист», 1918, 21 серпня, № 6, стор. 134; «Летопись революции», 1926, № 2, стор. 11; 1930, № 2, стор. 158; № 13, стор. 244—245; Спогади про перший з'їзд КП(б)У, К., 1958, стор. 85.

ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 70, оп. 3, спр. 32, арк. 71; ПА ИП при ЦК Компартии Украины, ф. 1, оп. 13, спр. 7, арк. 55; ЦДАЖР УРСР, ф. 1216, оп. 1, спр. 115, арк. 136; Партархів Дніпропетровського обкому Компартії України, ф. 24, оп. 1, спр. 369, арк. 58; Борьба за Октябрь на Артемовщине: Сборник статей и воспоминаний, Артемовск, 1927, стор. 244; «Летопись революции», 1927, № 1, стор. 160.

ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 4, спр. 4, арк. 31—32; оп. 1, спр. 10, арк. 15; ф. 70, оп. 3, спр. 31, арк. 101, 108—109; Партархів Дніпропетровського обкому Компартії України, ф. 24, оп. 1, спр. 369, арк. 58, 85; Протоколи первого съез-

Назва партійного органу. Коротка довідка про його діяльність.	Джерела
тії, а також з підпільниками Гришино, Бахмута, Юзівки. В роботі I з'їзду КП(б)У брали участь три катеринославські делегати від 18 партосередків міста, які налічували близько 200 комуністів. У міській працювали: В. Ю. Ключко, І. К. Амосов, Н. П. Варлен, А. М. Колтун та ін.	да КП(б)У, стор. 4, 103; Спогади про перший з'їзд КП(б)У, стор. 59, 103; «Летопись революции», 1930, № 3—4, стор. 141; Незабутні роки. Спогади учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни на Україні, К., 1967, стор. 169; «Звезда» (орган Катеринославського комітету КП(б)У), № 1—7, грудень 1918; Пятая годовщина Октябрьской революции. Сборник статей и воспоминаний, Екатеринослав, 1922, стор. 183.
* <i>Амур-Нижньодніпровський райком КП(б)У (1917).</i> Районна партійна організація відновила діяльність у травні 1918 р. Вона поширювала листівки, проводила партійні збори. Активні партпрацівники району: М. Апокін, М. Борисов, П. Воронцов, Д. Годін, І. М. Захарченко та ін. Напередодні I з'їзду КП(б)У парторганізація налічувала більше 100 комуністів, була представлена на з'їзді.	Протоколи первого съезда КП(б)У, стор. 4, 80; Борьба за Советы на Екатеринославщине, стор. 257; Спогади про перший з'їзд КП(б)У, стор. 116; Партархів Дніпропетровського обкому Компартії України, ф. 24, оп. 1, спр. 369, арк. 58; ф. 125, оп. 4, спр. 43, арк. 59.
* <i>Партосередок заводу «Сіріус» (1917).</i> Був представлений на I з'їзді КП(б)У делегатом Варивоною	Протоколи первого съезда КП(б)У, стор. 80, 104.
* <i>Партійна організація Катеринославського залізничного вузла та депо ст. Катеринослав (1917).</i> Працювала з початку окупації. Вона організувала святкування 1 Травня, розповсюджувала листівки, керувала страйком залізничників. Делегатом I з'їзду КП(б)У був С. М. Таранущенко. Активно працювали М. Ф. Терещенко, А. П. Шалюпо, Д. К. Годін, та ін. На II з'їзді КП(б)У делегатом був А. П. Шалюпо.	Протоколи первого съезда КП(б)У, стор. 62, 77; ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 13, спр. 7, арк. 7; Партархів Дніпропетровського обкому Компартії України, ф. 24, оп. 1, спр. 342, арк. 11; спр. 370, арк. 2—6.
* <i>Партосередок Нижньодніпровських вагонних майстерень (1917).</i> Створений до I з'їзду КП(б)У. Активно діяв ревком.	Партархів Дніпропетровського обкому Компартії України, ф. 125, оп. 4, спр. 54, арк. 2, 3.
* <i>Партійна організація головних паровозних майстерень (1917).</i> Створена весною 1918 р. До організації входили П. Молочний, О. Благущий, І. Волков та ін.	Партархів Дніпропетровського обкому Компартії України, ф. 24, оп. 1, спр. 369, арк. 58.
* <i>Партійний комітет Катерининської залізниці (1917).</i> Обраний на партконференції Катерининської залізниці після II з'їзду КП(б)У. До парткому ввійшли С. М. Таранущенко (голова). Апокін, І. Борисов, Полторацький та ін. Наприкінці року партосередки діяли в 21 відділку Катерининської залізниці. В ревкомі залізниці працювали Г. Кос, І. Борисов, Ф. Орделян.	Партархів Дніпропетровського обкому Компартії України, ф. 24, оп. 1, спр. 369, арк. 58—59; спр. 370, арк. 12—13, 21; оп. 4, спр. 104, арк. 10; Борьба за Советы на Екатеринославщине, стор. 214; «Звезда», 4 грудня 1918 р.
* <i>Центрально-міський райком КП(б)У (1917).</i> Створений напередодні I з'їзду КП(б)У, він об'єднував чотири партосередки (швейників, друкарів, деревообробників, шкіряників), в яких	Партархів Дніпропетровського обкому Компартії України, ф. 24, оп. 1, спр. 396, арк. 59; «Коммунист», 1918, № 1—2, стор. 28;

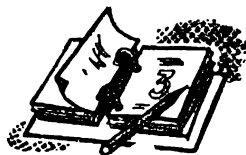
Назва партійного органу. Коротка довідка про його діяльність.	Джерела
працювало 50 комуністів. Керував роботою партгруп в профспілках.	Борьба за Советы на Екатеринославщине, стор. 257; Пятая годовщина Октябрьской революции, стор. 183; Спогади про перший з'їзд КП(б)У, стор. 120.
* <i>Партосередок швейників (1917).</i> Працював з початку окупації. У травні 1918 р. налічував більше 20 комуністів, які працювали в невеликих майстернях міста.	Пятая годовщина Октябрьской революции, стор. 183; «Молот» (орган Екатеринославской организации большевиков), 19 квітня, 5 травня 1918 р.
* <i>Партосередок друкарів</i> З допомогою комуністів-друкарів у приватних друкарнях набирались більшовицькі листівки, був організований страйк.	Там же; Партархів Дніпропетровського обкому Компартії України, ф. 24, оп. 1, спр. 369, арк. 53.
* <i>Партосередок деревообробників.</i> Об'єднував комуністів деревообробних невеликих підприємств міста.	Там же.
* <i>Партосередок шкіряників</i> Комуністи шкірообробних майстерень створювали в місті одну парторганізацію. Проводили значну роботу по виведенню робітників з-під впливу меншовиків та бундівців.	Там же.
* <i>Фабрично-Чечелівський (Брянський) райком КП(б)У (1917).</i> Створений до I з'їзду КП(б)У. Керував роботою заводських парторганізацій. В райкомі працювали: І. К. Амосов, О. Григор'єва, Г. С. Биченко, С. Хлевний (Степанов) та ін.	ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 3, спр. 32, арк. 185; Борьба за Советы на Екатеринославщине, стор. 257; Спогади про перший з'їзд КП(б)У, стор. 120; «Молот», 28 квітня 1918 р.
* <i>Партійна організація Брянського заводу (1917).</i> У червні 1918 р. збори більшовиків заводу обрали І. К. Амосова делегатом I з'їзду КП(б)У. Більшовики вели значну роботу в профспілці. У листопаді 1918 р. головою завкому заводу обрали Г. С. Биченка.	Там же.
* <i>Кайдакський райком КП(б)У (1917)</i> Розпочав діяльність в підпіллі весною 1918 р. До складу райкому входили: Ф. Золотов, Сериков, Карпуша, Курочкін та ін. Комуністи проводили роботу по створенню партосередків в навколишніх селах.	Партархів Дніпропетровського обкому Компартії України, ф. 24, оп. 1, спр. 369, арк. 59.
* <i>Олександрівська повітова організація КП(б)У</i> Створена після I з'їзду КП(б)У, підтримувала зв'язок з ЦК. Спрямовувала діяльність парторганізацій міста та сільських партосередків. На II з'їзді КП(б)У була представлена делегатом. За його інформацією у жовтні 1918 р. в повіті працювало близько 400 членів партії, діяв ревком.	Второй съезд КП(б)У, Харків, 1927, стор. 192—193; ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 13, спр. 7, арк. 35.
* <i>Партійна організація м. Олександрівськ (1917) (нині Запоріжжя).</i> Відновила діяльність у червні 1918 р. На I з'їзді було два делегати: «Полик» (Сиволап П. П.) і «Берг» (Б. Ротенберг). Активні партпрацівники: І. Гаврилов, Крук, Луцко, Литовків, Харченко та ін. Восени в 5 заводських партосередках налічувалось близько 100 комуністів. Парторганізація підтримувала зв'язок з Одеським обкомом КП(б)У.	ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 13, спр. 7, арк. 45; Партархів Запорізького обкому Компартії України, ф. 337, оп. 1, спр. 211, арк. 7; Партархів Дніпропетровського обкому Компартії України, ф. 24, оп. 1, спр. 370, арк. 13.

Назва партійного органу. Коротка довідка про його діяльність.	Джерела
* <i>Партійна організація порту Олександрівськ.</i> Створена до I з'їзду КП(б)У. Делегатом з'їзду був Топчий. За анкетною делегата II з'їзду КП(б)У (Демиденко) парторганізація налічувала близько 100 членів партії.	Протоколи першого съезда КП(б)У, стор. 77, 104; ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 13, спр. 7, арк. 43.
* <i>Партійна організація ст. Пологи.</i> Почала діяти в травні 1918 р. Її очолював Ф. М. Липський. Активні учасники підпільної роботи: Л. П. Хижний, О. Г. Гончаренко, Г. С. Шамота та ін.	Історія міст і сіл УРСР. Запорізька область, К., 1970, стор. 572.
<i>Партосередок с. Оріхів.</i> Існував зв'язок з Бердянським партійним комітетом. Був створений ревком.	Жовтень на Запоріжжі. Збірник спогадів, Дніпропетровськ, 1969, стор. 95.
* <i>Партійна організація Новомосковського повіту.</i> Створена до I з'їзду КП(б)У. Делегат з'їзду Г. Січкара (Дмитренко) представляв більшовицьку організацію чотирьох волостей повіту.	Протоколи першого съезда КП(б)У, стор. 4, 104.
* <i>Партійна організація м. Новомосковськ (1917).</i> В роботі II з'їзду КП(б)У брав участь делегат більшовиків м. Новомосковська — Шульгін.	Второй съезд КП(б)У, стор. 194.
<i>Павлоградська повітова організація КП(б)У</i> Створена на повітовій партконференції в листопаді 1918 р. Повітком очолив посланець Катеринославського губкому партії Ю. Г. Миرونюв. Організація вела активну роботу по створенню ревкомів та партизанських загонів, організувала святкування першої річниці Жовтня.	«Коммунист, 1918, № 6, стор. 134; «Летопись революции», 1930, № 4, стор. 142—143; Партархів Дніпропетровського обкому Компартії України, ф. 125, оп. 3, спр. 72, арк. 1.
<i>Партійна організація м. Павлоград (1917).</i> З літа 1918 р. в місті працювали більшовики: Д. І. Ольшевський, Л. Ольшевська, Б. Кузнецов та ін. Був установлений зв'язок з губкомом, в селах створювались партосередки.	Там же.
<i>Партосередок с. Межиріч.</i> Створений восени 1918 р. Керівник партосередку Г. С. Кучеренко. Мав зв'язок з Павлоградом.	Спогади про перший з'їзд КП(б)У, стор. 105—106.
<i>Партосередок с. Булахівки</i> Осередок очолював М. М. Хвостенко. В селі було організовано святкування першої річниці Жовтневої революції.	Спогади про перший з'їзд КП(б)У, стор. 105—106.
<i>Партосередок с. Вербки (1917)</i> Створений восени 1918 р. Представник осередку брав участь у роботі повітової партконференції.	Там же.
* <i>Маріупольська повітова організація КП(б)У</i> Оформилась у червні 1918 р. До парткому входили: Г. Г. Македон (голова), К. С. Турчанин, Т. О. Какута, С. Крюков та ін. Більшовики створювали партійні осередки, готували робітників і селян до збройної боротьби.	Протоколи першого съезда КП(б)У, стор. 5; Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 7, оп. 1, спр. 180, арк. 36—37; спр. 108, арк. 13—14; «Приазовская правда» (орган Маріупольського міськкому КП(б)У), 14 березня 1923 р.
* <i>Партійна організація м. Маріуполь (1917).</i> Комуністи розпочали підпільну роботу з сердини квітня 1918 р. На початку травня стався провал, частина членів організації була заарештована. До I з'їзду КП(б)У парторганізація	Протоколи першого съезда КП(б)У, стор. 5, Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 7, оп. 1, спр. 81, арк. 40; спр. 108, арк. 13—14;

Назва партійного органу. Коротка довідка про його діяльність.	Джерела
відновила роботу, представником на I з'їзді був «Седов». Наприкінці липня більшовики очолили повстання маріупольських робітників проти австро-німецьких окупантів та гетьманщини. Організація знову зазнала втрат, але зусиллями партактиву була відновлена і в листопаді 1918 р. налічувала 150 комуністів.	Д. Грушевский. Жданов. Историко-экономический очерк, Донецк, 1971, стор. 61, «Приазовская правда», 14 березня 1923 р.
* <i>Партійна організація заводу Нікополь-Маріупольського товариства (1917).</i> Створена до I з'їзду КП(б)У. Очолювали парторганізацію Г. Македон та М. Якубинський.	«Приазовская правда», 14 березня 1923 р.
<i>Партосередок ст. Саргана (1917).</i> Утворена після I з'їзду КП(б)У. Активно працювали О. Шпак, Г. Лаго, А. Спиридонов, І. Донцов та ін.	Там же.
<i>Партосередок с. Македонія.</i> Організований в липні — серпні 1918 р. Учасники підпілля: П. Малий, І. Маутенко та ін.	Там же.
* <i>Партійна організація с. Миколаївське</i> Діяльність розпочала до I з'їзду КП(б)У. Делегатом з'їзду був Пилипенко. Активні працівники підпілля Г. Орленко, П. Паталах.	Там же.
* <i>Партійна організація м. Кам'янське (1917) (Дніпродзержинськ)</i> Відновила діяльність в підпіллі весною 1918 р. Делегатом на I з'їзді КП(б)У був «Ворон». Партійний комітет очолювали М. І. Арсенічев. Активно діяли М. Азаров, А. Лихоманов, С. Потураєв та ін. Велику допомогу організації подавав член ЦК КП(б)У І. К. Амосов. У жовтні 1918 р. парторганізація налічувала 40 членів. Делегатом II з'їзду КП(б)У був М. Азаров.	Второй съезд КП(б)У стор. 191; ПА ИП при ЦК Компартии Украины, ф. I, оп. 13, спр. 7, арк. 48; ЦДАЖР УРСР, ф. 1216, оп. 1, спр. 115, арк. 112—114; Борьба за Советы на Екатеринославщине, стор. 244.
* <i>Партійна організація м. Нікополь (1917).</i> До складу партійного комітету входили: М. Н. Куксін (голова), Я. П. Терещенко, М. З. Калашников, Н. Д. Кириченко та ін. Комуністи розповсюджували листівки, збирали зброю, створювали партизанські загони.	Партархів Дніпропетровського обкому Компартії України, ф. 125, оп. 4, спр. 55, арк. 2; Історія міст і сіл УРСР. Дніпропетровська область, К., 1969, стор. 440.
<i>Партосередок Покровського рудника (1917)</i> Партосередок очолював К. С. Кулик — комуніст-залізничник. Осередок був зв'язаний з підпіллями Нікополя.	Історія міст і сіл УРСР. Дніпропетровська область, стор. 560.
<i>Партосередок с. Водяне</i> Створений в травні 1918 р. Очолював осередок М. С. Самарець. У вересні було створено ревком. В партизанському загоні налічувалось близько 120 бійців.	Історія міст і сіл УРСР. Запорізька область, К., 1970, стор. 356.
* <i>Партійна організація м. Кривий Ріг (1917).</i> Створена представником Оргбюро П. П. Сиволапом в червні 1918 р. Очолили організацію П. Крижанівський, Ф. Ф. Романовський та О. К. Фесенко. Восени була створена робітнича дружина.	Криворожье. Историко-краеведческий очерк, Днепропетровск, 1963, стор. 30; Історія міст і сіл УРСР. Дніпропетровська область, стор. 296.
<i>Партосередок ст. Пятихатки.</i> Керівником осередку був Ф. Гагарін. Комуністи очолили виступ залізничників у серпні 1918 р.	Історія міст і сіл УРСР. Дніпропетровська область, стор. 678.

Назва партійного органу. Коротка довідка про його діяльність.	Джерела
<i>Партосередок с. Жовте.</i> Створений навесні 1918 р. під керівництвом комуністів Д. Г. Аксененка та М. І. Головянченка. Був сформований партизанський загін.	Історія міст і сіл УРСР. Дніпропетровська область, стор. 274.
<i>* Партійна організація Василівського району (1917).</i> Створена до I з'їзду КП(б)У. На середину жовтня 1918 р. проведено вісім зборів, створено осередки в 7 селах, налагоджено зв'язок з губкомом. Делегатом II з'їзду КП(б)У був Є. С. Омельченко (Чумак).	ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 13, стор. 7, арк. 55.
<i>* Партосередок с. Всесвятське.</i> На I з'їзді КП(б)У була представлена делегатом Є. С. Омельченко (Чумак).	Протоколи першого съезда КП(б)У, стор. 103.
<i>* Попельнястівська волосна парторганізація (1917).</i> На I з'їзді КП(б)У були її представники: Іванченко (Макаров), Пентов (Нектов), Тарасенко.	Протоколи першого съезда КП(б)У, стор. 77, 103.

Наш календар

ПРЕДСТАВНИК ЛЕНІНСЬКОЇ ГВАРДІЇ

(До 90-річчя з дня народження
В. П. Затонського)

Хмельницької області) в сім'ї волосного писаря. Його дитинство і юність пройшли у невеличкому губернському місті Кам'янці-Подільському, де він 1905 р. закінчив гімназію і почав свою революційну діяльність.

У 1912 р. В. П. Затонський закінчив фізико-математичний факультет Київського університету. Під час навчання він брав активну участь у революційному русі, за що зазнавав переслідувань і був навіть двічі (1907 р., 1911 р.) виключений з університету з висилкою «за місцем проживання». З 1913 р. до Лютневої революції 1917 р. Володимир Петрович викладав фізичну хімію в Київському політехнічному інституті, причому майже два роки через свою «неблагонадійність» працював лише «тимчасово виконуючим обов'язки»¹.

Після повалення царизму, в березні 1917 р. В. П. Затонський назавжди зв'язав своє життя з більшовицькою партією. В травні його було обрано членом Київського комітету РСДРП(б). Він активно включився в роботу більшовицької організації міста, зокрема, виступав на робітничих мітингах, перед солдатами частин Центральної ради, брав участь у створенні червоногвардійських загонів, у виданні більшовицького «Голоса социал-демократа», працював у Київській Раді робітничих депутатів, куди його було обрано в травні 1917 р.

Під час Жовтневого збройного повстання Володимир Петрович Затонський, як член ревкому, керував бойовими діями повсталих робітників і солдатів Києва. 28 жовтня майже всіх членів ревкому було заарештовано. На волі залишилися тільки хворий А. В. Іванов і В. П. Затонський, якому завдяки своїй кмітливості вдалося уникнути арешту. У ніч на 29 жовтня він пробрався до 3-го авіапарку, організував там новий ревком, який очолив і привів повстання до перемоги. У листопаді 1917 р. В. П. Затонського обрали головою Київського комітету РСДРП(б). Він був одним з керівників боротьби трудящих України проти буржуазно-націоналістичної контрреволюції, за владу Рад.

17 (30) XII 1917 р. Центральний Виконавчий Комітет Рад України, що був обраний на Першому Всеукраїнському з'їзді Рад, створив перший Радянський уряд республіки — Народний Секретаріат, до складу якого, як народний секретар у справах освіти, ввійшов В. П. Затонський.

1 січня 1918 р. до Петрограда прибула делегація Радянської України, що направлялася в Брест для ведення мирних переговорів з німецьким командуванням. В її складі був і В. П. Затонський. Ця делегація була прийнята В. І. Леніним. Володимир Петрович уперше побачив Володимира Ілліча і довго розмовляв з ним, розповідаючи про становище на Україні, про боротьбу проти Центральної ради.

В. І. Ленін запропонував йому залишитися в Петрограді представником Радянської України при Раднаркомі Російської Федерації². 6 січня 1918 р. у Смольний надійшла постанова Народного Секретаріату про призначення В. П. Затонського народним секретарем Української Республіки при Раднаркомі РРФСР. 8 січня Раднаком ухвалив постанову про введення його до свого складу³, а 18 січня Воло-

¹ Київський обласний державний архів, ф. 361, оп. 2, спр. 99, арк. 58.

² В. І. Ленін. Биографическая хроника, т. 5, М., 1974, стор. 168.

³ Комуністична партія — натхненник і організатор об'єднаної руху українського народу за утворення СРСР. Збірник документів і матеріалів, К., 1963, стор. 41

димир Ілліч Ленін особисто підписав посвідчення В. П. Затонському як членові РНК⁴.

Володимир Петрович Затонський брав участь у багатьох засіданнях Раднаркому і ЦК РСДРП(б), що відбувалися під головуванням В. І. Леніна. Під ленінським декретом від 23 січня 1918 р. про створення Червоної Армії поряд з підписами наркомів П. Ю. Дибенка, М. В. Криленка, М. І. Подвойського стоїть також підпис В. П. Затонського⁵.

На все життя зберіг В. П. Затонський ленінський стиль у роботі, пам'ять про зустріч з В. І. Леніном. Про незабутні дні перебування у Володимира Ілліча він пізніше писав: «Ледве не цілий місяць пощастило мені бути свідком того, як працював товариш Ленін... Мені самому щодо загального розвитку і розуміння більшовизму цей місяць дав дуже багато»⁶.

На початку березня В. П. Затонський на чолі делегації Радянської України виїздив до Бреста для ведення мирних переговорів з Німеччиною. Але він дійшов лише до Пскова, оскільки місто було вже окуповане військами загарбників. На зворотньому шляху Володимир Петрович знову побував у В. І. Леніна. Володимир Ілліч квапив В. П. Затонського з виїздом на Україну, просив його передати більшовикам республіки, щоб вони на IV Надзвичайному Всеросійському з'їзді Рад виступали на підтримку Брестського миру⁷. Більшовики республіки виправдали довіря В. І. Леніна. Голова делегації ЦВК Рад України В. П. Затонський на з'їзді від імені українського народу і більшовицьких організацій оголосив декларацію про повну підтримку мирного договору.

В тяжкі для трудящих України дні австро-німецької навали В. П. Затонський — на передньому краї боротьби проти окупантів. У березні 1918 р. його обирають головою Центрального Виконавчого Комітету Рад України⁸. 18 квітня в Таганрозі відбулося останнє засідання ЦВК Рад України, на якому було вирішено у зв'язку з надзвичайною воєнною обстановкою тимчасово розпустити Центральный Виконавчий Комітет, а Народний Секретаріат реорганізувати в Бюро по керівництву повстанською боротьбою в тилу ворога у складі дев'яти чоловік. До цієї «дев'ятки» увійшов і В. П. Затонський. На Таганрозькій нараді більшовиків України (квітень 1918 р.) його обирають членом Оргбюро по скликанню I з'їзду КП(б)У. Приїхавши разом з іншими членами Оргбюро до Москви, В. П. Затонський на початку травня знову потрапляє на прийом до В. І. Леніна, який цілком схвалив ідею організації всеукраїнського партійного центру⁹.

Починаючи з I з'їзду, що відбувся в Москві 5—12 липня 1918 р., В. П. Затонський стає майже незмінним членом ЦК КП(б)У. Робота з'їзду проходила під безпосереднім керівництвом Володимира Ілліча Леніна, який ще напередодні з'їзду прийняв групу делегатів. Під час цієї зустрічі він, як згадує делегат з'їзду П. І. Бученко, звернувшись особисто до В. П. Затонського, відзначив, що той «повинен, як представник української інтелігенції, активніше вести більшовицьку політичну роботу серед неї..., добитися, щоб українська інтелігенція рука в руку з робітниками і селянами боролася за Українську Радянську Республіку»¹⁰.

Після з'їзду В. П. Затонський брав якнайдіяльнішу участь у керівництві боротьбою українського народу проти австро-німецьких окупантів, у створенні восени 1918 р. у «нейтральній зоні» українських повстанських дивізій, що стали ядром Червоної Армії України¹¹. Коли в листопаді 1918 р. було сформовано спочатку Реввійськраду групи військ Курського напрямку, а пізніше на її базі — Реввійськраду Армії Радянської України (з січня 1919 р. — військ Українського фронту), В. П. Затонський став членом Реввійськради. Водночас він вів велику роботу як член ЦК КП(б)У і створеного 28 листопада Тимчасового робітничо-селянського уряду України (в січні 1919 р. реорганізованого в Раднарком УСРР), в якому знову займав посаду завідуючого відділом (наркомом) освіти. У зв'язку з великим обсягом роботи 18 січня 1919 р. В. П. Затонського відікають з Реввійськради Українського фронту¹². Крім основної праці в Наркомосі, Володимир Петрович займався найрізноманітнішими партійними і державними справами. Зокрема, він читав лекції в партійній школі при Київському міському КП(б)У, виїздив на Поділля, де виступав з доповідями

⁴ В. И. Ленин. Биографическая хроника, т. 5, стор. 214.

⁵ Этапы большого пути. Воспоминания о гражданской войне, М., 1962, стор. 153.

⁶ «Літопис революції», 1929, № 4, стор. 170.

⁷ В. И. Ленин. Биографическая хроника, т. 5, стор. 292—293.

⁸ Революції Всеукраїнських з'їздів Рад, Харків, 1932, стор. 387.

⁹ «Літопис революції», 1929, № 5—6, стор. 140—141; В. И. Ленин. Биографическая хроника, т. 5, стор. 421.

¹⁰ Спогади про Перший з'їзд КП(б)У, К., 1958, стор. 40—41.

¹¹ Там же, стор. 165; «Літопис революції», 1930, № 5, стор. 249.

¹² Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины, 1919, № 2, стор. 28—29.

перед комуністами, в Миколаїв і на Херсонщину — для проведення мобілізації в Червону Армію, на григор'ївський фронт тощо¹³.

У червні 1919 р. Політбюро ЦК КП(б)У призначає В. П. Затонського членом Реввійськради 12-ї армії, що вела запеклі бої на Правобережній Україні, а наприкінці серпня — членом Реввійськради Південної групи військ 12-ї армії, яка в складі 45-ї, 58-ї і залишків 47-ї стрілецьких дивізій під командуванням Й. Е. Якіра здійснила з боями легендарний 400-кілометровий похід по денікінських і петлюрівських тилах з району Одеси до Житомира на з'єднання з 44-ю стрілецькою дивізією. Партія і уряд високо оцінили бойові дії групи. За безприкладну мужність і стійкість у боях Прада Оборони під головуванням В. І. Леніна нагородила 45-у і 58-у дивізії почесними прапорами революції¹⁴. Протягом майже всього походу В. П. Затонський перебував безпосередньо в бойових порядках 58-ї дивізії, де провадив наполегливу роз'яснювальну роботу, вкрай необхідну, оскільки значна частина дивізії на початку походу під впливом махновської агітації була фактично деморалізована¹⁵. Як член Реввійськради 12-ї, а згодом 13-ї армій, В. П. Затонський відзначився в боях при розгромі денікінців.

Зразу після визволення України необхідно було відновити діяльність партійних і радянських органів. З цією метою ЦК РКП(б) 29 листопада 1919 р. створив Тимчасове бюро (Партійний центр) КП(б)У, до якого поряд з С. В. Косіором, Г. І. Петровським та іншими ввійшов і В. П. Затонський. 11 грудня було також утворено тимчасовий вищий орган влади в республіці — Всеукраїнський революційний комітет у складі Г. І. Петровського (голова), В. П. Затонського та Д. З. Мануїльського. Як член Партійного центру і Всеукраїнському, В. П. Затонський вів велику роботу по відновленню на місцях органів Радянської влади, по мобілізації трудящих мас на відбудову народного господарства, по організації боротьби з куркульсько-націоналістичним бандитизмом тощо. 22 грудня 1919 р. Всеукраїнськом доручив йому керівництво справою народної освіти¹⁶. В. П. Затонський вів рішучу боротьбу з антиленінськими елементами в рядах КП(б)У, насамперед з націонал-ухильниками. В листопаді того ж року ЦК РКП(б) направив його і С. В. Косіора на Гомельську партійну нараду, де вони разом з Д. З. Мануїльським, Ю. М. Коцюбинським та іншими більшовиками піддали нищівній критиці націоналістичну програму федералістської групи Г. Ф. Лапінського¹⁷. В. П. Затонський нещадно викривав націоналістичну діяльність боротьбистів — у виступі на Гомельській нараді, в фейлетоні, надрукованому 14 січня 1920 р. у газеті «Коммунист», в особистому листі до В. І. Леніна¹⁸.

В травні 1920 р. В. П. Затонського призначають членом Реввійськради 13-ї армії, яка вела бойові дії проти махновців, а з липня він очолив Галицький революційний комітет (Галревком), що став вищим органом Радянської влади у визволенні від польських окупантів районах Східної Галичини. Діючи в тісному контакті з ЦК Компартії Галичини, головою Політбюро якого було обрано В. П. Затонського, Галревком протягом короткого часу здійснив надзвичайно велику роботу по ліквідації соціального і національного гніту та перебудові суспільного життя у цьому краї на нових, соціалістичних засадах. У Тернополі, що став столицею проголошеної трудящими краю Галицької Соціалістичної Радянської Республіки, голова Галревкому В. П. Затонський підписує декрети про конфіскацію поміщицьких, церковних і монастирських земель і передачу їх трудящому селянству, про 8-годинний робочий день та робітничий контроль над виробництвом, відокремлення школи від церкви, про організацію народних судів тощо.

У своїй роботі В. П. Затонський керувався вказівками В. І. Леніна, з яким підтримував безпосередній зв'язок. «Ленін вимагав від мене, — згадував він, — щоб йому щотижня надсилали інформаційні листи»¹⁹. Завдяки наполегливій діяльності очолюваного В. П. Затонського Галревкому Радянська влада, що існувала в Східній Галичині трохи більше місяця, завоювала симпатії трудящих Західної України.

Роботу в Галревкомі В. П. Затонський поєднував з напруженою військовою роботою на посаді члена Реввійськради 14-ї армії. А наприкінці вересня, після ліквідації Галревкому, його призначають членом Реввійськради Південно-Західного фронту.

¹³ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 4, спр. 229, арк. 99; оп. 145а, спр. 1, арк. 20; Поділля в роки громадянської війни. Документи і матеріали, Хмельницький, 1959, стор. 195, 291.

¹⁴ Ленінський збірник XXXIV, стор. 221.

¹⁵ Командарм Якір, М., 1963, стор. 90; История 45-й Волынской Краснознаменной стрелковой дивизии, т. 1, К., 1929, стор. 72—80.

¹⁶ Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919—1920 рр.). Збірник документів і матеріалів, К., 1957, стор. 39.

¹⁷ Нариси історії Комуністичної партії України, К., 1977, стор. 292.

¹⁸ В. І. Ленін. Біографіческая хроника, т. 8, М., 1977, стор. 191—192.

¹⁹ «Комуніст», 14 липня 1929 р.

За участь у бойових діях як комісара бригади по придушенню Кронштадтського заколоту в 1921 р. В. П. Затонського було відзначено найвищою бойовою нагородою — орденом Червоного Прапора.

Після закінчення громадянської війни В. П. Затонський — у перших рядах борців за побудову соціалізму. Про його багатогранну діяльність свідчить перелік постів, що їх займав він у різний час — голова Укоопспілки (1921—1922 рр.), нарком освіти УРСР (1922—1923 рр., 1933—1938 рр.), член Реввійськради і начальник Політуправління Українського військового округу (1924—1925 рр.), секретар ЦК КП(б)У (1925—1927 рр.), голова ЦКК КП(б)У і нарком РСІ УРСР (1927—1933 рр.), голова Комітету по хімізації при Раднаркомі УРСР (1928—1934 рр.), директор Інституту радянського будівництва при ВУЦВК (1927—1933 рр.), член редколегії газети «Комуніст», головний редактор громадсько-політичного і літературно-художнього журналу «Червоний шлях» (1927—1930 рр.), член Президії ЦВК СРСР і ВУЦВК усіх скликань.

В. П. Затонський багато працював з молоддю, провадив велику роботу по втіленню в життя військової реформи, разом з іншими членами уряду в 1928—1929 рр. виїздив до Донбасу для подання допомоги місцевим партійним організаціям у справі піднесення вугільної промисловості, брав участь у роботі комісії по внесенню змін до Конституції УРСР у 1929 р. Як керівник органів ЦКК—РСІ республіки він займався питаннями колгоспного будівництва, вдосконалення адміністративно-управлінського апарату, боротьби з бюрократизмом і тяганиною, часто бував на підприємствах, будовах, у колгоспах і радгоспах, виступав перед трудящими, як нарком освіти вніс великий вклад у розвиток шкільної справи, вищої освіти, науки, культурних та мистецьких закладів України.

В. П. Затонський користувався великим авторитетом у комуністів. На XV і XVI з'їздах партії його обирають членом ЦКК ВКП(б), на XVII з'їзді — кандидатом у члени ЦК ВКП(б), майже на всіх з'їздах і конференціях більшовиків України — членом ЦК КП(б)У. В 1923 р. він був обраний кандидатом у члени, а в 1925 р. — членом Політбюро ЦК КП(б)У.

Поряд з партійною В. П. Затонський вів і напружену наукову роботу. 29 червня 1929 р. розширена Рада Академії наук УРСР одностайно обрала його дійсним членом Академії по відділенню хімії²⁰. В. П. Затонський багато працював над різними спеціальними проблемами в цій галузі, йому належить ініціатива будівництва ряду великих хімічних підприємств України, створення науково-дослідних закладів, розв'язання проблем підготовки кваліфікованих спеціалістів-хіміків. Він займався також історією, філософією, літературознавством, педагогікою. В 1936 р. за постановою ЦК ВКП(б) і РНК СРСР він брав участь у роботі комісії по перегляду й корінній переробці шкільних підручників з історії. Як один з керівників Іспарту Володимир Петрович багато уваги приділяв створенню марксистської, документованої історії Компартії України, був активним автором журналу «Літопис революції», де виступав головним чином з питань історії Великої Жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни на Україні. Його перу належать праці «Із спогадів про українську революцію», «Вир. З минулого», «Національно-культурне будівництво і боротьба проти націоналізму», «Соціалістичне будівництво і хімія», ряд статей про стан і завдання радянської літератури, про творчість Т. Г. Шевченка, О. С. Пушкіна, О. М. Горького, з найрізноманітніших питань педагогіки та ін. Він був редактором першої книги з історії КП(б)У — «Нариси історії Комуністичної партії (більшовиків) України», що вийшла з друку в 1923 р.

В. П. Затонський тривалий час був членом Головної наукової редакції Великої Радянської Енциклопедії. А в 1933 р. його призначили головним редактором Української Радянської Енциклопедії, підготовка якої до видання мала розпочатися²¹.

На всіх постах, куди б не направляла його партія, він залишався справжнім ленинцем — високопринциповою, скромною, чуйною людиною, улюбленцем найширших трудящих мас, молоді, студентів, школярів.

Радянські люди свято шанують пам'ять Володимира Петровича Затонського — незламного ленинця, борця за народне щастя.

В. С. ЛЕВІН (Київ),

В. А. МОРОЗОВ (Київ)

²⁰ Архів АН УРСР, ф. 1, спр. 1, арк. 50.

²¹ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 6, спр. 22, арк. 269—270.

РЕВОЛЮЦІЄЮ ПОКЛИКАНИЙ

(До 90-річчя з дня народження
І. І. Гаркавого)

До числа героїв, які вийшли з народу, боролися разом з ним за щастя і волю, належить активний учасник громадянської війни, радянський військовий діяч Ілля Іванович Гаркавий.

І. І. Гаркавий народився 19 (31) липня 1888 р. у с. Мусієнкове на Дніпропетровщині в бідній селянській родині. Підлітком йому доводилося працювати на поміщиків. Його батько прагнув будь-що дати синові освіту. Навчаючись у місцевій школі, хлопчик виявив неабиякі здібності. Земська управа навіть виділила йому з своїх коштів стипендію й послала вчитися до семінарії в м. Новомосковськ.

Під час навчання у семінарії І. І. Гаркавий включився до революційного руху. Перебуваючи у міській організації РСДРП, він виконував різноманітні доручення: друкував і розповсюджував листівки, переховував політичну літературу, зброю, підтримував зв'язок з політв'язнями.

У 1915 р. І. І. Гаркавого мобілізували до царської армії. Спочатку він був рядовим, а після закінчення короткотермінового навчання в Одеському військовому училищі став прапорщиком. Лютнева буржуазно-демократична революція застала його у лавах діючої армії на румунському фронті.

В армії Ілля Іванович активно проводив політичну роботу серед солдатів, які обрали його головою полкового комітету. 17 серпня 1917 р. він привів 260-й полк та інші революційні частини у м. Кишинів. Солдати 260-го, 5-го і 6-го Заамурських полків, що дислокувалися в цьому місті, обрали його до міськради, де він завідував військовою секцією. Саме тут відбулося знайомство Іллі Івановича з армійськими більшовиками Я. Д. Мелешиним, І. А. Рожковим, А. М. Волковим, зав'язалася міцна дружба з Й. Е. Якіром, Г. І. Котовським та іншими товаришами. Велику Жовтневу соціалістичну революцію І. І. Гаркавий зустрів як їх однодумець і бойовий соратник, активний борець за припинення імперіалістичної війни, за втілення в життя декретів II Всеросійського з'їзду Рад і перетворення Рад у бойові органи пролетарської диктатури.

У Бессарабії на той час поряд з Радами робітничих і солдатських депутатів існувала чорносотенно-офіцерська національно-крайова організація «Сфатул-Церій». Її ватажки, вступивши у таємну змову з румунським королівським урядом, а також будучи підтримані Українською Центральною радою й білогвардійським командуванням румунського фронту, докладали всіх зусиль, щоб відірвати Бессарабію від Радянської Росії й поставити її під владу румунських бояр.

У той важкий період І. І. Гаркавого було обрано головою виконкому Кишинівської Ради робітничих і солдатських депутатів. З допомогою бійців Г. І. Котовського, керівників інших революційних організацій він навіз у місті революційний порядок, роззброїв ешелон з солдатами та офіцерами, які прибули на станцію Кишинів для подання допомоги «Сфатул-Церій». Під час наступу переважаючих сил румунських окупантів, підтримуваних Антантою, І. І. Гаркавий разом з Г. І. Котовським та іншими товаришами провели евакуацію людей і майна з Кишинева. Кишинівська Рада і Губвиконком Рад, очолювані Гаркавим, викривали зрадницьку роль буржуазних націоналістів усіх мастей, які намагалися віддати Бессарабію під ярмо румунських бояр, мобілізували трудящі маси на боротьбу проти загарбників.

Після евакуації з Кишинева революційних військових частин, зброї, боєприпасів, продовольства, а також сімей захисників міста та їх майна на лівий берег Дністра, в січні 1918 р. під керівництвом Румчероду (Центральний виконавчий комітет Рад румунського фронту, Чорноморського флоту й Одеської області) було сформовано Тираспольський загін, до офіційного найменування якого додавалися слова: «для боротьби з румунською олігархією»¹. Цим загоном, що складався з різних частин, командував Є. М. Венедиктов. І. І. Гаркавого було призначено комендантом Тираспольського бойового району. Основу загону становив 5-й Заамурський кінний полк, в якому діяла організація РСДРП, очолювана Я. Д. Мелешиним, і членом якої в лютому 1918 р. став І. І. Гаркавий.

Під безпосереднім керівництвом І. І. Гаркавого проходило формування революційних загонів.

На зміну румунським окупантам прийшов новий ворог — кайзерівська Німеччина. Під натиском австро-німецьких сил Тираспольському загонові довелося в березні 1918 р. відійти у напрямку Вознесенськ—Катеринослав—Луганськ. Після звірячого вбивства білокозаками командира загону Є. М. Венедиктова керівництво бойовими операціями перейшло до І. І. Гаркавого. Загін форсував р. Дон і з боями прорвався до м. Калача. Під час проходження загону через населені пункти, І. І. Гаркавий часто виступав на селянських з'їздах, роз'яснював політику Радянської держави і партії більшовиків. На підступах до Воронежа (весна 1918 р.) І. І. Гаркавого повідо-

¹ Див.: Из истории борьбы за власть Советов в Молдавии (1918—1920 гг.), Сборник воспоминаний участников гражданской войны, Кишинев, 1964, стор. 70—87.

мили, що реакційно настроєні офіцери місцевого гарнізону готують змову й провокують солдатів на знищення Рад та їх керівників. З групою бійців Ілля Іванович відразу направився до казарми гарнізону, де проходив мітинг. Його сміливі дії допомогли ліквідувати заворушення, заарештувати офіцерів — організаторів змови. Потім він звернувся до солдатів з промовою, в якій роз'яснив їм політику Радянської держави.

Після розформування Тираспольського загону І. І. Гаркавого було призначено помічником начальника Воронежського губвійськкомату. В жовтні того ж року він брав участь у бойових діях проти контрреволюції на Дону на посаді начальника адміністративного відділу штабу 9-ї армії.

Радянські війська підійшли до кордонів Бессарабії з метою якнайшвидше визволити її. У зв'язку з цим Тимчасовий робітничо-селянський уряд Бессарабії звернувся 26 травня 1919 р. до РНК УСРР і Революційної ради Південного фронту з проханням відкомандирувати в його розпорядження товаришів І. І. Гаркавого, А. Л. Гринштейна і Й. Е. Якіра².

У зв'язку з погіршенням становища на Південному фронті за розпорядженням Реввійськради Республіки І. І. Гаркавого в жовтні 1919 р. було призначено начальником штабу 45-ї стрілецької дивізії, під час формування якої яскраво розкрився його талант організатора. Дивізія створювалась у надзвичайно важких умовах з різноманітних напівпартизанських загонів, що не визнавали революційної дисципліни. До її складу Одеський ревком включив навіть банду Мишки-Япончика.

В. І. Ленін, стурбований ходом подій в Лівобережній Молдавії й суміжних районах України, 7 і 9 серпня 1919 р. направив РВР і Раднаркому України спеціальну директиву з вимогою докласти всіх зусиль для захисту півдня України, оскільки йшлося про долю революції³. Було створено (серпень 1919 р.) Південну групу військ на чолі з Й. Е. Якіром. Командиром 45-ї дивізії в ній став І. І. Гаркавий. Південна група військ, до складу якої входили, крім 45-ї, ще 58-а та 47-а дивізії, опинилася у ворожому кільці. У зв'язку з цим їй по радіо Реввійськрада XII армії передала наказ: «Військам групи завдавати противнику могутні удари й будь-що пробиватися на північ для з'єднання з рештою частин армії»⁴.

Основною силою Південної групи була 45-а дивізія, що, немов таран, пробивала стіну ворожих військ. Понад 20 днів точилися безперервні бої з денікінськими, петлюрівськими частинами і загонами, різними бандами. Неодмінним правилом для бійців і командирів дивізії було «Завжди вперед! До перемоги!». Південна група пройшла більш як 400 верст по бездоріжжю. Нарешті, прорвавши кільце оточення, 45-а дивізія з'єдналась з 44-ю дивізією на р. Гуйва під Житомиром. Зустрілися й їхні командири: невисокий, кремезний із «запорізькими» вусами Гаркавий — син селянина й високий, могутній бородач Дубовий — син шахтаря.

28 вересня 1969 р. за рішенням уряду Української РСР на місці їх зустрічі відкрито меморіальну дошку, яка нагадує радянським людям про подвиги батьків у боротьбі за свободу і незалежність.

Рада робітничо-селянської оборони на засіданні від 1 жовтня 1919 р. постановила: «1. Нагородити славні 45-у і 58-у дивізії за героїчний перехід на з'єднання з частинами XII армії почесними прапорами революції. 2. Видати всій групі за цей період як комскладу, так і всім червоноармійцям, грошову нагороду в розмірі місячного окладу утримання.

Голова Ради робітничо-селянської оборони
В. Ульянов (Ленін)»⁵.

І. І. Гаркавого було нагороджено орденом Червоного Прапора.

За активною участю І. І. Гаркавого формувалася овіяна славою у багатьох боях кавалерійська бригада Г. І. Котовського. Разом з котовцями 45-а дивізія билася під м. Одесою, визволяла Тирасполь, громила відбірні денікінські, білопольські й петлюрівські частини, а також куркульські банди.

Після закінчення громадянської війни І. І. Гаркавий займав керівні посади у штабах військ України і Криму, Київського військового округу, був начальником гарнізону м. Києва, заступником командуючого військами Київського військового округу. В атестації, підписаній Й. Е. Якіром, зазначалося: «Волі сильної, величезної невтомної енергії, з великою ініціативою, кмітливості в обстановці. Абсолютно спокійний. З підлеглими суворий, але справедливий. Розум великий, практичний. Комуніст. Великий організатор. Гідний затвердження на посаді заступника командуючого військами КВО»⁶. Через деякий час Ілля Івановича було призначено помічником командуючого військами Ленінградського військового округу.

² ЦДЖАР УСРР, ф. 2, оп. 1, спр. 291, арк. 13.

³ Див.: Ленинский сборник XXXIV, М., 1942, стор. 205.

⁴ Там же, стор. 221.

⁵ Там же.

⁶ ЦАМО СРСР, ф. 16, оп. 9, спр. 6282, арк. 1—3.

Успіхи, досягнуті радянським народом на всіх фронтах соціалістичного будівництва, І. І. Гаркавий завжди розглядав як важливий внесок у справу зміцнення оборонної могутності першої в світі країни соціалізму.

Багато сил, енергії, уміння, а також талант організатора і вихователя І. І. Гаркавий віддав забезпеченню дальшого зростання бойової і політичної підготовки в дивізіях Уральського військового округу, командуючим військами якого він став у 1935 р. На честь XVIII річниці Червоної Армії у підрозділах і полкових школах округу розгорнулося соціалістичне змагання під девізом «Підготувати відмінних молодших командирів, які досконало володіють технікою»⁷. На які б найвідповідальніші ділянки роботи Комуністична партія і Радянський уряд не посилали Іллю Івановича, він, не шкодуючи сил, з честю виконував поставлені перед ним завдання.

І. І. Гаркавий брав активну участь у громадсько-політичному житті країни, обирався депутатом Верховної Ради СРСР, депутатом Верховної Ради Української РСР.

Нині, через багато років, найвищі, найпалкіші слова вдячності і любові звернуті до тих, хто першим йшов на штурм старого світу, хто починав прокладати шлях до нашого щасливого сьогодення. Все менше залишається поруч з нами ветеранів революції, говорив товариш Л. І. Брежнєв, але все повніше розкривається велич їх подвигу⁸.

Л. В. ОСИПЕНКО (Київ),
М. Ф. ШАПРАН (П'ятигорськ)

⁷ «Красная Звезда», 17 лютого 1936 р.

⁸ Див.: Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 6, К., 1978, стор. 559.

НАРОДНИЙ ГЕРОЙ

(До 70-річчя з дня народження
Героя Радянського Союзу
генерал-майора О. М. Сабурова)

Ім'я Олександра Миколайовича Сабурова — одного з організаторів і керівників партизанського руху на Україні в роки Великої Вітчизняної війни добре відоме радянським людям. В історії боротьби проти фашистських загарбників воно тісно

пов'язане з такими видатними подіями, як звернення славнозвісного рейду партизанських загонів з південної околиці Брянських лісів на правобережжя Дніпра, створення двох партизанських країв — на Брянщині і на Поліссі, а також найбільшого на правому березі Дніпра партизанського аеродрому. Дванадцятьма артилерійськими залпами салютувала столиця нашої Батьківщини визволенню старовинного українського міста, великого залізничного вузла Овруча. Полководницькою нагородою — орденом Суворова був відзначений партизанський командир за цю блискуче здійснену операцію.

Олександр Сабуров народився 1 серпня 1908 р. в селі Ярушки Іжевського повіту Вятської губернії в родині сталевара — робітника Іжевського металургійного заводу. Згодом Ярушки стали частиною Іжевська — столиці Удмуртської АРСР. У 1922 році чотирнадцятирічний Олександр пішов працювати на новобудови Іжевська. Вже в юнацькі роки проявився його неабиякий організаторський талант, невичерпна працелюбність, безмежна відданість справі Комуністичної партії. У 1928 р. разом з групою робітників комсомолець Сабуров бере активну участь в організації колгоспу в рідних Ярушках, тоді ж його обирають членом правління новоствореного господарства «День врожаю», а в 1930 р. — головою сільради.

У 1931 р. — з часу призову в армію — доля приводить Сабурова на Україну. Дійсну військову службу він проходить в 3-й Червонопрапорній ім. Котовського кавалерійській дивізії, розквартированій в Бердичеві. Він розпочав її кавалеристом, а закінчив командиром танка (полк, в якому він служив, був перетворений на танковий). У липні 1932 р. О. М. Сабуров був прийнятий в члени ВКП(б). Коли закінчилась армійська служба, командування полку рекомендувало його головою підшефного колгоспу. Так двадцятип'ятирічний Сабуров, син уральського металурга, очолив колгосп ім. Першого Травня в селі Половецьке Бердичівського району Житомирської області. У 1938 р. райком партії направив О. М. Сабурова на роботу в органи НКВС. Він працював спочатку в Бердичеві, потім — у Житомирі, пізніше — у Києві, де і застала його війна.

Як комісар окремого батальйону військ НКВС, О. М. Сабуров до останнього дня оборони столиці України перебував серед її захисників. Потрапивши в оточення, поранений, він з кількома бойовими товаришами дістався до Брянського лісу.

Семеро військовослужбовців з різних підрозділів — батальйонний комісар Олександр Сабуров, політрук Захар Богатир (майбутній комісар партизанського

з'єднання), капітан Павло Рева та інші — поклали початок загону, котрий серед населення Трубчевського, Суземського, Брасівського районів Орловської області (нині всі ці райони входять до Брянської області) і Середино-Будського району Сумської області невдовзі став відомий як «Військовий загін». Його першим серйозним успіхом був нічний бій 19 листопада 1941 р. на станції Зернове Середино-Будського району. Це допомогло швидше встановити зв'язки з місцевим трубчевським та суземським партизанськими загонами, насамперед — з партійним підпільним керівництвом цих районів. І вже нова операція, що сповістила про зростаючу силу партизанів — знищення окупаційної адміністрації в райцентрі Суземка в ніч на 8 грудня — провадилася спільною бойовою групою, до якої увійшла частина бійців як Військового, так і Суземського загонів.

З перших кроків своєї діяльності в тилу у ворога О. М. Сабуров — людина надзвичайної енергії і волі, з широким політичним кругозором — прагнув до всебічного розширення партизанської боротьби. Саме він став одним з ініціаторів наради керівників нелегальних партійних органів і партизанських загонів, що відбулася 15 грудня 1941 р. у невеликому селищі Неруса Суземського району Орловської області. На той час багато що змінилося в південній зоні Брянських лісів. Господарями там відчували себе вже партизани. Дороги перестали бути безпечними для окупантів. У грудні ж скрізь по лісовому краю поширилися радісні вісті про переможний наступ Червоної Армії під Москвою.

В єдиному вцілілому будинку селища Неруса зібралися секретарі, інші члени бюро Трубчевського і Суземського підпільних райкомів партії на чолі з О. Д. Бондаренком і І. М. Петушковим, командири партизанських загонів цих районів М. І. Сенченко та І. Я. Алексютин, командири сталінського (сформованого в м. Сталіно, кині — Донецьк) і двох харківських партизанських загонів, що прибули на Брянщину з України за кілька днів до наради, І. Ф. Боровик, К. І. Погорелов, М. І. Воронцов, а також О. М. Сабуров, З. А. Богатир та інші.

На нараді було підкреслено необхідність розгортання якнайактивнішої боротьби проти ворога та його поплічників, потребу якнайшвидшого налагодження міцного радіозв'язку з радянським тилом. З метою координації бойових дій організовувався об'єднаний партизанський штаб. Йому доручалося аналізувати, узагальнювати розвіддані і готувати бойові операції, залучаючи до них будь-які загоны з тих, що були представлені на нараді. Командиром об'єднаних партизанських сил одностайно був обраний О. М. Сабуров, комісаром — З. А. Богатир, начальником штабу — член Трубчевського підпільного райкому партії — І. Є. Абрамович.

Після наради штаб, через рації харківських партизанських загонів, встановив зв'язок з наркомом внутрішніх справ УРСР Т. А. Строкачем. Штаб енергійно підтримував лінію на створення озброєної самооборони, що проводилася підпільними партійними організаціями. На кінець 1941 р. групи самооборони діяли вже в багатьох населених пунктах південної частини Брянських лісів. І гітлерівці, відчуваючи зростаючу для них загрозу, поспішили блокувати ліси, розташували в прилеглих до них з півдня селах свої гарнізони.

Протягом зими 1941—1942 рр. об'єднаний штаб розробив і здійснив операції по розгрому ворожих гарнізонів у трьох райцентрах Орловської області: вдруге — у тій же Суземці, а також у Локті (центр Брасівського району) і в старовинному місті Трубчевську, розташованому на правому високому березі Десни, неподалік від впадіння в неї Неруси. Саме в басейні Неруси, найпівденнішої в межах Брянщини лівої притоки Десни, загоны, чії дії координувалися об'єднаним штабом, розвинули найбільшу активність по визволенню від ворога населених пунктів. Саме тут гриміли суземський та локотський бої, що разом з трубчевським мали вирішальне значення для створення визволеного партизанського краю в південному масиві Брянських лісів.

23 лютого особовий склад сабуровського загону, що дислокувався в Суземському районі у великому селі Красна Слобода, яке розкинулося на березі Неруси, зібрався на урочисті збори. Того дня загін прийняв присягу і офіційну назву — партизанський загін імені 24-ї річниці Червоної Армії. А 26 березня у тій же Красній Слободі було сформовано очолюване О. М. Сабуровим партизанське з'єднання, що складалося з загонів ім. 24-ї річниці Червоної Армії, сталінського і двох харківських. Воно дістало назву — Група об'єднаних загонів України — і незабаром перебазувалося в Сумську область.

Невпинно зростав чисельний склад і кількість загонів з'єднання, дедалі відчутніших ударів завдавало воно ворогові. 19 травня 1942 р. О. М. Сабурову було присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу.

Одним з найяскравіших проявів інтернаціонального братерства радянських людей у боротьбі проти фашистських загарбників була участь українських партизанських з'єднань під командуванням О. М. Сабурова і С. А. Ковпака у захисті партизанського краю в південній частині Брянських лісів. Запеклі бої розгорнулись довкола нього влітку і восени 1942 р. Гітлерівцям протистояли загоны орловських партизанів, з'єднання О. М. Сабурова і С. А. Ковпака, загоны місцевої самооборони загальною чи-

сельністю понад 30 тис. чоловік. Зелена партизанська фортеця стояла насмерть. Втративши близько трьох з половиною тисяч солдатів і офіцерів, фашисти змушені були 3 жовтня припинити наступальні дії.

Все літо 1942 р. штаб сабуровського з'єднання перебував у селі Нововасилівка на Сумщині. До виходу в рейд на правий берег Дніпра найглибший випад на південь від Брянських лісів сабуровці здійснили в останні числа червня, розгромивши фашистський гарнізон у місті Ямполі Сумської області. Невдовзі по тому у з'єднанні почала виходити газета «Партизан України», перейменована пізніше на «Партизанську правду». Саме в Ямполі партизани здобули потрібне для випуску газет і листівок друкарське обладнання, захопили великі склади із снарядами, толом, патронами і продовольством. Саме після ямпольського походу фашисти поспішили оцінити голову партизанського командира в сто тисяч марок.

Проводячи бойові операції в Сумській і Чернігівській областях (як, наприклад, захоплення міста Грем'яч на Чернігівщині 9 липня 1942 р.), сабуровці разом з тим мали свої постійні оборонні позиції на південній околиці Брянських лісів, які являли собою таке необхідне для партизанів природне укриття від ворожої авіації і важкої наземної техніки. У з'єднанні діяло не порушене правило: незалежно від операцій, які здійснювалися партизанами, загони у всіх випадках мали залишати частину своїх сил для захисту лісових оборонних рубежів. Безперервно велася розвідка. Диверсійні групи, що їх виділяли загони з'єднання, активно «обслуговували» всі види доріг: залізничні, шосейні, ґрунтові. Постійно проводилася пропагандистсько-агітаційна робота.

Наприкінці серпня 1942 р. О. М. Сабурова викликали в Москву. Разом з С. А. Ковпаком, Д. В. Ємлютиним та іншими командирами він вилетів з смеліжського аеродрому, що в Суземському районі, в радянський тил. 31 серпня партизанські керівники були запрошені в Кремль на нараду, організовану ЦК ВКП(б), де обговорювались питання про дальший розвиток партизанської боротьби, про допомогу Великої землі партизанам, а також про передислокацію з'єднань Сабурова і Ковпака на правий берег Дніпра.

Історичний рейд на Правобережжя розпочався 26 жовтня 1942 р. 750-кілометрову відстань 7 загонів і 2 спецгрупи (артилеристи та автоматники) сабуровського з'єднання подолали протягом місяця, форсувавши при цьому Десну, Дніпро і Прип'ять. Тільки в дні рейду загони партизанів-сабуровців розгромили фашистські гарнізони в шести райцентрах, зруйнували 29 залізничних і шосейних мостів, провели широку політичну роботу серед населення, внаслідок чого особовий склад з'єднання зріс наприкінці походу до 2700 бійців. Це вони, сабуровці, спільно з ковпаківцями, з допомогою місцевих загонів Житомирської і Ровенської областей, а також білоруських партизанів, утворили на Поліссі вільний від окупантів край, який охолював 14 районів з населенням 200 тис. чоловік. Тут ґартувалася бойова партизанська співдружність українського і білоруського народів, звідси здійснювалися рейди по тимчасово окупованій території України і за межі СРСР. Тут, через партизанські аеродроми, було налагоджено міцний зв'язок визволеного краю з Великою землею, з столицею Радянської Вітчизни — Москвою.

З виходом на Правобережжя з'єднання, очолюване О. М. Сабуровим, дістало назву З'єднання партизанських загонів Житомирської області, а його командир був призначений начальником штабу по керівництву партизанським рухом в Житомирській області і обраний членом бюро підпільного Житомирського обкому партії. Тільки на Україні загони сабуровського з'єднання, крім Житомирської, діяли також в Київській, Ровенській і Кам'янець-Подільській областях.

У квітні 1943 р. О. М. Сабурову було присвоєно звання генерал-майора. Велике «господарство» було на той час у генерала Сабурова. Його загони контролювали великі лісові простори в багатокутнику Овруч—Мозир—Петриков—Столин—Рокитне—Олевськ. Територія партизанського краю становила близько 1900 кв. км. 15 нових партизанських загонів організувало Житомирське з'єднання. Як ґрунтові води Полісся живлять повноводну Прип'ять, так довколишні села поповнювали ряди сабуровського з'єднання. Але з'єднання не тільки вбирало нові резерви. Воно виділяло для самостійних дій із свого складу уже готові з'єднання і загони, постійно прагнучи якнайбільше поширити полум'я народної боротьби. Тому кількісний склад його не був сталим. Свого чисельного апогею воно досягло 1 травня 1943 р.: 19 загонів, 3331 борець і командир. Загалом же через сабуровське з'єднання за весь час його існування пройшло 7700 чоловік.

У лавах Житомирського з'єднання билися з оскаженілим ворогом не тільки сини і дочки нашого багатонаціонального радянського народу, а й зарубіжні антифашисти. Так, був створений словацький партизанський загін з числа солдатів і офіцерів словацьких військових підрозділів, насильно мобілізованих гітлерівцями на Східний фронт. Командиром цього загону став капітан Ян Налепка, посмертно удостоєний звання Героя Радянського Союзу. В складі з'єднання було також організовано польський загін під командуванням Роберта Сатановського і групу угорських антифашистів, очолювану Йозефом Майером.

У квітні Центральний Комітет ВКП(б) схвалив і затвердив підготовлений ЦК КП(б)У оперативний план бойових дій партизанів України на весняно-літній період 1943 р. З метою подання допомоги партизанам у виконанні відповідальних завдань, передбачених цим планом, в тил ворога вилетів секретар ЦК КП(б)У, керівник підпільного ЦК Компартії республіки Д. С. Коротченко.

28 і 29 травня 1943 р. в партизанському краї поблизу білоруського села Картевичі, над рікою Убортю, в розташуванні з'єднання О. М. Сабурова відбулася сличка Д. С. Коротченком нарада членів нелегального ЦК КП(б)У і командно-політичного складу 9 найбільших з'єднань України. В ньому взяли участь члени ЦК КП(б)У В. А. Бегма, С. А. Ковпак, С. В. Руднев, О. М. Сабуров, О. Ф. Федоров, інші партизанські командири і комісари — Л. Г. Бугаєнко, Д. Т. Бурченко, В. М. Дружинін, Л. Є. Кизя, С. В. Маликов, Я. І. Мельник, працівники ЦК КП(б)У, ЦК ЛКСМУ, УШПД.

Однією з найбільших воєнних операцій, здійснених Житомирським з'єднанням наприкінці свого бойового шляху, було визволення міста Овруч, яким партизани оволоділи 17 листопада 1943 р. в результаті двадцятигодинного бою.

3 листопада 1943 р. і по лютий 1944 р. уславлене партизанське з'єднання успішно взаємодіяло з підрозділами Радянської Армії. Свій бойовий шлях воно закінчило на Волині.

Загалом загони під командуванням Героя Радянського Союзу генерал-майора О. М. Сабурова розгромили 61 гарнізон противника в містах, райцентрах, залізничних станціях і більших населених пунктах. Сабуровці підірвали 377 залізничних ешелонів, знищили 204 залізничні і шосейні мости. Вони вивели з ладу 8 літаків, 92 танки, 16 бронемашин, 62 гармати, 746 автомашин, 5 пароплавів і катерів, спалили 86 військово-господарських підприємств і 74 військові склади. Вони знищили понад 36,5 тис. загарбників.

З 1944 р. генерал Сабуров працював начальником управління МВС Дрогобицької, потім Запорізької області, а з 1954 р. — начальником головного управління МВС СРСР. Був членом бюро Дрогобицького і Запорізького обкомів партії. Тричі — у 1946, 1950 і 1954 рр. — обирався депутатом Верховної Ради Союзу РСР. До останніх днів свого життя очолював секцію колишніх партизанів Радянського комітету ветеранів війни. Партія і уряд високо оцінили заслуги О. М. Сабурова перед Батьківщиною, нагородивши його двома орденами Леніна, орденами Червоного Прапора, Суворова 2-го ступеня, Богдана Хмельницького 1-го і 2-го ступеня, двома орденами Вітчизняної війни 1-го ступеня, Червоної Зірки і багатьма медалями.

1 серпня Олександр Миколайович Сабурову виповнилося б 70 років. Він помер 12 квітня 1974 р. в красногорському госпіталі під Москвою. Український народ свято береже пам'ять про О. М. Сабурова. У місті Овручі йому споруджено величний пам'ятник. Його ім'ям названо школи і піонерські загони. Мільйони читачів усіх поколінь захоплюються його книгами «За лінією фронту», «Сили незліченні», «Тамничий капітан», «Відвойована весна» і «У тяжкі роки», в яких правдиво і пристрасно розповідається про віколомний подвиг радянського народу у роки Великої Вітчизняної війни.

І. М. БРЕЧАК (Київ)

ВІДОМИЙ РАДЯНСЬКИЙ ІСТОРИК

(До 80-річчя І. С. Галкіна)

Відомий фахівець у галузі загальної історії Ілля Савич Галкін пройшов славний шлях борця за владу Рад, організатора радянської історичної науки. Його життя може служити прикладом того, як багато дала

Радянська влада простим людям з народу.

Народився І. С. Галкін 2 серпня 1898 р. у с. Панасюки Пружанського району Брестської області в сім'ї селянина-бідняка. Свій трудовий шлях він почав робітником ливарного цеху залізничних майстерень у м. Козрові. Водночас вчився у залізничному технічному училищі, після закінчення якого восени 1918 р. вступив до політехнічного інституту в Іваново-Вознесенську. Небезпека, що нависла над молодого Республікою Рад, примусила юнака припинити навчання й піти захищати Радянську владу. В грудні 1918 р. у складі 29-го стрілецького полку Червоної Армії він виїхав на Східний фронт. Червоноармієць, взводний політагітатор, І. С. Галкін брав участь у боях проти Колчака. Тут, на фронті, в 1919 р. він вступив до комсомолу.

Демобілізувавшись з лав Червоної Армії (1921 р.), І. С. Галкін відразу ж включився у роботу по боротьбі з дитячою безпритульністю. Протягом трьох років він здійснював керівництво групою колоній для безпритульних в Аткарському повіті Саратовської губернії і водночас учительовав, віддавши цій справі майже 10 років

свого життя. В 1924 р. Ілля Савич був делегатом Першого всесоюзного з'їзду вчителів. В 1927 р. І. С. Галкін вступив у партію. Працюючи в галузі народної освіти, молодий комуніст заочно навчався. В 1930 р. партійна організація направила його для завершення вищої освіти в Московський університет. Навчаючись на етнологічному факультеті, Ілля Савич став учнем одного з найвидатніших радянських фахівців у галузі нової і новітньої історії академіка М. М. Лукіна. Після закінчення навчання (1932 р.) здібного випускника було залишено в університеті на педагогічній роботі. Відтоді й розпочався довгий і плідний шлях І. С. Галкіна як педагога, організатора і дослідника-науковця. Спочатку він працював на історичному факультеті в Московському інституті філософії, літератури і історії (МІФЛІ), а після об'єднання МІФЛІ з Московським університетом — на історичному факультеті МДУ.

Це був нелегкий для нашої історичної науки шлях. Боротьба за марксистсько-ленінську методологію в історичній науці проходила у жорстокому протиставленні з впливом буржуазних концепцій, з одного боку, та есерівських, меншовицьких, троцькістських ідей, з другого, й вимагала докорінної перебудови всієї системи викладання історії. Деякі помилки, допущені в той період, зокрема тимчасова ліквідація викладання систематичних історичних курсів в університетах і заміна їх курсом історії суспільних формацій, а в школах — курсом суспільствознавства, були виправлені партією та урядом в 1934 р. Перемога марксистсько-ленінської методології по всьому фронту історичної науки і введення у вузах і школах усіх історичних дисциплін вимагали створення підручників за цілком новими марксистсько-ленінськими методологічними схемами. І. С. Галкіну належить велика заслуга розробки такої схеми з курсу нової історії і написання ще до Великої Вітчизняної війни за новою схемою підручників і посібників як для середньої школи¹, так і для вузів².

Водночас Ілля Савич працював і на науковій ниві. В 1936 р. він захистив кандидатську дисертацію на тему: «Німецька соціал-демократія в боротьбі за демократизацію виборчого права в Пруссії», в 1937 р. — став доцентом, а в 1941 р. йому було присуджено вчене звання професора. Працюючи у вузі, І. С. Галкін розробив комплекс проблем нової та новітньої історії, зокрема робітничого, соціалістичного та комуністичного руху, міжнародних відносин, історії Німеччини та Балканських країн, історичної думки й історичної науки. Його перу належить понад 160 наукових праць, у тому числі й ряд фундаментальних монографій.

Значне місце в дослідженнях І. С. Галкіна відведено питанням робітничого руху, особливо у Німеччині, історії марксизму та революційної діяльності К. Маркса і Ф. Енгельса, історії II Інтернаціоналу, діяльності В. І. Леніна на міжнародній арені до Великої Жовтня, сучасному робітничому та комуністичному рухові³. Ряд його праць присвячено висвітленню всесвітньо-історичного значення Великого Жовтня⁴.

Чільне місце в науковій творчості І. С. Галкіна (з 50-х років) зайняла балканська проблематика, зокрема історія національно-визвольних рухів балканських народів та політика європейських імперіалістичних держав щодо них. Складний вузол протиріч на Балканах, що ледве не призвів до виникнення там війни, привернув серйозну

¹ Учебник для IX класса средней школы, ч. II, М., 1938.

² В 1938—1939 рр. І. С. Галкін опублікував чимало своїх лекцій, прочитаних з курсу загальної історії в МІФЛІ, а в 1940—1952 рр. — з курсу нової історії у Вищій партійній школі при ЦК ВКП(б), які відіграли роль перших учбових посібників для вищої школи.

³ Див.: К. Маркс о классовой борьбе в буржуазном обществе и диктатуре пролетариата. — «Вопросы истории», 1953, № 5; Предисловие к сборнику «Из истории борьбы Маркса и Энгельса за пролетарскую партию», М., 1955; Рабочее движение в Германии. 1871—1914 гг., М., 1957; Борьба В. И. Ленина за сплочение революционных сил международного пролетариата. — «Новая и новейшая история», 1960, № 2; Ленинизм — основа успехов мирового коммунистического движения. — «Вестник Московского университета», серия «История», 1961, № 6; Борьба К. Маркса и Ф. Энгельса в I Интернационале против анархистского сектанства и реформизма (к 100-летию со дня основания Интернационала). — «Вестник Московского университета», серия «История», 1964, № 5; Борьба В. И. Ленина против центризма в годы первой мировой войны. — «Первая мировая война 1914—1918 гг.», М., 1968; К. Маркс и современность (Торжество марксистской теории). — «Вестник Московского университета», серия «История», 1968, № 3; В. И. Ленин о демократии и диктатуре пролетариата. — «Вестник Московского университета», серия «История», 1970, № 1; Наследие Энгельса и международное рабочее движение. — «Ежегодник германской истории 1971», М., 1973; та ін.

⁴ Див.: Влияние Великой Октябрьской социалистической революции на революционное движение воюющих стран. — «Военное искусство капиталистического общества (1789—1917 гг.)». Сборник материалов для военных училищ, вып. 2, М., 1953; Великая Октябрьская социалистическая революция и возрастающая роль народных масс в истории. — «Всемирно-историческое значение Великой Октябрьской социалистической революции». Сборник статей, М., 1957; Новая эра в истории человечества. Передовая

увагу дослідника. Він опублікував ряд наукових статей з цієї теми⁵, а в 1956 р. захистив докторську дисертацію⁶. Праці І. С. Галкіна з цієї проблематики виконані на багатому документальному матеріалі з фондів Архіву зовнішньої політики Росії, частково уперше введеному ним у науковий обіг, а також на основі дипломатичних документальних публікацій західних держав. Вони відзначаються багатством і новизною фактичного матеріалу, оригінальністю думок та висновків. Автор уперше з марксистських позицій ретельно проаналізував економічний розвиток і соціальні відносини в Албанії, Македонії, Фракії та на о. Крит, дослідив національно-визвольний рух їх народів проти гніту Османської імперії, докладно висвітлив хизацьку політику великих європейських держав щодо цих країн.

І. С. Галкіну разом з рядом інших провідних радянських істориків належить заслуга в тому, що історіографія як галузь історичної науки розуміється нині істориками нашої країни не як сукупність анотованих історичних бібліографій з провідних проблем історії, а як історія історичної науки й історичної думки, де питанням методології відводиться провідне місце. Саме питання методології історії особливо цікавлять І. С. Галкіна. Ще на початку 60-х років він написав ряд спеціальних праць, присвячених багатющій лєнінській спадщині в галузі нової та новітньої історії⁷. Водночас Ілля Савич уважно досліджує радянську історичну літературу з цієї галузі історії, піддає її науковому аналізу⁸. Він організовує й очолює комплексне вивчення історіографії нової та новітньої історії країн Європи і Америки. Протягом багатьох років висококваліфіковані колективи кафедри нової та новітньої історії Московського університету, ряду наукових установ країни, а також істориків зарубіжних соціалістичних країн, зокрема, НДР, Румунії, Польщі, під його керівництвом вели складну й напружену роботу, результатом якої стали спочатку два капітальні томи з історіографії нової та новітньої історії⁹, а потім компактний однотомний підручник для студентів історичних факультетів університетів¹⁰. Ці праці, не маючи прототипів ні в радянській, ні в зарубіжній історичній літературі, є першою спробою дослідити загальну картину розвитку історіографії країн Європи і Америки від епохи Відродження до наших днів. Написані на марксистсько-лєнінській методологічній основі, вони за своєю науковою глибиною і оригінальністю вийшли за рамки свого призначення й справедливо зустрінуті науковою громадськістю як серйозні наукові праці. За перші дві названі монографії І. С. Галкін, як керівник авторського колективу, головний редактор і співавтор був удостоєний в 1970 р. премії ім. М. В. Ломо-

(без підпису).— «Новая и новейшая история», 1957, № 4; Победа Октября — начало нового этапа в международных отношениях.— «Международная жизнь», 1957, № 9; В. И. Ленин о всемирно-историческом значении Великой Октябрьской социалистической революции.— «Новая и новейшая история», 1967, № 6, та ін.

⁵ Див.: Из истории национально-освободительного движения в Албании в 1910—1912 годах.— «Вопросы истории», 1954, № 11; Европейские державы и Критский вопрос в 1908—1912 годах.— «Вопросы истории», 1956, № 5; Образование Балканского союза 1912 г. и политика европейских держав.— «Вестник Московского университета», серия общественных наук, 1956, № 4; Вопрос о реформах в Македонии и дипломатия империалистических держав в 1907—1908 гг.— «Ученые записки Института славяноведения АН СССР», 1957, т. 15; Демарш Чарыкова в 1911 г. и позиция европейских держав.— «Из истории общественных движений и международных отношений». Сборник статей, М., 1957; Из истории английской дипломатии в 1908—1911 годах.— «Вопросы истории», 1971, № 8.

⁶ Дипломатия европейских держав в связи с освободительным движением народов Европейской Турции в 1905—1912 гг., М., 1960.

⁷ Див.: Некоторые проблемы новой истории в трудах В. И. Ленина.— «Новая и новейшая история», 1961, № 4; Развитие В. И. Ленинным марксистской концепции всемирной истории.— «Очерки истории исторической науки в СССР», т. 3, М., 1963; Великая Октябрьская социалистическая революция и борьба идей в исторической науке на современном этапе.— «Вестник МГУ», серия «История», 1977, № 5.

⁸ Див.: Основные проблемы историографии нового времени.— «Вопросы истории», 1965, № 10; Исследования новой и новейшей истории в МГУ за 50 лет после Великой Октябрьской социалистической революции.— «Вестник МГУ», серия «История», 1967, № 2; Состояние и некоторые задачи исследовательской работы в высшей школе в области новой и новейшей истории.— «Новая и новейшая история», 1969, № 3; Развивать исследования в области историографии и методологии истории.— «Вестник высшей школы», 1969, № 5; Научные исследования на кафедре новой и новейшей истории МГУ.— «Новая и новейшая история», 1971, № 1; Исследования проблем новой и новейшей истории в МГУ.— «Новая и новейшая история», 1976, № 5, та ін.

⁹ Историография нового времени стран Европы и Америки, М., 1967; Историография новой и новейшей истории Европы и Америки, М., 1968. (Обидві книги видані як посібники для студентів історичних факультетів).

¹⁰ Историография новой и новейшей истории стран Европы и Америки, М., 1977.

носова, а в 1969 р. йому присвоєно звання Заслуженого діяча науки РРФСР. У 1971 р. Ілля Савича було обрано почесним доктором Сегедського університету (УНР).

В 1977 р. І. С. Галкін видав капітальну працю «В. И. Ленин и развитие советской историографии новой и новейшей истории стран Европы и Америки», що є закономірним результатом його багаторічної науково-дослідницької і педагогічної діяльності. Книга складається з двох частин: у першій досліджується роль В. І. Леніна у розвитку матеріалістичного розуміння історії та його вклад у вивчення проблем нової та новітньої історії країн Європи і Америки, у другій — радянська історіографія нової та новітньої історії цих країн за період з 1917 по 1975 рр.

Наукову роботу І. С. Галкіна, одного з провідних професорів Московського університету, неможливо відділити від його багаторічної різнобічної педагогічної діяльності. Лекційні курси Іллі Савича в МІФЛІ, Московському університеті, Вищій партійній школі та Академії суспільних наук при ЦК КПРС прослухало кілька поколінь радянських студентів та аспірантів. Він підготував понад 100 кандидатів наук, багато з його учнів уже захистили докторські дисертації.

І. С. Галкін — один з творців марксистсько-ленінського університетського курсу з нової історії. За підручниками і учбовими посібниками, написаними під його керівництвом та за його участю, навчаються нині студенти історичних факультетів університетів і педінститутів¹¹⁻¹². За ініціативою Іллі Савича і його редакцією на кафедрі нової та новітньої історії МДУ було здійснено підготовку двотомного вузівського підручника з новітньої історії¹³.

І. С. Галкін працює і над створенням підручників для середньої школи. Ще в 1945 р. вийшов у світ підручник з нової історії¹⁴, в якому перу Іллі Савича належало дев'ять розділів. Підручник витримав 17 видань, був удостоєний Державної премії СРСР, перекладений на багато мов і виданий у соціалістичних країнах. В 1964 р. з'явився новий підручник з нової історії¹⁵, який був удостоєний першої премії на відкритому конкурсі. В його написанні брав також участь й І. С. Галкін.

Характеристика І. С. Галкіна — видатного вченого і педагога — була б неповною, якщо обійти його великі заслуги в галузі організації радянської історичної науки та вищої освіти. Маючи гостре почуття нового, добре розуміючи перспективи розвитку науки, учений-комуніст І. С. Галкін вміє чудово згуртувати навколо себе науково-педагогічний колектив і мобілізувати його на творчий пошук. Партія доручала йому ряд відповідальних посад: він був заступником декана і деканом історичного факультету МІФЛІ (1932—1940 рр.), проректором МІФЛІ (1940—1941 рр.). У важкі роки Великої Вітчизняної війни та післявоєнної відбудови Ілля Савич призначався проректором (1941—1943 рр.), а потім ректором Московського університету (1943—1948 рр.). У 1950—1956 рр. він завідував кафедрою загальної історії в Академії суспільних наук при ЦК КПРС, а в 1956—1959 рр. знову працював проректором МДУ. З 1950 р. І. С. Галкін незмінно завідує кафедрою нової та новітньої історії Московського університету. Завдяки йому склад кафедри став найавторитетнішим науково-педагогічним колективом у галузі нової та новітньої історії в країні.

І. С. Галкін здійснює велику роботу по координації наукових історичних досліджень у вузах країни. Він є головою секції Науково-координаційної ради при Мінвузі СРСР, членом бюро наукових рад з проблем «Міжнародний робітничий рух», «Історія історичної науки», «Історія слов'янських країн» та Національного комітету істориків СРСР, заступником голови Комісії істориків СРСР і НДР. Величезну наукову, педагогічну і науково-організаційну роботу Ілля Савич вміло поєднує з громадською діяльністю. Він неодноразово обирався членом керівних партійних органів МДУ, райкомів КПРС, депутатом Московської Ради депутатів трудящих.

Радянська Вітчизна високо оцінила заслуги І. С. Галкіна, нагородивши його орденами Леніна (1944 р.), Трудового Червоного Прапора (1951 р.), Жовтневої революції (1972 р.), а також багатьма медалями.

Завжди активний і бадьорий, повний нових творчих планів і задумів, І. С. Галкін користується величезною повагою і любов'ю своїх колег та учнів.

А. К. МАРТИНЕНКО (Київ)

¹¹⁻¹² Новая история. Второй период (1871—1917 гг.). Учебное пособие. М., 1956; Новая история, т. II, М., 1958; Новая история, т. III, М., 1960; Новая история (1870—1918 гг.). Учебник для студентов исторических специальностей университетов и пединститутов, М., 1973.

¹³ Новейшая история 1918—1939 гг., М., 1974; Новейшая история 1939—1973 гг., М., 1975.

¹⁴ Новая история (1870—1918 гг.). Учебник для IX класса средней школы, М., 1945 (перевидався до 1932 р.).

¹⁵ Новая история, ч. 2. Учебник для средней школы. Под ред. В. М. Квостова 2-е изд., М., 1964 (перевидався до 1972 р.).

ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ПАРТИЗАНІВ З ЧАСТИНАМИ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ ПІД ЧАС ВИЗВОЛЕННЯ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В РАДЯНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У грудні 1943 — квітні 1944 рр. на території Правобережної України йшли запеклі бої, які займають визначне місце в історії Великої Вітчизняної війни. Операції на Правобережжі, проведені радянськими військами, дали їм можливість вийти на державний кордон СРСР і перепести бойові дії за межі Радянського Союзу. Визволення Правобережжя можна умовно поділити на два етапи: перший — з кінця грудня 1943 р. по лютий 1944 р. (за цей час було проведено Житомирсько-Бердичівську, Кіровоградську, Корсунь-Шевченківську, Ровенсько-Луцьку, Нікопольсько-Криворізьку операції); другий — з березня по квітень 1944 р. (Проскурівсько-Чернівцька, Умансько-Ботошанська, Березнегувато-Снігурівська та Одеська операції).

У проведенні цих операцій значну допомогу регулярним частинам подали партизанські формування, радянське партійне й комсомольське підпілля, а також місцеве населення. Характерною особливістю збройної боротьби проти окупантів у досліджуваній період було дальше зміцнення і вдосконалення взаємодії партизанів з частинами Червоної Армії. Комуністична партія забезпечувала розгортання всенародної боротьби проти ворога, спрямовувала її на безпосередню широку підтримку і допомогу Червоній Армії у боях з німецько-фашистськими загарбниками. Говорячи про розвиток партизанського руху в роки Великої Вітчизняної війни, Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев відзначав, що «це був не просто стихійний вибух народного гніву, а наполеглива, стійка, добре організована боротьба народу соціалістичної країни, керованого бойовим авангардом — партією комуністів»¹.

Хоч питання партизанської боротьби вже дістали відображення на сторінках багатьох досліджень, тема взаємодії народних месників з частинами Червоної Армії під час визволення Правобережної України залишається поки що малодослідженою. Взаємодія партизанів з регулярними частинами наших військ на цьому етапі виявлялася, насамперед, у продовженні завдання ударів по комунікаціях ворога і допомозі на лівій фронті заздалегідь спланованими ударами з тилу. Попереднє планування дій партизанів було характерною особливістю цього періоду. Крім того, розширилася зона діяльності формувань народних месників в результаті створення партизанських країв і зон, з яких проводилися рейди для дезорганізації військ ворога. Здійснювалися напади на його тиллові гарнізони. Окупанти змушені були знімати значну кількість частин, що знаходилися на фронті, для боротьби з партизанами. Це дуже допомагало у проведенні успішних наступів радянських військ. Не менш важливими елементами взаємодії були збирання і передача радянському командуванню повідомлень про стан і розташування сил противника, що значно полегшувало планування й проведення бойових операцій радянськими військами. Бойові дії партизанів були спрямовані на розв'язання завдань, поставлених безпосередньо військовим командуванням.

Першою спробою дати узагальнюючу оцінку взаємодії партизанів з частинами Червоної Армії під час визволення Правобережної України є стаття В. О. Замлинського, в якій на архівних джерелах послідовно розглядається взаємодія під час наступальних операцій радянських військ². Значну увагу автор приділив аналізу таких видів взаємодії, як рейдування партизанських сил, розвіддільність тощо.

¹ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2, К., 1971, стор. 325.

² В. О. Замлинський. Допомога партизанів радянським військам у боях за повне визволення України від німецько-фашистських загарбників. — «Архіви України», 1974, № 5.

Цікавий матеріал міститься у повідомленні Д. М. Ключенка, присвяченому бойовій співдружності військ з партизанами і підпільниками під час наступальних операцій на криворізькому і кіровоградському напрямках³.

Взаємодії чернігівських партизанів з частинами Червоної Армії присвячено наукове повідомлення С. Найди і С. Мельника⁴. Спільні дії радянських військ з партизанами під час визволення Донбасу висвітлюються у статті О. О. Карпова⁵. Окремі питання взаємодії розглядаються також у статтях та повідомленнях інших авторів.

Узагальнюючого дослідження про взаємодію народних месників з регулярними військами поки що немає. Але у ряді праць, присвячених всенародній боротьбі в тилу німецько-фашистських загарбників, яскраво показано допомогу партизанів Червоній Армії під час визволення нашої країни від ворога. Важливий матеріал з цієї теми міститься, зокрема, у фундаментальній колективній праці «Історія Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу»⁶. На основі широкого кола джерел у монографії висвітлено героїчну боротьбу радянського народу на фронті і в тилу. Багато сторінок у цьому виданні присвячено діям партизанів України, які і в перші місяці війни, і під час визволення території республіки подавали значну допомогу і активно взаємодіяли з частинами радянських військ. Всього за роки війни партизани України пустили під укіс 4959 ешелонів з військами і технікою ворога⁷. Для боротьби з народними месниками і охорони своїх шляхів фашистське командування змушене було зняти з фронту 25 регулярних дивізій, тобто 10% складу своїх військ⁸. Питання взаємодії порушуються і в інших працях з історії Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу⁹.

Докладніше висвітлено взаємодію партизанів з частинами Червоної Армії під час визволення території республіки від німецько-фашистських окупантів у колективних дослідженнях з історії Української РСР і Компартії України¹⁰. Особливо слід відзначити тритомну працю українських радянських істориків «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу»¹¹. Автори цього дослідження, використавши широке коло джерел, відтворили повну картину героїчної боротьби українського народу проти німецько-фашистських загарбників. Значне місце у праці відведено діям народних месників проти окупантів, допомогі партизанів частинам радянських військ. Більшість фактичного матеріалу введено до наукового обігу вперше.

Важливою формою взаємодії партизанів з регулярними військами була розвідувальна діяльність. Розвідувальний матеріал, добутий партизанами, відзначався високою достовірністю, мав різнобічний характер. Командування Червоної Армії давало високу оцінку цій ланці роботи українських партизанів. 7 вересня 1944 р. Розвідуправління Генерального штабу Червоної Армії повідомляло в Український штаб партизанського руху (УШПР): «Розвідувальні дані по арміях наших противників, одержані від вас, є дуже цінними. У своїй більшості відомості були достовірними і підтверджувалися наступним ходом подій. Одержання подібних даних і надалі є дуже бажаним»¹².

Докладно висвітлено в радянській історіографії велику організаторську і керівну роль Комуністичної партії по розгортанню партизанського руху на тимчасово окупованій території.

³ Д. М. Ключенко. Бойова співдружність військ з партизанами і підпільниками при визволенні Правобережної України.— «УІЖ», 1975, № 6.

⁴ С. Найда, С. Мельник. Взаимодействие черниговских партизан с Советской Армией.— «Военно-исторический журнал», 1977, № 1.

⁵ О. О. Карпов. Спільні дії радянських військ з партизанами і населенням при визволенні Донбасу (1943—1944).— «УІЖ», 1965, № 5.

⁶ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945 гг., т. 1—6, М., 1960—1965.

⁷ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945 гг., т. 3, М., 1961, стор. 480.

⁸ Там же, стор. 431.

⁹ Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 5, кн. 1, К., 1974; Советский Союз в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг., М., 1976; Советские партизаны. Из истории партизанского движения в годы Великой Отечественной войны, М., 1961; Великая Отечественная война. Краткий научно-популярный очерк, издание второе, М., 1973; История второй мировой войны, 1939—1945 гг., т. 1—9, М., 1973—1978; Великая победа советского народа, М., 1976 та ін.

¹⁰ Очерки истории Коммунистической партии Украины, издание четвертое, К., 1977; Історія міст і сіл Української РСР, т. 1—26, К., 1967—1974; Коммунистическая партия — организатор освобождения Советской Украины от фашистских захватчиков, К., 1975.

¹¹ Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза, 1941—1945 гг., издание дополненное и доработанное, т. 1—3, К., 1975.

¹² Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза, 1941—1945 гг., т. 3, К., 1975, стор. 87.

заній території України, діяльність оперативного органу ЦК КП(б) України — Українського штабу партизанського руху. Завдяки централізації керівництва партизанський рух спрямовувався в масштабі всієї захопленої ворогом території України. Плануючи воєнні дії, Ставка Верховного Головнокомандування визначала також місце і роль у них партизанських сил. «З досвіду своєї роботи в Генеральному штабі,— згадував видатний радянський військовий діяч, Маршал Радянського Союзу О. М. Василевський,— я можу стверджувати, що партизанський рух і боротьба народу в тилу ворога відігравали роль важливого фактора в загальних планах і розрахунках Радянського Верховного Головнокомандування і бралися до уваги при розробці великих наступальних операцій, які проводилися на радянській території»^{13–14}.

Народній боротьбі проти фашистських загарбників на Україні присвячено також ряд монографічних досліджень, у яких взаємодія партизанів з регулярними військами розглядається як один з найважливіших елементів боротьби з ворогом. Насамперед треба відзначити працю М. І. Супруненка «Україна в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941—1945 гг.»¹⁵, у якій питання взаємодії партизанів з частинами Червоної Армії відведено чимало сторінок. Назвавши основні факти бойової допомоги партизанів регулярній армії, автор спинився, зокрема, на цікавому прикладі взаємодії танкістів Маршала Радянського Союзу П. Ротмістрова з партизанами під час визволення важливого опорного пункту оборони противника — залізничного вузла і міста Знамянки.

Багатий фактичний матеріал з історії партизанського руху на Україні викладено у колективній праці «Народна боротьба на Україні в роки Великої Вітчизняної війни»¹⁶. Один з її розділів має назву «Взаємодія українських партизанів з Червоною Армією у 1943 році». Тут зібрано найбільш відомі і яскраві факти бойової співдружності наших військ у 1943 р. Автори підкреслюють, що вперше в історії в таких масштабах здійснювалася взаємодія регулярної армії з народною боротьбою в тилу ворога. Це було не випадковим і тимчасовим явищем, а закономірністю, що могла виникнути тільки в умовах радянського суспільного ладу. Порушене питання, наголошується в праці, ще потребує свого дальшого дослідження.

Історії партизанського руху на Ровенщині присвятив свою працю Л. Є. Кизя¹⁷. Показавши в окремому розділі боротьбу партизанів у період визволення Ровенської області, автор підкреслив значимість бойових дій народних месників для частин Червоної Армії. Так, партизанські формування, що діяли в той час на Ровенщині, ще до приходу радянських військ визволили від німецько-фашистських загарбників майже три четверти території області, подали значну допомогу при проведенні Луцько-Ровенської операції, масовими диверсіями на комунікаціях не давали можливості ворогу підкидати до лінії фронту живу силу, техніку, боеприпаси і вивозити до фашистської Німеччини награбоване майно.

Значний інтерес становить праця І. І. Слинька¹⁸. У розділі «Допомога партизанів радянським військам у визволенні міст і сіл України» автор наводить численні приклади участі народних месників у визволенні території республіки від німецько-фашистських окупантів.

Партизани допомогли частинам Червоної Армії визволити 140 населених пунктів і залізничних станцій¹⁹. Командуючий 1-м Українським фронтом М. Ф. Ватутін, зокрема, відзначав: «Радянські воїни в своїх операціях відчували і відчують велику безпосередню допомогу партизанських з'єднань, які завдавали гітлерівцям з тилу численних відчутних ударів і прекрасно взаємодіяли з нашими військами у боях за знищення великих вузлів оборони, за взяття міст, за розгром німців на їх укріплених рубежах. Ми з радістю і гордістю відзначаємо чудово проведені партизанськими загонами бої за Овруч, бої у взаємодії з нашими частинами за оволодіння такими великими містами, як Ровно, Луцьк, та багатьма іншими. Це — насамперед, яскраве свідчення бойової могутності партизанів, їх здатності і самостійно, і разом з частинами Червоної Армії здійснювати серйозні, складні і великі за масштабами воєнні операції»²⁰.

Восени 1943 р. радянські війська почали одну із значних операцій другої світової війни — форсування Дніпра. Партизанські формування, виконуючи вказівку ЦК

^{13–14} «Коммунист», 1970, № 8, стор. 112.

¹⁵ Н. И. Супруненко. Украина в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941—1945 гг., К., 1956.

¹⁶ В. Клоков, І. Кулик, І. Слинько. Народна боротьба на Україні в роки Великої Вітчизняної війни, К., 1957.

¹⁷ Л. Є. Кизя. Народні месники. З історії партизанського руху на Ровенщині, Львів, 1960.

¹⁸ І. І. Слинько. Підпілля і партизанський рух на Україні. На завершальному етапі визволення. 1944 р., К., 1970.

¹⁹ Очерки истории Коммунистической партии Украины, стор. 565.

²⁰ «Правда Украины», 23 лютого 1944 р.

КП(б)У та УШПР, побудували і утримували до підходу радянських військ 25 переправ через Десну, Дніпро та Прип'ять. В цій операції брало участь близько 17 тис. партизанів²¹. Вперше в історії така кількість партизанів взаємодіяла з регулярною армією. Саме цьому питанню і присвячено дослідження П. Ф. Автономова²². Використовуючи архівні джерела і спогади безпосередніх учасників подій, автор розповідає про масовий героїзм радянських воїнів, партизанів та місцевого населення у великій битві за Дніпро, висвітлює багатогранну діяльність Комуністичної партії, спрямовану на організацію тісної взаємодії радянських військ з партизанськими загонами. Досвід, набутий військовим командуванням і партизанами при форсуванні Дніпра, був використаний при проведенні наступних операцій по визволенню від загарбників території нашої країни.

Організованість і ефективність взаємодії партизанів з частинами радянських військ було змушене визнати навіть вороже командування. Гітлерівський генерал Л. Рендуліч, зокрема, писав: «Ні на одному театрі воєнних дій не було такої тісної взаємодії між партизанами і регулярною армією, як на російському»²³.

У роки Великої Вітчизняної війни під контролем партизанів перебували цілі краї і зони. Тут спостерігалася найбільша концентрація партизанських сил. Це враховувалося радянським командуванням при плануванні наступальних операцій. Командарм 13-ї армії генерал М. П. Пухов, зокрема, згадував: «На території Українського Полісся ми паочно переконалися, якою грізною силою у боротьбі з окупантами стали партизани, якою стійкістю і відвагою володіли радянські люди, які відгукнулися на заклик Комуністичної партії бити ворога не тільки з фронту, а й з тилу. У нас встановилися міцні зв'язки з такими видатними діямими партизанського руху, як Сабуров, Таратута, Федоров, Бегма. Партизанські штаби всебічно інформували нас про розташування противника, його укріплення і чисельність окремих німецьких частин. Все Полісся і район на захід від Десни були справді партизанським краєм. Тут влада окупантів була дуже відносною»²⁴.

Саме ролі і значенню партизанських країв і зон для наступальних операцій радянських військ присвячено монографію В. І. Кучера²⁵. Наявність визволених партизанами територій сприяла швидкому просуванню військ. Бойова взаємодія була тут особливо ефективною.

З. А. Богатир у книзі «Борьба в тылу врага»²⁶, використовуючи цікавий фактичний матеріал, показує бойову і політичну діяльність партизанського з'єднання під командуванням О. М. Сабурова, яке діяло на території України, Білорусії і РРФСР. На прикладі діяльності цього з'єднання показується допомога, яку подавали партизани частинам Червоної Армії. Зокрема, розповідається, як народні месники допомогли вийти з оточення частинам 13-ї армії, детально розглядається їх участь у визволенні м. Овруча. Взаємодіючи з частинами 397-ї дивізії, партизани з'єднання вигнали окупантів з ряду населених пунктів (Дубровиці, Колки, залізничні станції Велюнь та Удрицьк), що дало можливість розгорнути наступ на Бухліче. Розвідники з'єднання, діючи безпосередньо на межі фронту, регулярно забезпечували оперативною інформацією командування 13-ї армії.

Про взаємодію 13-ї армії і партизанських формувань, що діяли в зоні її наступу під час проведення Луцько-Ровенської операції в 1944 р., розповідається також у книзі І. М. Белкіна²⁷.

Особливого розмаху досягла партизанська боротьба під час наступу радянських військ у 1944 р. У цей період взаємодія між партизанами і регулярною армією стала ще тіснішою. Активні бойові дії розгорнулися, зокрема, в західноукраїнських областях. Але, на жаль, історію партизанського руху в цій частині України радянськими дослідниками висвітлено недостатньо. Боротьбі партизанів і груп партійного підпілля в названих областях присвячено дослідження В. О. Замлинського²⁸. На основі численних архівних джерел автор вперше в радянській історіографії висвітлив значення допомоги, яку подали партизани та підпілляники радянським частинам під час визволення західноукраїнських областей.

²¹ Очерки истории Коммунистической партии Украины, стор. 365.

²² П. Ф. Автономов. Партизаны. Дніпро. 1943 р., К., 1973.

²³ Партизанская война. Итоги второй мировой войны. Сборник статей, М., 1957, стор. 147.

²⁴ Н. П. Пухов. Годы испытаний, М., 1959, стор. 45.

²⁵ В. І. Кучер. Партизанські краї і зони на Україні в роки Великої Вітчизняної війни (1941—1945), К., 1974.

²⁶ З. А. Богатырь. Борьба в тылу врага, М., 1969.

²⁷ И. М. Белкин. Тринадцатая армия в Луцко-Ровенской операции 1944 года, М., 1960.

²⁸ В. О. Замлинский. З вірою у перемогу. Комуністична партія на чолі партизанської боротьби проти німецько-фашистських загарбників у західних областях України, 1941—1945, К., 1976.

Значну увагу приділяють історики діяльності підпільних і бойових груп та їх допомоги радянським військам. Цьому питанню присвячено, зокрема, колективну працю «Коммунистическое подполье на Украине в годы Великой Отечественной войны», в якій наведено цікавий, досі мало відомий фактичний матеріал²⁹.

Тема взаємодії дістає висвітлення і на сторінках праць воєнних істориків, які головну увагу, як правило, приділяють аналізу бойових операцій. Тут слід назвати дослідження О. М. Грильова, присвячене визволенню Правобережної України від німецько-фашистських загарбників³⁰. Автор виокремлює також боротьбу партизанських формувань, які, взаємодіючи з частинами Червоної Армії, сприяли успішному проведенню бойових операцій.

Велику наукову цінність являють собою воєнні мемуари, автори яких брали безпосередню участь у плануванні і здійсненні бойових операцій. Поряд із показом розгортання воєнних дій у спогадах висвітлюється також розвиток партизанського руху, бойова взаємодія військ з народними месниками у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників. Автори мемуарів характеризують партизанський рух як один з важливих методів збройної боротьби з ворогом. Про це, зокрема, пише у своїх спогадах Маршал Радянського Союзу О. М. Василевський: «Величезну допомогу в боротьбі з фашистськими полчищами при визволенні Правобережжя і західних областей України подали Червоній Армії партизани. В їх загонах налічувалося тут понад 70 тис. чол. Взаємодіючи з військами, вони підривали залізничні ешелони; завдавали ударів по ворогу з тилу; захоплювали і утримували до підходу регулярних з'єднань окремі населені пункти, мости, річкові переправи, лінії і вузли зв'язку; ускладнювали ворожому командуванню управління військами; зривали вивезення у фашистську неволю багатьох тисяч радянських людей»³¹.

Мемуарна література радянських воєначальників характеризується у статті В. О. Замлинського³², який всебічно розглядає значення спогадів для дослідження історії партизанського руху. Автор підкреслює, що спогади радянських воєначальників є не лише важливим джерелом у вивченні дій командування у той чи інший період Великої Вітчизняної війни. Вони дають історикам можливість розглянути і пояснити ряд важливих питань історії партизанського руху в тилу ворога, підпорядкування його безпосереднім завданням наступаючих частин Червоної Армії, забезпечення бойової взаємодії і координації дій партизанів і Червоної Армії.

Цінним джерелом, яке дає змогу більш повно відтворити картину бойової співдружності партизанів і бійців Червоної Армії, є спогади учасників і керівників партизанських загонів та з'єднань О. Ф. Федорова, О. М. Сабурова, П. П. Вершигори, М. І. Наумова, С. Ф. Маликова, начальника Українського штабу партизанського руху Т. А. Строкача та інших³³. Спогади доповнюють відомі факти докладнішим викладом того чи іншого епізоду спільних бойових дій партизанів і частин Червоної Армії.

Взаємодію партизанських формувань та груп партійного й комсомольського підпілля з частинами регулярних військ доповнюють опубліковані у спеціальних збірниках численні архівні документи³⁴.

Таким чином, хоч взаємодія партизанських формувань з частинами Червоної Армії дістала лише часткове відображення в радянській історичній літературі, однак, як показує історіографічний аналіз літератури, це питання висвітлено не повною мірою. Воно заслуговує більшої уваги дослідників. Досвід взаємодії партизанів і регулярних військ, нагромаджений за роки Великої Вітчизняної війни, має не тільки історичне, а й велике політичне значення, розкриває важливу форму боротьби радянських людей з іноземними загарбниками.

Ю. І. Зінченко (Київ)

²⁹ Д. Григорович, П. Денисенко, В. Немайтій. Коммунистическое подполье на Украине в годы Великой Отечественной войны, К., 1976.

³⁰ А. Н. Грылев. Днепр. Карпаты. Крым. Освобождение Правобережной Украины и Крыма в 1944 году, М., 1970.

³¹ А. М. Василевский. Дело всей жизни, М., 1973, стор. 388.

³² «УІЖ», 1977, № 11.

³³ О. Ф. Федоров. Остання зима. Партизанські бувальщини, К., 1972; його ж. Підпільний обком діє, К., 1976; О. М. Сабуров. Відвойована весна, К., 1975; П. П. Вершигора. Люди з чистою совістю, К., 1974; М. І. Наумов. Західний рейд, Львів, 1969; С. Ф. Маликов, А. В. Прокопюк. Поліська бувальщина, К., 1969, Т. А. Строкач. Наш позивний — свобода, К., 1975.

³⁴ Вінниччина в роки Великої Вітчизняної війни (1941—1945), Одеса, 1971; Житомирщина у Великій Вітчизняній війні 1941—1945, К., 1969; Кієвщина в роки Великої Отечественной війни 1941—1945, К., 1963; Одесская область в годы Великой Отечественной войны 1941—1945, Одесса, 1970; Львівщина у Великій Вітчизняній війні 1941—1945, Львів, 1968.

Критика та БІБЛІОГРАФІЯ

ЛЕНІНСЬКИМ ШЛЯХОМ ДО КОМУНІЗМУ.

Видавництво «Радянська школа»,
К., 1977, 168 с.

За останні роки радянські історики створили чимало праць, в яких висвітлюється суспільно-політичне життя, розвиток економіки, науки і культури нашої країни за роки Радянської влади. Проте з даної проблематики ще немає узагальнюючих праць, призначених для вчителів та учнів старших класів загальноосвітніх шкіл. Книга «Ленінським шляхом до комунізму»¹ і присвячена саме цій проблемі. В ній показано величні досягнення нашої країни за 60 років, багатогранну діяльність Комуністичної партії, історичні накреслення XXV з'їзду КПРС та втілення їх в життя. Джерельну базу рецензованої праці становлять твори В. І. Леніна, документи КПРС і Радянського уряду, доповіді й виступи керівників Комуністичної партії і Радянської держави, матеріали періодичної преси.

В історичній послідовності в книзі висвітлено роль трудящих, керіваних Комуністичною партією, в боротьбі за перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції, в захисті Радянської держави у роки громадянської і Великої Вітчизняної воєн, у здійсненні соціалістичних перетворень в економічному й політичному житті країни, в побудові соціалізму й комунізму в СРСР.

Автори показали історичний процес здійснення ленінського плану соціалістичного будівництва, докорінні економічні й соціально-політичні зміни, що відбулися в нашій країні в результаті соціалістичної індустріалізації, колективізації сільського господарства й культурної революції. Головними рушійними силами розвитку нашої країни на сучасному етапі розвинутого соціалізму, сказано в книзі, є неперушіла

ідейно-політична і соціальна згуртованість трудящих, їх безавітна відданість благородним ідеалам Комуністичної партії, вірність принципам марксизму-ленінізму і дружби народів СРСР, палкий радянський патріотизм та пролетарський інтернаціоналізм. Досягнення Країни Рад стали гігантським стимулом для мільйонів трудящих колоніальних і залежних країн в їх боротьбі за соціальне та національне визволення, за демократію і соціальний прогрес.

Спираючись на ленінське вчення про Комуністичну партію, автори в історичному плані показали зростання керівної ролі КПРС в суспільно-політичному житті трудящих, кількісне і якісне зростання її рядів, поступове перетворення партії із авангарду робітничого класу, в авангард трудящих нашої країни, всього радянського народу.

У рецензованій праці на великому фактичному матеріалі висвітлено питання формування й розвитку ленінської дружби народів СРСР, радянського патріотизму, зростання ролі цих факторів в історичному процесі розвитку нашого суспільства на шляху до комунізму. В ній ґрунтовно розкрито історичні накреслення XXV з'їзду КПРС, боротьбу радянського народу за перетворення їх в життя. Яскраво написані сторінки, присвячені всенародному соціалістичному змагання за успішне виконання завдань десятиріччя, забезпечення дальшого зростання промисловості і сільськогосподарського виробництва, прискорення науково-технічного прогресу, підвищення ефективності і якості роботи.

Слід зауважити, що у праці «Ленінським шляхом до комунізму» недостатньо аргументовано розкрито досягнення основних галузей народного господарства нашої країни за 60 років Радянської влади. Так, в розділі «Під зорею Великої Жовтня» подаються матеріали про досягнення СРСР за станом на 1974 і 1975 рр. У 1977 р. вийшли з друку «Короткий статистичний збірник ЦСУ», «СРСР в цифрах в 1976 р.» та «УРСР у цифрах 1976». При підготовці цієї праці авторам доцільно було використати ці матеріали. Значна частина фактів, наведених у книзі, не підкріплюється

¹ Авторський колектив Н. Ю. Костриця (керівник), М. М. Матвійчук, Б. І. Білик, С. М. Клапчук, І. І. Ніколаєнко. Загальна редакція М. М. Матвійчука.

посиланнями на відповідні джерела (стор. 12, 13, 14, 31, 32, 35, 36, 80, 81, 82, 83, 84, 87 та ін.). Нечітко висвітлено основні напрями економічної стратегії нашої партії на сучасному етапі розвитку радянського суспільства в розділі «Економіка — наша головна політика». Недостатньо розкрито і питання зростання матеріального добробуту та життєвого рівня радянських людей (стор. 58—87). Для висвітлення цих питань, на нашу думку, слід було використати матеріали періодичної преси, статистичні дані, показники розвитку торгівлі, побуту, освіти та ін.

Слабо написано і про розвиток соціалістичних країн — членів РЕВ (стор. 126—130). В ряді випадків трапляється описо-

вість, перелік фактів без належної аргументації та узагальнень. Не знайшли належного висвітлення буржуазно-націоналістичні концепції з приводу радянської дійсності і критика буржуазних фальсифікаторів. У рецензованій праці слід було ширше подати історіографічний матеріал, викласти методичні поради, в яких розділах історії СРСР та суспільствознавства слід використовувати матеріали цієї книги.

Вказані упущення не знижують позитивної оцінки книги. Вона є певним внеском в історичну науку, стане в нагоді вчителям у вихованні підрастаючого покоління, а також учням профтехучилищ й технікумів, широкому колу читачів.

В. П. Стасів (Львів)

Л. С. Рогачевская.
**СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЕ
СОРЕВНОВАНИЕ В СССР.
ИСТОРИЧЕСКИЕ ОЧЕРКИ
1917—1970.**

Изд-во «Наука», М., 1977, 352 с.

Соціалістичне змагання — невід'ємна риса радянського способу життя. Воно є об'єктивною закономірністю, однією з рушійних сил розвитку нашого суспільства, одним з важливих факторів комуністичного виховання трудящих.

Хоч історії соцзмагання в нашій країні присвячено обширну літературу, багато питань, пов'язаних з виникненням та розвитком цього складного суспільного явища, залишаються ще малодослідженими. У зв'язку з цим певний інтерес становить рецензована монографія, що складається з передмови, семи розділів і заключення.

Методологічною основою книги є праці класиків марксизму-ленінізму, відповідні рішення партійних з'їздів, конференцій і пленумів ЦК КПРС, постанови партії і уряду, на основі яких розкривається місце і роль соціалістичного змагання в комуністичному будівництві, характеризуються основні принципи його організації, розроблені В. І. Леніним, досліджується роль КПРС у втіленні їх у життя. Водночас Л. С. Рогачевська ввела у науковий обіг архівні матеріали, широко використала монографічну літературу, численні статистичні дані, періодичну пресу.

Відразу ж слід підкреслити, що автору вдалося глибоко і на високому рівні висвітлити процес розвитку змагання в соціалістичному суспільстві, дослідити його основні історичні форми, охарактеризувати якісні зміни. Історію соцзмагання Л. С. Рогачевська подає в нерозривному зв'язку із загальним процесом розвитку

радянського суспільства. Саме в цьому плані рецензована книга вигідно відрізняється від багатьох праць, в яких соціалістичне змагання висвітлюється однобічно, у відриві від об'єктивних умов — загального стану економіки країни та культурно-технічного рівня робітничого класу. Тема розкривається з моменту зародження соцзмагання на зорі Радянської влади і до перетворення його в одну з могутніх рушійних сил суспільства зрілого соціалізму. При цьому головна увага в монографії приділяється вивченню ролі, характеру, шляхів, особливостей змагання на різних етапах соціалістичного і комуністичного будівництва.

Розповідаючи про початковий етап соціалістичного змагання, Л. С. Рогачевська вказує на основні передумови його виникнення, аналізує перші форми боротьби робітничого класу за нову дисципліну праці. В книзі з допомогою узагальненого цифрового матеріалу визначено місце комуністичних суботників, ударних груп і бригад, виробничих конкурсів та оглядів у розвитку трудового змагання, в створенні можливостей для розширення його масштабів.

У розділі, присвяченому першому десятиліттю Радянської влади, увагу привертають цікаві матеріали про виникнення та діяльність ударних груп зразкової праці. Автор переконливо доводить, що соціалістичне змагання, яке ще не набуло на той час масового характеру, відіграло важливу роль у відбудові народного господарства країни (стор. 64).

У монографії уточнюється час виникнення деяких форм соцзмагання в початковий період соціалістичної індустріалізації. Зокрема, Л. С. Рогачевська справедливо відзначає, що в 1926—1927 рр. ударні бригади з'явилися на підприємствах Москви, Ленінграда, Уралу та України. Водночас вона наголошує на необхідності уточнення дати виникнення ударних бри-

гад на Донбасі. У зв'язку з цим наводяться дані, виявлені М. Д. Нагорним про те, що питання стосовно них уперше розглядалося Сталінським окружкомом комсомолу влітку 1927 р. Однак у Донецькому облпартархіві автори рецензії виявили документи, які свідчать, що пленум Сталінського губкому комсомолу ще в 1925 р. розглянув питання про ударні бригади на вугільних шахтах Донбасу і рекомендував комсомольським осередкам широко впроваджувати у виробництво їх досвід¹.

З інтересом читаються сторінки книги, що характеризують зародження, суть, економічну і політичну роль різних форм змагання в роки перших п'ятирічок. Л. С. Рогачевська знову уточнює дату і місце виникнення багатьох патріотичних починів робітничого класу. Зокрема, підтверджується факт зародження лозунгу «П'ятирічку — за чотири роки!» в колективі луганських паровозобудівників.

Характеризуючи ударишництво, дослідниця вміло аналізує специфічні методи діяльності партійних, профспілкових і комсомольських органів по розгортанню цього чудового почину, прослідковує процес переходу від ударишництва до стахановського руху, висвітлює досвід багатьох партійних організацій, робітничих колективів, новаторів виробництва.

Л. С. Рогачевська наводить багато нових цікавих фактів щодо історії зародження та розвитку стахановського руху, переконливіше, ніж в працях інших авторів, висвітлює роль партійних організацій у виникненні цього патріотичного почину робітничого класу. Заслужовують на увагу докладні історичні дані про дальшу долю перших ударників і стахановців, імена яких згадуються в монографії. Завдяки копткій роботі автора читач знайде в книзі понад 50 біографічних довідок про них.

Рецензоване видання відзначається глибокою постановкою питань методології і методики вивчення історії соціалістичного змагання. Л. С. Рогачевська обгрунтовано виділяє два періоди в його розвитку на сучасному етапі: 1) 1959—1965 рр. — період розгортання руху колективів та ударників за комуністичну працю і 2) друга половина 60-х — початок 70-х років.

В умовах розвинутого соціалізму змагання знайшло своє втілення в русі ударників і бригад комуністичної праці, характерною особливістю якого є об'єднання в

умовах науково-технічної революції досягнень високої продуктивності праці й виховання нової людини.

Поширення масового руху сприяло появі численних публікацій про нову форму виявлення активності робітничого класу. Проте їх автори, як правило, лише фіксують особливості сучасного змагання (зростає роль і дієвість у формуванні нової людини, вихованні комуністичного ставлення до праці), не розкриваючи цього положення. Рецензована ж монографія вдало виділяється серед них у цьому плані. Зокрема, в ній детально розповідається про підвищення культурно-технічного рівня тих, хто змагається, про громадську активність учасників руху за комуністичну працю. Конкретно розкривається залежність розмаху змагання від кількісних та якісних змін у самому робітничому класі, аналізуються об'єктивні умови появи нових починів.

На з'їздах нашої партії, що відбулися останнім часом, одним з найважливіших завдань економічного розвитку на сучасному етапі висувалося невпинне підвищення ефективності суспільного виробництва. В цих умовах, підкреслює автор, усі на прямі змагання робітничого класу СРСР були спрямовані на дальше зростання продуктивності праці, ефективності виробництва, його рентабельності і прибутковості. В другій половині 60-х — на початку 70-х років виробниче змагання, набуваючи більш складного змісту, перейшло в якісно нову стадію свого розвитку (стор. 322).

Аналізуючи розвиток змагання в роки зрілого соціалізму, Л. С. Рогачевська, поряд з успіхами, розкриває й недоліки (гонитва за масовістю, бюрократизм, формалізм). Водночас вона певною мірою накреслює шляхи і методи їх подолання, визначає найдієвіші і найперспективніші форми відзначення його учасників.

Недоліком рецензованого видання є те, що з нього, на жаль, не висвітлені питання, пов'язані з виникненням в середині 30-х років руху робітничих колективів за рентабельність виробництва, що відіграв важливу роль у переведенні підприємств важкої промисловості на роботу без державних дотаций.

В цілому вміле поєднання теоретичного і практичного підходу до дослідження проблеми посилює цінність монографії, яка, безумовно, є важливим вкладом в історіографію творчої діяльності радянського робітничого класу.

О. М. Гурбич (Донецьк),
З. Г. Лихолобова (Донецьк)

¹ Партійний архів Донецького обкому партії, ф. 10, оп. 1, спр. 97, арк. 4—5.

Г. І. Ванеев.

ЧЕРНОМОРЦЫ В ВЕЛИКОЙ
ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЕ,

Воениздат, М., 1978, 382 с.

Минуло понад три десятиріччя від того часу, як відгриміла канонада другої світової війни. Однак події її продовжують привертати увагу дослідників і мемуаристів, діячів літератури і мистецтва. Адже, як підкреслюється в Постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції», у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр. «...радянський народ здійснив подвиг, рівного якому ще не знало людство. Він зумів не тільки відстояти свою свободу і незалежність, а й вніс вирішальний вклад у справу врятування європейської і світової цивілізації від знищення фашистськими варварами»¹.

У рік 60-річчя Радянських Збройних Сил у Воєнному видавництві Міністерства оборони СРСР вийшла у світ монографія воєнного дослідника, кандидата історичних наук Г. І. Ванеева «Черноморцы в Великой Отечественной войне». Його перу належить ряд праць про оборону Севастополя в минулій війні. Нова книга присвячена дослідженню бойових дій Чорноморського флоту в 1941—1944 рр.

В основу праці покладено документи партійних та воєнних архівів країни, зокрема, Центрального партійного архіву Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, партархіву Одеського обкому Компартії України, Кримського обласного партійного архіву, Центрального архіву Міністерства оборони СРСР, Центрального воєнно-морського архіву. Автор ввів до наукового обігу багато нових, невідомих раніше фактів та цифрових даних.

Свідченням глибокого розуміння автором досліджуваної проблеми є методологічно вірна, добре продумана структура праці, яка складається з дев'яти розділів. У книзі «Черноморцы в Великой Отечественной войне» простежується творче ставлення автора до досліджуваної проблеми, новизна в постановці багатьох питань, оригінальний підхід до їх розв'язання. Автор не тільки викладає події у логічній послідовності, правдиво змальовуючи складну обстановку, а й робить важливі наукові висновки та узагальнення.

Цікаво висвітлено таку досить розроблену в літературі тему, як оборона Одеси роль у ній Чорноморського флоту. Автор залучив багатий фактичний матеріал, що показує взаємодію різнорідних сил флоту Приморської армії, допомогу трудящих міста у зміцненні оборони, завдяки

якій було передано фронту 5 бронепойздів, 1262 міномети, 1022 вогнемети, 4 млн. ручних гранат, десятки тисяч протитанкових і протипіхотних мін, багато іншої воєнної продукції.

Г. І. Ванеев вносить численні уточнення не лише у події, пов'язані з боями на сухопутних рубежах, а й з висадкою десанту в районі Григор'ївки, забезпеченням морських комунікацій з Одесою, евакуацією військ оборонного району. Автор вперше розглядає участь Чорноморського флоту в битвах за Миколаївську воєнно-морську базу, Очаків і Тендровську бойову стратегічну дільницю.

У книзі висвітлюється також роль флоту в обороні Криму. Автор переконливо показав складну і суперечливу динаміку боїв за головну базу флоту — Севастополь, труднощі, з якими зіткнулися захисники міста. Про їх подвиги, що увійшли до героїчного літопису Великої Вітчизняної війни, яскраво розповідається на сторінках книги. Оборонці Севастополя стояли на смерть, гинули, але не здавалися. Автор досліджує також битви в північній і південній частинах Кримського півострова, зокрема, оборону Перекопу, Керченсько-Феодосійську десантну операцію, висадку тактичного десанту в Євпаторії і Судаку.

У рецензованій книзі висвітлюється роль флоту в обороні Кавказу. Чорноморські моряки відіграли величезну роль у зриві наступу фашистських військ, що намагалися оволодіти нафтою Кавказу. Аналізуючи бойові дії кораблів, морської піхоти, авіації, берегової та зенітної артилерії флоту, автор деякі положення трактує по-новому, наводить багато нових, раніше невідомих фактів. Він, зокрема, спростовує твердження, яке існує в нашій літературі, про те, що на сухопутних рубежах Кавказу воювали лише 83-я і 255-а бригади морської піхоти. Автор доводить, що у битвах за Кавказ пліч-о-пліч з військами Червоної Армії билися моряки 1-ї, 2-ї, 83-ї (двох формувань), 255-ї бригад, 137-го і 145-го полків, більше десяти окремих батальйонів морської піхоти. Масовому героїзмові чорноморців — морських піхотинців присвячено кращі сторінки рецензованої книги.

Г. І. Ванеев докладно висвітлює десантну операцію в Південній Озерейці і Станичці, де згодом виникла легендарна Мала земля. «Успіху висадки десанту в районі Станички,— говориться у книзі,— було досягнуто завдяки несподіваності і швидким діям першого ешелону, хорошій артилерійській підготовці висадки і авіаційній підтримці десанту з берега, високим бойовим і моральним якостям бійців морської піхоти» (стор. 239).

Як відомо, високу оцінку десанту на Малу землю дав Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР, Голова Ради Оборони СРСР товариш Л. І. Брежнев, який у той час був начальником політвідділу 18-ї десант-

¹ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, К., 1977, стор. 6.

ної армії. Частини цієї армії разом з моряками-чорноморцями утримували малоземельський плацдарм аж до визволення Новоросійська. У своїх спогадах Леонід Ілліч, зокрема, пише: «...десант на Малу землю і бої на ній можуть бути взірцем воєнного мистецтва»².

У книзі розкриваються масовий героїзм і мужність моряків загону особливого призначення під командуванням майора Ц. Л. Кунікова, 83-ї та 255-ї бригад морської піхоти на Малій землі. Особливо яскраво змальовано подвиги молодшого сержанта М. М. Корницького, старшини І статті М. Р. Гулієва, юного моряка В. Н. Чаленка, які назавжди залишаться в пам'яті нашого народу. Автор також розповідає про те, як Чорноморський флот подавав допомогу малоземельцям у поповненні людських резервів, постачанні зброї, бойової техніки. Незважаючи на труднощі, морські комунікації з Малою землею були сталими протягом усього періоду утримання плацдарму.

Докладно досліджено роль Чорноморського флоту у визволенні Новоросійська і Таманського півострова. Флот здійснив висадку десанту в Новоросійську — найбільш укріпленому опорному пункті противника на «Голубій лінії». «Новоросійський десант, в якому брали участь усі роди військ, був одним з найбільших десантів Великої Вітчизняної війни»³. — підкреслює у своїй книзі Л. І. Брежнев. Г. І. Ванеєву вдалося показати масштабність цієї операції, розкрити труднощі, що постали на шляху до її здійснення. Первий інтерес становить розповідь про висадку десанту Чорноморського флоту в райони Благовещенська, озера Солотого, а також десантних операцій, здійснених Азовською флотилією в ході визволення Таманського півострова. На основі архівних документів автор вперше довів, що в районі Ельтигена в першому кидку було висаджено не лише 386-й батальйон морської піхоти (командир — капітан Н. А. Беляков), а й батальйон 255-ї бригади морської піхоти під командуванням майора С. Т. Григор'єва.

У битвах за Крим разом з військами Червоної Армії брали участь моряки 83-ї і 255-ї бригад морської піхоти. Крім того, Чорноморський флот здійснив цілий ряд операцій на морських шляхах сполучення противника. З цією метою було виділено 430 літаків, 1-у і 2-у бригаду торпедних катерів, 13 підводних човнів. Автор відзначає, що в ході Кримської операції (з 9 квітня по 12 травня 1944 р.) було знищено понад 100 суден, кораблів і катерів ворога, більшість з них — з військами, а близько 60 суден і кораблів було пошкоджено (стор. 344). Чимало нового дізнається читач і про роль Чорноморського флоту в останній военній кампанії, у

здійсненні разом з військами Яссько-Кишинівської операції, у ході визволення Румунії і Болгарії.

Слід відзначити, що в рецензованій книзі бойова діяльність Чорноморського флоту в роки Великої Вітчизняної війни досліджується не відокремлено, а на фоні подій на радянсько-німецькому фронті у цілому, в тісному взаємозв'язку з діями військ Червоної Армії, що билися на південному фланзі. Добре показано роль Ставки Верховного Головнокомандування у керівництві військами, забезпеченні їх усім необхідним. У ході боїв за Одесу Ставка створила нову оперативну форму організації і забезпечення захисту воєнно-морської бази — оборонний район, в якому об'єдналися різномірні і бойові засоби різних паркоматів під єдиним керівництвом. Це дало змогу централізовано використовувати сили і бойові засоби для утримання важливого оперативного-стратегічного пункту. За прикладом Одеси згодом утворювалися Севастопольський, Керченський, Новоросійський та Туапсинський оборонні райони.

Завдяки тому, що у книзі в окремий розділ виділено дії флоту на комунікаціях противника в першому і другому періодах війни, послідовно простежено дії різних сил (підводних човнів, літаків, торпедних катерів і великих бойових кораблів), удосконалення форм і методів їх боротьби, використання зброї тощо.

Автору вдалося показати результативність партійно-політичної роботи, її вплив на героїзм червонофлотців. На сторінках книги наведено сотні славних імен не лише командирів і політпрацівників, а й рядових бойців, членами яких було завоювано Перемогу. Відображенням масового героїзму чорноморців у Великій Вітчизняній війні є додатки до рецензованої книги: перелік кораблів, частин і з'єднань Чорноморського флоту, нагороджених орденами, удостоєних почесних найменувань, а також звання гвардійських.

Монографія Г. І. Ванеєва не позбавлена і деяких недоліків. Так, у ній не завжди висвітлюється повною мірою партійно-політична робота. Побіжно згадуючи її форми, автор не робить належних висновків. Було б доцільно поіменно назвати усіх чорноморців — Героїв Радянського Союзу, які були удостоєні цього високого звання в роки Великої Вітчизняної війни.

У цілому нова монографія Г. І. Ванеєва є ґрунтовним дослідженням, що вносить вагомий вклад у розробку історії Великої Вітчизняної війни. Вона буде хорошим посібником для краєзнавців, журналістів, пропагандистів, агітаторів, культурно-освітніх працівників у військово-патріотичній роботі по вихованню у молоді таких славних якостей, як мужність, стійкість, відвага.

О. І. Зубков (Севастополь),
М. В. Коваль (Київ)

² Л. І. Брежнев. Мала земля, К., 1978, стор. 10.

³ Там же, стор. 38.

Б. И. Распутніс.
**СОВЕТСКАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ
 СОВРЕМЕННОГО РАБОЧЕГО
 ДВИЖЕНИЯ.
 ВОПРОСЫ ТЕОРИИ
 И МЕТОДОЛОГИИ. ЧАСТЬ I.**

Издательское объединение
 «Вища школа».
 Издательство при Львовском
 государственном университете,
 Львов, 1976. 224 с.

Вивчення основних тенденцій та закономірностей міжнародного робітничого руху — «головної сили суспільного розвитку, яка виражає інтереси всіх трудящих мас, інтереси соціального прогресу і загальнонаціональні інтереси»¹, — відноситься до важливого напрямку наукових досліджень вчених-марксистів і є неодмінною умовою успішної практичної діяльності комуністичних і робітничих партій, їх зброєю в ідейно-політичній боротьбі проти буржуазії, опортунізму, антикомунізму.

Марксистсько-ленінською науковою думкою, зокрема, радянською історичною наукою, зроблено багато для об'єктивного вивчення історії і сучасного розвитку світового робітничого руху, особливо 60—70-х років. Проте слід відзначити, що історіографія світового робітничого руху відноситься до тих напрямків, які щойно накреслилися. Наукова продукція тут досі не складалась з окремих статей і тематичних оглядів.

Одну з перших спроб широкопланового історіографічного аналізу досліджень сучасного етапу робітничого руху у розвинутих капіталістичних країнах зроблено Б. І. Распутнісом. Природно, що науковий інтерес до складних проблем сучасності висуває на перший план теоретичні і методологічні аспекти, оскільки вони є об'єктом гострої ідеологічної боротьби. Тому й заслуговує схвалення наголос на питаннях теорії і методології, зроблений автором рецензованої праці. Це істотно позначилось на структурі та змісті книги, дозволило поставити і конкретно розглянути питання стосовно предметних рамок і співвідношення суспільних наук у дослідженні сучасного робітничого руху, єдності, настанності і творчості у марксистсько-ленінському пізнанні.

Зв'язок між принципами вивчення, критеріями наукової оцінки робітничого руху і аналізом дослідницького процесу ґрунтується на міцному фундаменті марксистсько-ленінської методології. Суворо до-

тримуючись принципу історизму, Б. І. Распутніс простежує розвиток сучасної марксистсько-ленінської думки з питань становлення і боротьби класів, соціальної активності зарубіжного пролетаріату, показує велику творчу діяльність КПРС і братніх комуністичних партій протягом останніх десятиріч.

Заключна частина монографії присвячена аналізу в радянських дослідженнях одного з найгостріших полемічних питань — зростанню рядів робітничого класу, суті та змісту самого поняття «сучасний робітничий клас», його структури і меж; показу процесів, що визначають характер, соціальну природу та риси сучасного робітничого класу, його місце в соціальній структурі суспільства, провідну роль у світовому розвитку і, насамперед, у боротьбі за врятування людства від воєн.

Як цього вимагає історіографічний аналіз, у монографії простежується процес наукового осмислення нових явищ, виділяються дискусійні проблеми, співставляються різні точки зору тощо. Водночас автор викладає свою позицію з належною конкретною і логічною аргументацією, хоч з окремих випадків, на наш погляд, йому варто було б більше уваги приділяти характеристичні та аналізу джерел.

Створення розгорнутої історіографії робітничого руху — завдання великого колективу спеціалістів-історіографів з конкретних проблем сучасного капіталізму, світового революційного процесу, боротьби класів у несоціалістичній частині світу. Розуміючи це, Б. І. Распутніс зробив, на нашу думку, вдалу спробу узагальнити науково-теоретичну діяльність радянських вчених з деяких актуальних проблем теорії і методології пізнання та організації досліджень сучасного етапу робітничого руху, здійснити історіографічний аналіз наукової літератури про об'єктивні умови робітничого руху, становище і соціальну активність зарубіжного пролетаріату.

В. І. Ленін наголошував: «Ми повинні... писати історію сучасності і намагатися писати її так, щоб наше побутування приносило посильну допомогу безпосереднім учасникам руху і героям-пролетарям там, на місці дій»². Нині цим керуються радянські історики, про праці яких написана книга Б. І. Распутніса. Своїм змістом вона відповідає тим завданням, які стоять перед історичною наукою і, безумовно, сприятиме активізації історіографічних досліджень сучасного міжнародного комуністичного і робітничого руху.

Б. М. Забарко (Київ)

¹ За мир, безпеку, співробітництво і соціальний прогрес у Європі, К., 1976, стор. 27.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 9, стор. 198.

В останні роки зростає увага радянських істориків до вивчення проблем міжпародного комуністичного і робітничого руху. Науковий аналіз історіографії боротьби робітничого класу в сучасному капіталістичному світі — складне і трудомістке завдання. Його успішне розв'язання залежить від чітких методологічних позицій і дальшої творчої розробки конкретних методологічних аспектів даної проблеми.

У рецензованій монографії визначаються два аспекти методології: принципи вивчення і критерії наукової оцінки об'єктивних умов і реальностей робітничого руху та власне методологія аналізу дослідницького процесу. У цьому плані важливим, на нашу думку, є спроба автора вияснити співвідношення підрозділів суспільствознавства у вивченні соціально-політичних процесів капіталізму, яке здійснюється на стику наук. Не менш важливе значення має і його прагнення визначити предметні рамки історіографії класової боротьби. Виходячи з того, що властиві сучасній науці інтегральні та диференціальні процеси безпосередньо позначаються й на пізнанні робітничого руху, Б. І. Распутніс з'ясовує характер «стиків» і предметну спеціалізацію в дослідженнях, які проводяться в рамках історичних наук, соціології, політичної економії, наукового комунізму і т. д.

Принципи системного підходу стосовно досліджень робітничого класу та його життєдіяльності розглядаються і застосовуються в рецензованій праці в системах класової структури і соціально-економічних та політичних відносин капіталістичного суспільства, світового революційного процесу, в системах суспільних наук, наукових категорій, історіографічних джерел та їх типологічної класифікації, організації досліджень на рівні наукових установ і т. д. Це дозволило автору подати концентровану, змістовну інформацію про стан та основні напрями вивчення робітничого руху радянськими науковцями в 50—70-х рр.

Стисло, в історіографічному плані, Б. І. Распутніс розкриває важливе значення для сучасних досліджень вчення про революційно-перетворюючу місію робітничого класу. В здобутках марксизму з питань історії пролетарської боротьби органічно поєднується теоретична спадщина основоположників наукового комунізму і творчий вклад сучасного покоління мислителів і учених.

Одним з основних напрямів досліджен-

ня робітничого руху є вивчення об'єктивних умов класової боротьби, насамперед становище пролетаріату. Історіографічному аналізу цього напрямку Б. І. Распутніс присвячує окремий розділ, наголошуючи в ньому на нових, нерідко дискусійних проблемах. Такими він вважає, зокрема, науково-технічну революцію та її соціальні наслідки; державно-монополістичний капіталізм, його сутність, історичне місце та динаміку розвитку; політичну систему державно-монополістичного капіталізму та її функції щодо робітничого руху.

Об'єктивні умови боротьби трудящих, як предмет дослідження, аналізуються також у четвертому розділі — «Радянська наука про деякі питання становища і структури робітничого класу». В плані історіографічних характеристик досліджуються інтернаціоналізація процесу і модифікація форм експлуатації, економічне становище різних груп трудящих, місце і соціальні межі пролетаріату в класовій структурі буржуазного суспільства. Б. І. Распутнісу вдалося висвітлити найсуттєвіші дискусійні моменти у розробці цих питань радянськими вченими. При цьому об'єктивно-критичний підхід до позицій окремих авторів поєднується з аргументованим викладом точки зору самого Б. І. Распутніса особливо з питань соціальної структури, поняття «Сучасний робітничий клас» та ін.

Насичена багатою історіографічною інформацією, рецензована праця свідчить про те, що характерним для радянської історичної та інших суспільних наук стало широке вивчення сучасного капіталізму і класової боротьби, своєчасне реагування науковців на процеси та явища реальної дійсності. Ця тенденція проявляється в організації і проведенні досліджень з названих проблем в наукових установах і вузах Радянської України. Автор аналізує цілий ряд монографій, підготовлених ученими нашої республіки. Проте в деяких випадках зроблено це, на жаль, лише в бібліографічних підрядкових примітках. Шкода також, що в історіографічній публікації немає іменного покажчика.

І хоч не всі питання в монографії однаково висвітлені, своєю структурою, широким охопленням, глибиною змісту, теоретико-методологічними наголосами та історіографічною інформацією вона є значним вкладом у розробку однієї з важливих проблем марксистсько-ленінського суспільствознавства.

Ю. Ю. Сливка (Львів)

Б. О. Тимошук.

СЛОВ'ЯНИ ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ
V—IX ст.,

вид-во «Наукова думка»,
К., 1976, 178 с.

Однією з актуальних проблем радянської історичної науки на сучасному етапі є вивчення історії стародавніх слов'янських племен, які створили першу державу на території нашої країни — Давню Русь.

Недостатність писемних джерел та археологічних пам'яток цього періоду призвели до різноманітних фальсифікацій історії стародавніх слов'ян буржуазними істориками. Радянські вчені, особливо останнім часом, внесли значний вклад у вивчення історії слов'янських племен. Але й досі залишаються ще мало дослідженими окремі стародавні слов'янські племена на півдні нашої країни, зокрема, на території Північної Буковини.

Цю прогалину значною мірою заповнила рецензована книга Б. О. Тимошука «Слов'яни Північної Буковини V—IX ст.». Її автор провів археологічні дослідження у Середньому Подністров'ї та Північно-Східному Прикарпатті, узагальнив і підбив підсумки вивчення виявлених за роки Радянської влади 200 пам'яток стародавніх слов'ян, а також виступив з критикою румунських буржуазно-націоналістичних істориків (Д. Вітенку, І. Ністора, Т. Балана та ін.), які виправдовували загарбання Буковини королівською Румунією в 1918 р., заперечували наявність слов'ян на цих землях у давні часи.

Б. О. Тимошук використав у книзі великий фактичний матеріал, який переконливо доводить споконвічність історичного розвитку слов'ян у Північній Буковині. Публікуються нові матеріали, які викладено систематично, повно і науково обґрунтовано.

У вступі автор наголошує на важливості вивчення історії слов'ян другої половини I тисячоліття, визначає місце серед них слов'янських племен Північної Буковини, критикує буржуазно-націоналістичних істориків, висвітлює питання археологічного дослідження цього регіону.

Початок рецензованої книги присвячено питанням періодизації і хронології слов'янських пам'яток на території Середнього Подністров'я і Буковинського Прикарпаття. Автор залучає значну кількість різноманітних джерел — як писемних, так і археологічних. Порівняння з іншими археологічними культурами дає можливість автору правильно виділити два основних хронологічних періоди: ранній — V—VII ст., відомий під назвою культури

празького типу, та пізніший — VIII—IX ст., що можна характеризувати як східно-слов'янський.

У другому розділі дається загальна характеристика слов'янської археологічної культури Середнього Подністров'я і Буковинського Прикарпаття. Автор досліджує весь комплекс структурно зв'язаних компонентів — селищ, городищ, святилищ і могилиників, що становлять складну і багатогранну слов'янську культуру. Він подає надзвичайно важливі матеріали про топографію, планування, влаштування і особливості цих пам'яток слов'ян на Буковині. Документальність описів яскраво свідчить про спільність розвитку культури слов'ян Буковини з іншими слов'янськими племенами другої половини I тисячоліття.

Останній розділ розкриває соціально-економічне і політичне становище населення Північної Буковини в V—IX ст. На основі археологічного матеріалу автор показує, які зміни відбулися у соціальному і політичному житті, в розвитку найголовніших галузей виробництва — землеробства, скотарства, ремесла і торгівлі. Б. О. Тимошук робить важливі наукові висновки: виділяє ранній період (V—VII ст.), коли панували первіснообщинні відносини і були воєнно-племінні союзи, та пізніший період (VIII—IX ст.), коли родова сімейна община перероджується на територіальну і виникають племінні князівщини. Важливим є також визначення автором територіально-племінної належності населення Північної Буковини, зокрема, Північно-Східного Прикарпаття — хорватам, а Середнього Подністров'я — дулебам і тиверцям.

У кінці книги подано висновки, в яких підбито підсумки археологічних досліджень Північної Буковини, показано загальнослов'янський характер її пам'яток другої половини I тисячоліття. Автор відзначає високий рівень економічного і культурного розвитку слов'ян Буковини напередодні утворення ранньофеодальної держави — Київської Русі.

У додатку до книги вміщено короткі відомості про 206 нових пам'яток слов'ян Північної Буковини V—IX ст., що виявлені останнім часом радянськими археологами.

Текст книги супроводжують 70 ілюстрацій. Більшість з них — це креслення. На жаль, у книзі мало фотографій, а ті, що є, — низької якості. Ці зауваження слід віднести на адресу видавництва, де й досі чомусь не надають належної уваги якості публікацій археологічних першоджерел.

Г. Г. Мезенцева (Київ)

Alojzy Sroga.
BEZ RETUSZU. POLEMIKI
I REFLEKSJE.

Wydawnictwo Ministerstwa obrony
narodowej, Warszawa, 1977, 274 s.

Алоїз Срога.
БЕЗ РЕТУШІ.
ПОЛЕМІКА І РОЗДУМИ.

Видавництво Міністерства національної
оборони, Варшава, 1977, 274 с.

Рецензована книга відомого польського письменника, учасника другої світової війни А. Сроги — багатопланове публіцистичне видання. В ньому автор щиро й схвильовано веде розмову з читачем про багаті на події і людей етапи бойового шляху народного Війська Польського, які, на жаль, не знайшли ще достатнього висвітлення в літературі, про пропаганду бойових традицій, а також окремі негативні аспекти в публікаціях останніх років про минулу війну. Він ніби запрошує читача до роздумів про складний зв'язок літератури і життя, світогляду і творчості письменника.

Багатоплановість книги — не тільки в різноманитності піднятих в ній питань, але й у формі самого викладу: оповідання про події війни змінюються розповідями про сучасне Військо Польське, аналіз подій базується на ретельно зібраних і перевірених матеріалах, роздуми змінюються критичним оглядом художніх творів про учасників боротьби з фашизмом.

Велику увагу в своїй книзі А. Срога приділяє питанню відповідальності авторів за правдиве висвітлення подій минулої війни. Лише уважне і шанобливе ставлення до історичних документів, відчуття реальних фактів, висока вимогливість дослідника до своєї праці, стверджує він, принесуть успіх творчості про війну. З позиції воїна-фронтовика А. Срога настійно закликає не прикрашати і не перекручувати дійсність, а відображати її такою, якою вона була в ті грізні роки — суврою, повною смертельної небезпеки. Велич подвигу воїнів полягає якраз у тому, відзначає він, що в надзвичайно складних умовах вони розгромили сильного й жорстокого ворога.

Гостро й водночас схвильовано А. Срога пише про недопустимість неточностей, недбайливості й навіть курйозів, які, на жаль, ще зустрічаються в статтях, нарисах, спогадах і, що особливо прикро, — в працях істориків. Він скрупульозно підмічає допущення в публікаціях перекручення історії бойового шляху частин і з'єднань Війська Польського, плутанину в номерах та найменуваннях частин, прізвиськ учасників битв, прослідковує, як інколи народжений домисел коуче по сторінках видань, проходячи повз увагу автора і не

дактора. А. Срога вказує також на вади, що зустрічаються під час перекладів праць про минулу війну з російської на польську мову. Такі помилки обмежують сприйняття читачем тієї чи іншої праці, більше того, — завдають шкоди розвитку воєнно-історичної літератури, вихованню молоді. До питання про високу відповідальність письменника, публіциста, автора спогадів, перекладача перед читачем А. Срога повертається в рецензованій книзі неодноразово.

Співставляючи багатий життєвий матеріал і не дуже значні, на його думку, досягнення художньої літератури, А. Срога доходить висновку, що в ПНР ще не створено великих праць, зокрема, про участь народного Війська Польського у битвах під Леніно, на річках Вісла і Одер, Поморському перевалі, а також у Берлінській операції. Учасники цих подій — офіцери і солдати відзначених бойовими нагородами і почесними найменуваннями полків та дивізій були політично зрілими, свідомими воїнами-патріотами. А тому, наголошує автор, вони гідні того, щоб їхні ратні подвиги були увічнінені на сторінках книг.

Хоч з часу закінчення війни вже минуло понад 30 років, продовжує дати А. Срога, праці про неї й досі не втратили своєї актуальності, продовжують відігравати важливу роль в духовному житті народу. Автор нагадує письменникам про їх обов'язок створювати високохудожні твори на основі документальних джерел і свідчень ветеранів війни, масштабно охоплюючи при цьому події тих грізних років, розкриваючи вклад молоді, жінок, трудівників тилу в перемогу.

Багато солдатів і офіцерів — ветеранів війни, відзначає А. Срога, применшують свою роль в досягненні перемоги над жорстоким ворогом, прагнуть залишитися в тіні. До того ж з кожним роком їх стає все менше і менше. Автор називає прізвиська й адреси колишніх фронтовиків, розповідає про їхні подвиги, післявоєнну долю. Він звертається із закликом до письменників та істориків увічнити в працях пам'ять про капітана Владислава Висоцького і рядової Анелі Кживонь, удостоєних високого звання Героя Радянського Союзу, хорунжого Стефана Латека, який повторив в одному з боїв у Східній Померанії подвиг Олександра Матросова, Героя Радянського Союзу генерала бригади Олександра Вашкевича, що загинув у квітні 1945 р., а також багатьох інших воїнів. Цього ж, на його думку, заслуговують також частини і підрозділи, які відзначилися під час боїв проти гітлерівських загартників.

Заключні розділи рецензованої книги присвячені роздумам про значення бойових традицій, пропесу їх становлення й збагачення. Історія військової частини, з'єднання (автор знову звертається до бойового шляху 3-ї піхотної дивізії Війська Польського) живе у спогадах ветера-

нів, а також документах і музейних реліквіях, традиціях, народжених у битвах проти фашизму. Традиції, пише, зокрема, А. Срога, є важливою творчою силою і служать мостами, які з'єднують минуле з сучасним. Цікавими є його думки про значення армійської служби у формуванні характеру воїна-громадянина, про пропаганду подвигів.

Окремі положення рецензованої книги співпадають з поглядами і критичними зауваженнями, висловленими радянськими авторами. Зокрема, в історіографічних працях неодноразово підкреслювалася невичерпність наукових пошуків з історії Великої Вітчизняної війни — головної і вирішальної складової частини другої світової війни.

Важливе значення для нашої літератури має питання про підвищення відпо-

відальності авторів перед читачами. Чи мало вимог ставиться до праць історичного, мемуарного та іншого жанру. Проте наслідування головної з них — забезпечення достовірності наведених фактів, подій, їх об'єктивна оцінка — свідчить про високу відповідальність письменника, публіциста, історика. Конкретний, критичний аналіз нових творів радянських авторів, присвячення спеціальних критико-бібліографічних оглядів окремим напрямом воєнно-історичної літератури про Велику Вітчизняну війну сприятиме поліпшенню їх змісту і форми, підвищенню виховного і наукового значення.

Написана з притаманним автору публіцистичним запалом, рецензована книга містить в собі багатий матеріал для роздумів.

Л. О. Любимський (Львів)

Хроніка та інформація

Проти буржуазно-націоналістичних і реформістських фальсифікаторів

РЕСПУБЛІКАНСЬКА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ

4—5 травня ц. р. в Тернополі відбулася республіканська наукова конференція «Про стан і завдання наукової критики буржуазної ідеології», організована Академією наук УРСР, Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти УРСР та Міністерством освіти УРСР.

Конференцію відкрив голова Наукової ради АН УРСР з проблеми «Критика буржуазних ідеологічних концепцій», зав. відділом нової та новітньої історії країн Західної Європи і Америки, чл.-кор. АН УРСР А. М. Шлепаков. З вступним словом виступив зав. відділом Тернопільського обкому Компартії України В. П. Шкварець. Він привітав учасників конференції — вчених Москви і Києва, викладачів суспільних наук вузів республіки, розповів про успіхи трудящих області у виконанні історичних рішень XXV з'їзду КПРС, про велике трудове і політичне піднесення, викликане прийняттям Конституції СРСР і Конституції УРСР.

З доповіддю «Особливості ідеологічної боротьби на сучасному етапі» виступив голова Наукової ради АН СРСР з проблем зарубіжних ідеологічних течій акад. М. Б. Мітін. Теоретично осмислити явища сучасної епохи, накреслити правильні методи практичних дій для міжнародного пролетаріату і його революційних партій, підкреслив доповідач, можна тільки на основі лєнінської діалектики — наукового методу пізнання і перетворення світу. Антикомуністи і всякого роду буржуазні фальсифікатори, реформісти, ревізіоністи справа і «зліва», публіцисти «жовтої преси» посилюють атаку проти марксистсько-лєнінського вчення. Та в якій «науковій» шати вони не рядилися, до яких би підступних прийомів і методів не вдавалися, вони не в змозі приховати духовного занепаду сучасної буржуазної ідеології, наступ на яку є закономірною складовою частиною загального наступу світового революційного руху на імперіалізм, що вже втратив свою визначальну роль у світі. Мо-

гутньою ідейною зброєю КПРС у боротьбі проти антикомунізму і антирадянщини стала нова Радянська Конституція — основний закон першої в світі загальнонародної держави розвинутого соціалізму, сказав на закінчення М. Б. Мітін.

Питанням ідеологічної боротьби в «третьому світі» було присвячено доповідь зав. сектором Інституту держави і права АН СРСР, д-ра юрид. наук О. В. Мартишина. Про екологічну ситуацію в світі та її вплив на ідеологічну боротьбу розповів зав. сектором Інституту міжнародного робітничого руху АН СРСР, канд. істор. наук О. М. Яницький. Особливості ідеологічної боротьби в умовах розрядки висвітлював відповідальний працівник Міністерства закордонних справ СРСР В. М. Абаршалін. На деяких проблемах вітчизняної історії, що перебувають у центрі ідеологічного двобою сучасності, спинився у своїй доповіді зав. відділом Інституту історії АН УРСР, д-р істор. наук Р. Г. Симоненко. «Проблема людини в сучасній ідеологічній боротьбі» — з такою доповіддю виступив ст. наук співроб. Інституту історії АН УРСР, канд. істор. наук М. М. Соломатін.

Учасники конференції з інтересом за слухали і взяли активну участь в обговоренні доповідей заст. міністра освіти УРСР В. М. Курила — «Критика буржуазної ідеології і завдання навчально-виховної роботи у вузах» та зав. кафедрою Київського держуніверситету, д-ра філософ. наук, проф. І. В. Бичка — «Методологічні і методичні аспекти критики буржуазної ідеології у вузівському курсі». Своїм досвідом у цій галузі поділилися також проєктор Тернопільського педагогічного інституту, канд. філософ. наук Г. Ю. Кікець, зав. кафедрою Дніпропетровського хіміко-технологічного інституту, д-р філософ. наук, проф. Г. А. Заїченко, зав. кафедрою Харківського педінституту, канд. екон. наук, доц. М. Н. Грінченко, канд. філософ. наук, доц. Київського інженерно-будівельного інституту А. К. Бичко, канд. істор.

наук, доц. Одеського держуніверситету Г. Л. Фролова.

Учасники конференції обговорили шляхи поглиблення наукової критики буржуазної

ідеології і підвищення виховного значення відповідного вузівського курсу.

М. М. Соломатін (Київ)

НАУКОВО-МЕТОДИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ У ПОЛТАВІ

11—12 травня 1978 р. у Полтавському державному педагогічному інституті ім. В. Г. Короленка відбулася міжвузівська науково-методична конференція на тему: «XXV з'їзд КПРС і завдання критики буржуазної ідеології, реформізму і ревізйонізму в курсах суспільних наук». Вона була організована Інститутом підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка і Полтавським педінститутом. У роботі конференції взяли участь викладачі-суспільствознавці Києва, Харкова, Полтави, Дніпропетровська, Кіровограда, Ніжина, вчителі шкіл міста, студенти.

Вступним словом конференцію відкрив ректор Полтавського педінституту, д-р філософ. наук І. А. Зязюна. На першому пленарному засіданні було заслухано шість доповідей, потім учасники конференції працювали по секціях: історії КПРС, марксистсько-ленінської філософії, політекономії і наукового комунізму.

З доповіддю «Діяльність Полтавської обласної партійної організації по здійсненню рішень XXV з'їзду КПРС» виступив секретар Полтавського обкому Компартії України, канд. істор. наук І. Ю. Горобець.

З великим інтересом були прослухані доповіді директора ІПК при КДУ, д-ра філософ. наук, проф. А. Т. Нелепа («Деякі питання методології і методики критики буржуазної ідеології, реформізму і ревізйонізму при викладанні суспільних наук у світлі рішень XXV з'їзду КПРС»), д-ра істор. наук, проф. М. О. Буцька («Питання критики ідеології антикомунізму і антирадянщини в сучасній методичній літературі і бібліографії»), канд. філософ. наук, доц. В. І. Селецького («Критика фальсифікації буржуазною пропагандою нової Конституції СРСР у курсах суспільних наук»), д-ра філософ. наук І. А. Зязюна («Методологічні принципи критики буржуазних естетичних теорій»), д-ра філософ. наук, проф. Ю. І. Римаренка («Український буржуазний націоналізм — знаряддя антикомунізму»).

У доповідях відзначалося, що нині основною метою антикомуністичної пропаганди є дискредитація завоювань реально-го соціалізму, ролі КПРС як керівної і спрямовуючої сили нашого суспільства, радянського способу життя. Водночас бур-

жуазні ідеологи, ревізйоністи і реформісти змушені враховувати дедалі зростаючий вплив країн соціалістичної співдружності на міжнародній арені і пристосовуватися до нової розстановки сил у світі. Вони плачуть марні надії на внутрішнє «переродження» соціалізму, яке повинно розпочатися з ерозії, деформації суспільної свідомості. З цією метою останнім часом поширюються «теорії» «мирного співіснування буржуазної і соціалістичної ідеологій», байки про «порушення прав людини» у соціалістичних країнах, фальсифікуються факти для доведення «невідповідності» між теорією і практикою реально існуючого соціалізму.

За цих умов зростає роль учених і викладачів суспільних наук вищих навчальних закладів у формуванні марксистсько-ленінського світогляду студентів, виробленні у них класового підходу до явищ і подій суспільного життя, а також уміння давати гідну відсіч ворогам марксизму-ленінізму.

Неоціненне значення для спростування вигадок буржуазних ідеологів мають документи XXV з'їзду КПРС, матеріали до 60-річчя Великого Жовтня, промови і статті Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л. І. Брежнєва, його спогади «Мала земля» і «Відродження».

На секційних засіданнях було заслухано й обговорено близько 60 доповідей і повідомлень. Зокрема, великий інтерес членів секції історії КПРС викликала доповідь д-ра істор. наук, проф. М. А. Акопова «Методологія критики буржуазних і ревізйоністських фальсифікацій з проблем науково-технічної революції в курсі історії КПРС».

Цікаву доповідь про методику критики в курсі історії КПРС буржуазних фальсифікацій діяльності більшовицьких організацій України в період Великої Жовтневої соціалістичної революції зробив заст. директора ІПК, канд. істор. наук, доц. Б. І. Корольов. Він проаналізував численні історико-партійні монографії, брошури і статті, в яких найбільш вдало розв'язуються вигадки буржуазно-націоналістичних фальсифікаторів історії Великого Жовтня на Україні.

Питанням критики буржуазних фальсифікацій ролі КПРС у політичній системі розвинутого соціалістичного суспільства був присвячений виступ канд. істор. наук, доц. Я. С. Калакури.

Канд. істор. наук, доц. В. Т. Позняк зупинився на критиці буржуазних фальсифікацій ленінського принципу колективності партійного керівництва. Розкриттю форм і методів критики буржуазної ідеології, реформізму і ревізійнізму на семінарських заняттях було присвячено повідомлення канд. істор. наук І. М. Довгала та П. І. Наливайко.

На заключному пленарному засіданні

було підведено підсумки роботи секцій, прийнято рекомендації конференції.

Доповіді і повідомлення, заслухані на конференції, їх творче обговорення свідчать про плідну роботу вчених і викладачів європейських наук вузів республіки в справі аргументованої критики буржуазної ідеології і ревізійнізму.

С. В. Гончаренко (Полтава)

* * *

НАУКОВА СЕСІЯ З НАГОДИ 30-РІЧЧЯ ДОГОВОРУ ПРО ДРУЗБУ, СПІВРОБІТНИЦТВО І ВЗАЄМНУ ДОПОМОГУ МІЖ СРСР І НРБ

18—19 травня ц. р. в Інституті історії АН УРСР відбулася наукова сесія, присвячена 30-річчю Договору про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу між Радянським Союзом і Народною Республікою Болгарією.

В її роботі взяли участь радянські вчені з Москви, Києва, Мінська, Краснодару і науковці Народної Республіки Болгарії.

Сесію відкрив віце-президент АН УРСР, акад. АН УРСР П. Т. Тронько. В своєму вітальному слові він розповів про традиції дружби і співробітництва двох братніх народів, що сягають своїм корінням ще в сиву давнину і набули дальшого розвитку в наш час. П. Т. Тронько відзначив вклад Української РСР — як складової частини Радянського Союзу в зміцнення наукових і культурних зв'язків радянських і болгарських трудящих, підкреслив значення Договору про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу між СРСР і НРБ, який був не лише гарантією національної безпеки Болгарії та успішного будівництва соціалізму на болгарській землі, а й фактором зміцнення миру на Балканах і в Європі, важливою ланкою в системі заходів по згуртуванню соціалістичної системи.

Від болгарських учених з вітальним словом виступив віце-президент Болгарської Академії наук, акад. Димитр Косев. Політичні, економічні і культурні відносини між СРСР і НРБ, відзначив промовець, за 30 років перетворилися у зразок відносин нового типу, що ґрунтуються на принципах соціалістичного інтернаціоналізму. Димитр Косев висловив упевненість у дальшому плідному зміцненні творчих контактів радянських і болгарських науковців.

Директор Інституту етнографії БАН, чл.-кор. БАН Веселин Хаджиніколов ознайомив присутніх з планами болгарських істориків по вивченню проблеми болгаро-радянських відносин дружби і співробітництва і, зокрема, розповів про спільне створення болгарськими і радянськими вче-

ними двотомного видання, присвяченого болгаро-радянським зв'язкам.

Доповідь на тему «Історичний досвід радянсько-болгарського співробітництва на основі принципів соціалістичного інтернаціоналізму» зробив д-р істор. наук Л. Б. Валєв (Москва). На яскравих прикладах спільного будівництва промислових комплексів, обміну науково-технічною документацією, консультацій і виробничо-технічного навчання доповідач розкрив основні форми всебічного радянсько-болгарського співробітництва.

Про етапи становлення і розвитку болгаро-радянських відносин та їх роль у будівництві соціалізму в Болгарії розповів зав. секцією новітньої історії Інституту історії БАН, д-р істор. наук Міто Ісусов (НРБ).

Доповідь д-ра істор. наук П. С. Соханя (Київ) було присвячено дослідженню вкладу Української РСР у розвиток і зміцнення дружби і співробітництва між СРСР і НРБ. На переконливих прикладах він показав вклад України у всебічну науково-технічну, виробничу і фінансову допомогу з боку Радянського Союзу Болгарії в будівництві промислових і важливих народно-господарських об'єктів, у створенні нового індустріального потенціалу країни.

Про участь Білоруської РСР у радянсько-болгарському суспільно-політичному, економічному і культурному співробітництві розповів д-р істор. наук Д. Б. Мельцер (Мінськ).

Канд. істор. наук Ангел Наков (НРБ) простежив етапи політичних і дипломатичних відносин НРБ і СРСР, показав боротьбу Радянського уряду за прийняття Болгарії в члени ООН, спільну діяльність обох країн по роззброєнню, у створенні системи колективної безпеки в Європі. Він також розповів про дипломатичну підтримку Радянським Союзом уряду Болгарії в справі зміцнення миру на Балканах.

Основні напрями зовнішньополітичної діяльності НРБ, проведення Болгарією по

літтики миру і взаєморозуміння з усіма країнами і народами, послідовну боротьбу за зміцнення єдності і згуртованості світової соціалістичної системи висвітлив канд. істор. наук, доц. В. П. Голуб (Київ).

«Культурне співробітництво між СРСР і НРБ» — тема доповіді д-ра істор. наук В. І. Злиднєва (Москва). Доповідач зробив огляд угод і планів культурного співробітництва в галузі літератури, образотворчого мистецтва, музики, театру, кінематографії, вищої освіти і науки.

Заст. директора Інституту історії БАН, канд. істор. наук Златко Златев (НРБ) розповів про братерську допомогу Радянського Союзу у відбудові зруйнованого війною народного господарства Болгарії, у соціалістичній індустріалізації країни в 1944—1958 рр. Надання Болгарії кредитів, утворення змішаних радянсько-болгарських підприємств, постачання сировини й устаткування, допомога в підготовці кадрів, дослідження природних ресурсів Болгарії, сказав болгарський учений, відіграли важливу роль у будівництві основ соціалізму в братній країні.

В доповіді канд. істор. наук Весели Чичовської (НРБ) було висвітлено закономірності й особливості культурної революції в Болгарії, вплив болгаро-радянського культурного співробітництва на процес соціалістичної перебудови болгарської культури на першому етапі переходу від капіталізму до соціалізму. Культурне співробітництво з СРСР, підкреслювалося доповідачем, сприяло методологічній перебудові в усіх сферах духовного життя Болгарії: науці, літературі, мистецтві. Радянський Союз подав конкретну допомогу в справі обладнання наукових інститутів, підготовки кадрів наукової і технічної інтелігенції.

Канд. істор. наук Борис Матеев

(НРБ) розповів про болгаро-радянське співробітництво і перемогу кооперативного ладу в НРБ. Вирішальну роль у прискоренні соціалістичних перетворень у сільському господарстві, відзначив доповідач, відіграла організована БКП широка і всебічна пропаганда досягнень і методів роботи радянських колгоспів, радгоспів і МТС, постачання сільськогосподарської техніки і обладнання, допомога радянських спеціалістів у будівництві потужних тепло- і гідроелектростанцій. Все це дало можливість болгарським селянам добитися значних успіхів у будівництві соціалізму на селі і ще раз продемонструвати великі переваги соціалістичного ладу.

Д-р істор. наук Д. Г. Пісчаний (Краснодар) опинився на поглибленні співробітництва обох країн у галузі сільського господарства, а саме: зростання взаємних постачань, планомірне здійснення координації наукових досліджень, розширення обміну науково-технічними досягненнями і передовим досвідом у галузі сільського господарства.

Про роль радянсько-болгарського співробітництва в підвищенні ефективності сільськогосподарського виробництва в 1971—1975 рр. розповіла у своєму повідомленні С. В. Бакалейко (Київ).

Інтенсивний процес науково-технічної інтеграції, зближення і взаємозбагачення радянського і болгарського народів розкрив Є. Ю. Костюк (Київ).

Із заключним словом виступив директор Інституту історії АН УРСР, д-р істор. наук, проф. Ю. Ю. Кондуфор, який підкреслив значення цієї наукової сесії у розширенні і поглибленні наукових зв'язків між радянськими і болгарськими вченими, зміцненні братерської дружби між обома країнами.

В. В. Павленко (Київ)

НАУКОВО-МЕТОДИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ

19—20 травня 1978 р. у м. Краматорську на базі кафедри історії КПРС і політекономії місцевого індустріального інституту відбулася науково-методична конференція на тему: «Лекція — провідна форма навчального процесу в історії КПРС». Вона була підготовлена кафедрою історії КПРС Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка, викладачі історії партії вузів Донецької області, пропагандисти, а також вчителі історії середніх шкіл м. Краматорська.

Вступним словом конференцію відкрив

проректор Краматорського індустріального інституту, канд. техн. наук, доц. М. А. Орехов.

З доповіддю «Про структуру лекцій з історії КПРС» виступив докт. істор. наук, проф. кафедри історії КПРС Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка, який обґрунтував необхідність системно-структурного підходу у викладанні історії КПРС. Важливим засобом підвищення ефективності лекцій з історії партії, наголосив він, є їх побудова за проблемним принципом. Доповідач сплинявся на з'ясуванні поняття навчальної проблеми, її особливостей в історичному курсі, навів приклади проблемного викладання ряду тем, визначив

завдання, що постають у зв'язку з проблемним викладанням перед викладачами під час проведення семінарських занять.

З великим інтересом учасники конференції заслухали доповідь зав. кафедрою історії КПРС ІПК при КДУ ім. Т. Г. Шевченка, докт. істор. наук, проф. П. М. Шморгуна «Науковість і партійність лекції з історії КПРС». Доповідач підкреслив значення правильного висвітлення історико-партійної науки як визначеного кола закономірностей становлення і розвитку партії, її боротьби за революційне перетворення суспільства і побудову комунізму. Важливе місце П. М. Шморгун відвів використанню в лекціях творів В. І. Леніна, документів партії і уряду, промов і доповідей керівників КПРС і Радянської держави.

«Лекція з історії КПРС і сучасність» — така тема доповіді доц. кафедри історії КПРС ІПК при КДУ ім. Т. Г. Шевченка Я. С. Калакури. В ній, зокрема, йшлося про методологію і методику пов'язування викладання історії партії з сучасністю, з практикою комуністичного будівництва. Матеріали XXV з'їзду КПРС, теоретичні партійні документи, доповіді, промови і статті Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л. І. Брежнєва, присвячені 60-річчю Великому Жовтню, новій Конституції СРСР, спогади Леоніда Іллєча «Мала земля» та «Відродження» збагатили історію партії як науку новими теоретичними положеннями і фактичним матеріалом. Використання найновішого теоретичного доробку КПРС у лекціях з історії партії — могутній засіб підвищення їх ідейно-наукового рівня і виховного значення.

У повідомленні «Зв'язок лекцій з іншими формами навчального процесу з історії КПРС» ст. викладач кафедри історії КПРС і політекономії Краматорського індустріального інституту, канд. істор. наук В. П. Веснін визначив завдання лекції, показав характер і засоби взаємозв'язку з іншими формами навчального процесу, навіз приклади, що ілюструють положення доповіді.

Доц. кафедри історії КПРС Донецького політехнічного інституту, канд. істор. наук Ю. Е. Зик («Висвітлення історії місцевих партійних організацій в лекціях з історії КПРС») наголосив, що залучення місцевого матеріалу робить висвітлення історії партії значно глибшим і дозволяє наочніше розкрити керівну роль КПРС у революційній боротьбі робітничого класу, всіх трудящих, показати форми і методи роботи партії на досвіді її місцевих партійних організацій.

Підкресливши, що художня література — це важливий засіб емоційного впливу на студентську аудиторію, доповідач доц. Донецького держуніверситету, канд. істор. наук Л. О. Безпалова у повідомленні «Використання художньої літератури в лекціях з історії КПРС» докладно розкрила методичні принципи використання творів і образів художньої літератури в лекціях з історії КПРС.

Учасники конференції обмінялися досвідом читання лекцій з історії партії.

Професори М. Я. Варшавчик і П. М. Шморгун, доц. Я. С. Калакура провели консультації з викладачами з теоретичних і методичних проблем.

Н. М. Казанович (Краматорськ)

РЕСПУБЛІКАНСЬКА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ, ПРИСВЯЧЕНА РОБОТІ НАРОДНИХ УНІВЕРСИТЕТІВ

17—19 травня ц. р. у Ворошиловграді проходила республіканська науково-практична конференція на тему: «Роль народних університетів громадсько-політичних знань у комплексному вирішенні ідейно-політичних завдань, висунутих XXV з'їздом КПРС», організована правлінням товариства «Знання» Української РСР. В її роботі взяли участь історики, економісти, філософи ряду вузів республіки, науковці співробітники науково-дослідних установ Києва, а також Ленінграда, ректори кращих народних університетів товариства «Знання» і Товариства охорони пам'яток історії та культури УРСР, кращі лектори університетів, громадські активісти.

Вступним словом конференцію відкрив секретар Ворошиловградського обкому Компартії України Л. Г. Шарєв. З до-

повіддю «Актуальні завдання діяльності народних університетів громадсько-політичних знань в сучасних умовах» виступив заст. голови правління товариства «Знання» Української РСР, канд. істор. наук Г. В. Кузовков. Змістовними були співдоповіді ст. наук. співроб. НДІ загальної освіти АПН СРСР, члена центральної ради народних університетів, канд. педагог. наук Ф. І. Казакової — «Шляхи дальшого удосконалення якості учбово-виховного процесу в народних університетах громадсько-політичних знань у світлі вимог XXV з'їзду КПРС і постанови ЦК КПРС «Про стан та заходи поліпшення лекційної пропаганди», секретаря Ворошиловградського обкому ЛКСМУ А. Д. Моргуна — «Деякі питання підвищення ролі народних університетів у комуністичному вихованні

молоді в зв'язку з специфікою пропаганди в молодіжних колективах» та інших товариств.

На сучасному етапі народним університетам відводиться важлива роль у вирішенні актуальних проблем комуністичного виховання, висунутих XXV з'їздом КПРС і XXV з'їздом Компартії України, у здійсненні комплексного підходу до ідейно-виховного процесу. Народні університети вже нагромадили певний досвід ідеологічної роботи у колективах і готують кваліфіковані кадри пропагандистів, наставників молоді. Про те, як практично виконується це почесне завдання, розповіли у своїх повідомленнях ректор Бібрського народного університету «Радянський спосіб життя» Львівської області В. М. Ладика — «Пропаганда радянського способу життя — один з головних напрямів ідейно-виховної роботи серед трударів сільського господарства»; ректор Білоцерківського народного університету військово-патріотичного виховання Київської області Г. Н. Тур — «З практики роботи народного університету, героїки і патріотизму по вихованню молоді у дусі відданості Батьківщині»; ректор народного університету громадсько-політичних знань м. Білгород-Дністровського Одеської області Г. І. Сергійко — «Вивчення теорії і практики комуністичного будівництва в народному університеті громадсько-політичних знань» та ін.

Багато уваги на конференції приділялося обмінові досвідом з питань методики читання лекцій у народних університетах, організації в них учбово-виховного процесу. Цій темі присвятили свої виступи ректор Свалявського народного університету

Закарпатської області В. О. Хвуст («Використання активних форм і методів занять в комуністичному вихованні молоді в ленінському народному університеті»), ректор Чорноостровського народного університету військово-патріотичного виховання Хмельницької області О. Є. Левкович («Робота викладачів по вдосконаленню якості учбово-виховного процесу в народному університеті»). Про це говорили також канд. педаг. наук, доц. В. В. Твердохліб, член ради Миколаївського міського народного університету, ректор Івано-Франківського народного університету педагогічних знань М. Д. Булгаков та інші.

Увагу учасників конференції привернули повідомлення, присвячені пропаганді пам'яток історії та культури, особливо одне з них на тему: «З досвіду роботи народних університетів Українського товариства охорони пам'яток історії та культури». В ньому узагальнено роботу кращих народних університетів, розкрито методику використання культурної спадщини для комуністичного виховання трудящих республіки, насамперед підростаючого покоління.

Виступаючи наголосили на необхідності удосконалення учбово-виховного процесу в народних університетах, широкого використання унаочнень, технічних засобів пропаганди, налагодження контактів між цими закладами, узагальнення і поширення передового досвіду підготовки кадрів пропагандистів у світлі рішень XXV з'їзду КПРС та постанови ЦК КПРС «Про стан та заходи поліпшення лекційної пропаганди».

М. М. Лемещук (Київ)

МІЖНАРОДНІ НАУКОВІ ЗВ'ЯЗКИ ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АН УРСР У 1977 р.

Значну роль у розширенні і зміцненні наукових зв'язків СРСР із зарубіжними країнами відіграють наукові установи Академії наук Української РСР. Міжнародні наукові зв'язки АН УРСР у 1977 р. здійснювались у відповідності з планами науково-технічного співробітництва Академії наук СРСР із зарубіжними країнами, затвердженими Держкомітетом Ради Міністрів СРСР по науці і техніці.

У 1977 р. інститути Академії наук УРСР разом із зарубіжними науковими центрами проводили дослідження з 181 теми. Здійснено 544 відряджень у соціалістичні і 524 — в капіталістичні країни.

З кожним роком ширшають і міцніють наукові зв'язки і співробітництво Інституту історії АН УРСР із зарубіжними науковими установами, насамперед з країнами соціалістичної співдружності. Творчі наукові зв'язки інституту із зарубіжними краї-

нами у 1977 р. здійснювались у різноманітних формах: взаємне вивчення науково-технічного досвіду, участь вчених і спеціалістів у міжнародних наукових з'їздах, конгресах, конференціях і симпозіумах, у засіданнях змішаних комісій істориків СРСР і зарубіжних соціалістичних країн, які проводяться з ініціативи міжнародних спеціалізованих організацій, взаємний обмін літературою і науковою інформацією з окремих питань, планові наукові відрядження для роботи в архівах і бібліотеках, спільна розробка наукових проблем і тем тощо. Наукове співробітництво Інституту історії АН УРСР з соціалістичними країнами здійснюється не тільки на базі двосторонніх угод між Радянським Союзом і цими країнами, а й на багатосторонній основі в рамках Ради Економічної Взаємодопомоги через її постійні галузеві комісії, створені на паритетних засадах.

1977 рік увійшов в історію нашої країни як рік славного ювілею — 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, як рік прийняття нової Конституції СРСР. Великий Жовтень — важлива віха в житті радянського народу, всього людства. Провідні вчені Інституту історії АН УРСР брали активну участь в організації та проведенні наукових форумів, присвячених цій знаменній події.

В квітні 1977 р. у Ташкенті відбулася Міжнародна конференція на тему: «60-річчя Великого Жовтня і торжество пролетарського інтернаціоналізму». З доповіддю «Історичний досвід антивоєнного руху міжнародної пролетарської солідарності» на ній виступив зав. відділом нової та нової історії країн Західної Європи і Америки, чл.-кор. АН УРСР А. М. Шляхов.

В складі делегації радянських істориків у роботі Міжнародної наукової конференції «Великий Жовтень і Чехословаччина» (Прага, жовтень) брала участь зав. відділом історії і міжнародних відносин соціалістичних країн, чл.-кор. АН УРСР І. М. Мельникова. Вона виступила з доповіддю «Великий Жовтень і міжнародне значення будівництва соціалізму в СРСР». Вчені зарубіжних соціалістичних країн брали участь у Всесоюзному симпозіумі «Великий Жовтень і сучасність» (Москва, квітень). З повідомленням «Аграрні перетворення в угорському селі в період будівництва соціалізму» виступив канд. істор. наук Ф. П. Іл'яку.

Розвитку наукових зв'язків з ученими братніх соціалістичних країн значною мірою сприяє, зокрема, участь співробітників інституту в роботі Комісії істориків СРСР і ряду країн — членів РЕВ.

У роботі VI засідання Комісії істориків СРСР і Болгарії (Кишинів, березень), присвяченого 100-річчю визволення Болгарії від Османського ярма в ході російсько-турецької війни 1877—1878 рр., брав участь заст. директора інституту, д-р істор. наук П. С. Сохань. На цьому засіданні обговорювався також перспективний план співробітництва радянських і болгарських істориків.

У квітні 1977 ф. у Москві відбулася чергова (четверта) зустріч радянських і польських істориків. Її організували Радянський комітет ветеранів війни (РКВВ) разом із Спілкою борців за свободу і демократію ПНР. Тема зустрічі — «Революційні і бойові традиції радянського і польського народів у боротьбі за свободу, незалежність і соціальний прогрес». Д-р істор. наук І. М. Кулинич виступив на ній з повідомленням «Героїчна боротьба трудящих Росії за владу Рад та участь у ній польських інтернаціоналістів», підготовленим спільно з д-ром істор. наук, проф. П. М. Калениченком.

Чл.-кор. АН УРСР І. М. Мельникова брала участь у роботі Комісії істориків СРСР і ЧССР, засідання якої відбулося в Празі у жовтні 1977 р.

Канд. істор. наук Г. І. Шманько ви-

ступив з доповіддю «Зростання професійно-технічного і культурного рівня робітничого класу УНР» на конференції істориків СРСР і Угорської Народної Республіки, присвяченій 60-річчю Великого Жовтня, яка проходила у Москві (травень 1977 р.).

Відомий фахівець у галузі історії Великої Вітчизняної та другої світової воєн, Герой Радянського Союзу, чл.-кор. АН УРСР В. І. Клоков представив радянських істориків на італо-радянській конференції істориків (Москва, квітень), де виступив з доповіддю «Партизанський дух у роки Великої Вітчизняної війни».

З року в рік дедалі більше молодих вчених інституту залучається до участі в здійсненні наукових зв'язків із зарубіжними країнами. Так, канд. істор. наук В. Б. Євтух брав участь у роботі міжнародного семінару «Культурна спадщина, молодь і сучасність» (Київ, червень—липень) та в роботі двостороннього семінару під час III зустрічі молоді СРСР і ФРН (Крим—Харків, вересень). Мол. наук. співроб. В. І. Нагайчук був учасником радянської виставки у Лос-Анжелесі (США), присвяченої 60-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції, що відбулася в листопаді—грудні 1977 р.

Важливою формою творчих контактів є закордонні відрядження, що сприяли розв'язанню складних і актуальних проблем історичної науки, які стоять перед істориками нашої країни. Проте слід відзначити, що цій важливій формі міжнародних наукових зв'язків приділяється ще недостатньо уваги, вона потребує дальшого вдосконалення. У звітному році небагато вчених інституту мали змогу здійснити закордонні наукові відрядження. Так, чл.-кор. АН УРСР І. М. Мельникова працювала в архівах та бібліотеках Чехословаччини, консультувалася з провідними чехословацькими вченими з питань комплексного дослідження проблеми «Формування і розвиток співдружності соціалістичних країн». Д-р істор. наук І. А. Петерс працював в архіві Інституту марксизму-ленінізму ЦК КПЧ та в Державному Центральному архіві ЧССР, канд. істор. наук І. Т. Лісевич — в архівах та бібліотеках ПНР, канд. істор. наук Г. І. Шманько консультувався з вченими Угорщини з проблеми розвитку робітничого класу Угорщини на сучасному етапі.

У 1977 ф. Інститут історії АН УРСР відвідали вчені із зарубіжних країн, які ознайомилися з досягненнями історичної науки в республіці, з проблематикою історичних досліджень в інституті, організацією і станом підготовки наукових кадрів. Інститут, зокрема, відвідали: зав. відділом Інституту соціалістичних країн Польської Академії наук Генрик Віснер; член ЦК Румунської Комуністичної партії, проф. Бунхарестського державного університету Тіту Джорджеску; відомий чехословацький учений, дослідник чехословацько-радянських відносин і співробітництва, директор Інституту історії європейських соціалістичних країн Словацької

Академії наук, проф. д-р істор. наук М. Грозієнчик; заст. директора Інституту історії Болгарської Академії наук, канд. істор. наук Васил Василев; зав. кафедрою Вищої партійної школи при ЦК КПЧ Зденек Шмолдес; директор Центрального Інституту історії АН НДР, акад. Хорст Бартель. У жовтні 1977 р. відбулася зустріч з головою Всесвітньої Комісії істориків, проф. Карлом Дітріхом Ердманом (ФРН).

Однією з форм міжнародних наукових зв'язків інституту є взаємне рецензування робіт, проведення консультацій і підготовка відзивів на дисертаційні дослідження. У 1977 р. співробітники інституту підготували близько десяти таких рецензій.

Вчені інституту опублікували ряд праць у наукових виданнях і періодичній пресі Польщі, Чехословаччини, Болгарії і НДР. У свою чергу, історики соціалістичних країн публікували свої роботи на сторінках «Українського історичного журналу».

Співробітники інституту вносять вагомий вклад у розвиток наукових і культурних зв'язків через Українське товариство дружби і культурного зв'язку із зарубіжними країнами. Зокрема, заст. директора інституту, д-р істор. наук П. С. Сохань є заст.

голови Українського відділення Товариства радянсько-болгарської дружби, д-р істор. наук П. М. Каленіченко — заст. голови Українського відділення Товариства радянсько-польської дружби, чл.-кор. АН УРСР І. М. Мельникова — заст. голови Українського відділення Товариства радянсько-чехословацької дружби, д-р істор. наук І. М. Кулинич — заст. голови Українського відділення Радянського товариства дружби з НДР.

П. М. Каленіченко є також віце-президентом Секції суспільних наук Українського товариства дружби і культурних зв'язків із зарубіжними країнами, канд. істор. наук М. В. Знамєнська — учасником секретарем секції.

Завдання, що стоять перед історичною наукою на сучасному етапі, потребують дальшого зміцнення і розширення наукових зв'язків і співробітництва між народами. Це сприятиме не лише підвищенню рівня історичних досліджень, а й пропаганді досягнень радянської історичної науки за рубежом, дальшому зміцненню братерської дружби і співробітництва між народами.

В. М. Міщенко (Київ)

ІСТОРИЧНИЙ МУЗЕЙ ІМЕНІ Д. І. ЯВОРНИЦЬКОГО

Важливе значення в пропаганді героїчного минулого й славного сучасного серед трудящих Дніпропетровщини відіграє історичний музей імені академіка Д. І. Яворницького. Музей має досить цікаву історію. Його було засновано в 1894 р. і називався він «Музей древностей». З 1902 р. почав носити ім'я відомого краєзнавця, археолога і колекціонера музейних скарбів О. М. Поля. Потім протягом 30 років на чолі краєзнавчого історичного музею стояв професор Д. І. Яворницький.

Д. І. Яворницький багато сил і енергії віддав збиранню і збереженню дорогоцінних скарбів народу для нащадків. Його дуже непокоїло те, що старе приміщення музею мале і він мріяв про будівництво нового. У 1910 ф. Дмитро Іванович за власні кошти виїхав до Єгипту, щоб дістати плац, який би відповідав останнім зразкам архітектурного стилю. І в 1912 р. за планом Каїрського музею почалося будівництво нового приміщення для Катеринославського історико-археологічного музею. Але в 1914 р. спалахнула перша світова війна і будівельні роботи припинилися.

У 1940 р. Указом Президії Верховної Ради УРСР музей було присвоєно ім'я академіка Д. І. Яворницького. Тут же, біля музею, за заповітом Дмитра Івановича, поховано творця цього храму культури.

До війни музей вважався одним з найбільших у країні. В ньому зберігалося 80 тис. експонатів. У роки Великої Вітчизняної війни гітлерівці завдали великої шкоди Дніпропетровську, зокрема, значних пошкоджень зазнав музей. Фашистські окупанти вивезли багато цінних експонатів до Німеччини. Лише незначну кількість музейних скарбів пощастило евакуювати в Актюбінськ. Близько 9 тис. експонатів зберегли в окупованому місті радянські патріоти М. Білий та П. Дузь.

Сучасне нове, оригінальне приміщення історичного музею збудоване з допомогою обласних та міських партійних і радянських організацій, є справжньою окрасою Дніпропетровська. Велика заслуга в цьому, зокрема, належить директору музею — заслуженому працівникові культури УРСР А. Ф. Ватченко, яка багато сил, невтомної енергії, ентузіазму, наполегливості віддала будівництву нового корпусу. Нині музей став важливою культурною установою в області. Загальна площа його становить 3 тис. кв. м, тобто втричі більше, ніж була раніше. Експозиція музею складається з восьми залів, матеріали яких розповідають про історію краю з найдавніших часів до сьогодення.

Багато цікавих експонатів розміщено у залах епохи феодалізму і капіталізму. Зокрема, велике враження залишається у глядачів після відвідування останнього,

де експонується нове художнє полотно, на якому лєнінградський художник Ю. М. Тулін відобразив барикадні бої в Катеринославі. Далі бачимо ряд цікавих документів, що свідчать про листування лєнінської газети «Искра» з соціал-демократами Катеринославщини. Вперше тут експонуються знайдені в Центральному державному архіві документи, в яких розкривається післяреформний селянський рух у губернії.

Привертає увагу глядачів незвичайний експонат — «Кімната більшовика В. П. Рибкіна». У жовтні 1905 р. Василя Петровича Рибкіна було обрано членом Ради депутатів катеринославських паровозних майстерень. У кімнаті зберігається все, що було за життя революціонера, зокрема, газові лампи, вузеньке ліжко, фотознімки, меблі та інші речі.

Великий інтерес у глядачів викликає зал, експонати якого розповідають про Велику Жовтневу соціалістичну революцію. Зал збагатився новою скульптурою В. І. Леніна, яку з мармуру виготовив лєнінградський скульптор Є. А. Ніколаєв. Тут же експонуються особисті речі і зброя легендарних полководців К. Є. Ворошилова, С. М. Будьонного та П. Ю. Дибенка. Тут також можна подивитися нові кінофотодокументи, фотографії робітників Брянського заводу.

У залі періоду будівництва соціалізму яскраво відображено легендарні 30-ті роки, коли йшла реконструкція промисловості й закладалися основи важкої індустрії нашої країни. В центрі залу — фотомонтаж однієї з найвизначніших споруд — Дніпровської гідроелектростанції ім. В. І. Леніна. Поруч з фотомонтажем Дніпрогесу — матеріали VIII Всеросійського з'їзду Рад, на якому було прийнято лєнінський план ГОЕЛРО. Тут також можна побачити

величезний трактор «ХТЗ», що вперше проклав борозну на широких колгоспних лахах. Експонати цього залу відображають натхненну працю робітничого класу і колгоспного селянина. Свідченням цього є перехідний Червоний Прапор, вимпелі, грамоти, видані першим ударникам праці, що тут експонуються.

Увагу відвідувачів музею привертає діорама — «Битва за Дніпро», над створенням якої працювали архітектор В. О. Зуєв, заслужені художники РРФСР М. Я. Бут і М. В. Овечкін. На діорамі зображено бойові дії частин і з'єднань 3-го Українського фронту під командуванням генерала армії Р. Я. Малиновського, що велися на плацдармі в районі Військово-Вовніги.

І, нарешті, перед глядачами зал сучасності, в якому експонуються кращі зразки потужної промисловості Дніпропетровщини, верстати та інше обладнання. У чудово оформлених вітринних експонуються матеріали, присвячені 50-річчю Великого Жовтня, 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, 50-річчю створення Союзу Радянських Соціалістичних Республік, 30-річчю Перемоги над фашистською Німеччиною і 200-річчю Дніпропетровська.

До послуг відвідувачів музею — спеціальні касетні установки для демонстрації плоскісних матеріалів, а також поліекран — вивір науково-технічної думки та мистецтва, який складається з 20 екранів. Так, протягом 18 хвилин глядачі можуть подивитися фільм «Наш край».

Шодня в музей надходять нові й цінні експонати, важливі археологічні знахідки, знайдені при розкопках могил і курганів на Дніпропетровщині. Працівники музею успішно продовжують пошукові роботи народних скарбів.

І. М. Шаповал (Дніпропетровськ)

Художній редактор Б. В. Сушко

Технічні редактори Т. М. Шендерович, Л. М. Кравченко

Коректор Л. П. Захарченко

Здано до набору 6.06.78. Підп. до друку 18.07.78. БФ 34504. Формат 70×108¹/₁₆. Вис. друк. Ум. друк. арк. 14,0. Обл.-вид. арк. 15,59. Тираж 5885 пр. Зам. К-80.

Видавництво «Наукова думка», 252601, Київ, МСП, вул. Рєпіна, 3.
Друкарня видавництва «Київська правда», 252030, Київ-30, вул. Леніна, 19.

«УКРАИНСКИЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ», № 7 (208), 1978, июль. (На украинском языке). Научный журнал Института истории Академии наук Украинской ССР, Института истории партии при ЦК Компартии Украины — филиала Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. Основан в 1957 г. Выходит 12 раз в год. Адрес редакции: 252001, Киев-1, Кирова, 4. Типография издательства «Київська правда», 252030, Киев-30, ул. Леніна, 19.

НОВІ КНИГИ

БРЕЖНЕВ Л. І. — Промова на XVIII з'їзді Всесоюзної Ленінської Комуністичної Спілки Молоді. 25 квітня 1978 р. К., Політвидав України, 1978. 16 с.

БУРЧЕНКО Д. Т. — Рейд к Южному Бугу. К., Политиздат України, 1978. 207 с.

Герои тревожных рассветов. Очерки. К., «Радянський письменник», 1978, 384 с.

XXIII з'їзд ЛКСМУ. Документи і матеріали. К., «Молодь», 1978. 478 с.

ДЕМИДЮК В., ЗАВИНОВСЬКИЙ М., СТЕПАНЕНКО Т. — На чолі соціалістичної революції. К., Політвидав України, 1978. 119 с.

КОНДУФОР Ю. Ю. — Бойовий загін КПРС. (До 60-річчя I з'їзду Компартії України). К., 1978. 48 с. (Т-во «Знання» УРСР).

Конституція [Основний Закон] Української Радянської Соціалістичної Республіки. Прийнята позачерговою Сьомою сесією Верховної Ради УРСР дев'ятого скликання 20 квітня 1978 р. К., Політвидав України, 1978. 46 с.

ЛЕЩЕНКО Л. О. — Розрядка і класова боротьба. К., 1978. 46 с. (Т-во «Знання» УРСР).

ЛИХОЛАТ А. В. — Боротьба Комуністичної партії України за інтернаціональну єдність трудящих. К., 1978. 48 с. (Т-во «Знання» УРСР).

ЛІТОВЧЕНКО В. П. — XXV з'їзд КПРС про зростання суспільної активності робітників. К., 1978. 48 с. (Т-во «Знання» УРСР).

ЛКСМ України в цифрах і фактах. Довідник. К., «Молодь», 1978. 247 с.

МАЛЬКО О. О. — Робітничий клас — трудівникам села. К., «Наукова думка», 1978. 135 с.

МАНОХА О. Є. — Соціалістична культура як соціальна творчість народних мас. К., «Вища школа», Головне видавництво, 1978. 182 с.

МИХАЙЛОВ Б. Д. — Мелитополь. Історико-краєведческий очерк. Днепропетровск. «Промінь», 1978. 80 с.

На рубежах огненных лет. Воспоминания участников Великой Отечественной войны, очерки, документы. Харьков, «Прапор», 1978. 231 с.

Нагороди комсомолу. К., «Молодь», 1978. 79 с.

ПОТАПОВ В. — З максимальною віддачею. К., Політвидав України, 1978. 103 с.

Огненные дни Севастополя. Сборник. Симферополь, «Таврия», 1978. 270 с.

Основные направления развития экономики зрелого социализма. К., «Вища школа», Издательство при Киевском университете, 1978. 174 с.

ПЕТРЯЕВ К. Д. — Гносеологические и методологические основы источниковедения. Киев—Одесса, «Вища школа», Головное издательство, 1978. 67 с.

ПОХВАЛИНСЬКИЙ Б. — В авангарді прогресу людства. К., Політвидав України, 1978. 141 с.

СІРКО І. М. — Ті незабутні роки. Ужгород, «Карпати», 1978. 113 с.

Творці достатку. Герої сільськогосподарського виробництва. К., «Урожай», 1977. 327 с.

ЧЕРЕДНИЧЕНКО В. — Анатомія зради. Укр. буржуаз. націоналізм — знаряддя антирадянської політики імперіалізму. К., Політвидав України, 1978. 334 с.

Экономическая политика партии на современном этапе. К., Политиздат Украины, 1978. 287 с.